

รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์

กระบวนการสร้างสำนึกชาวนาอินทรีย์เพื่อสร้างพลัง
ในการขับเคลื่อนขบวนการชาวนาอินทรีย์ จ.พัทลุง

โดย นายเทพรัตน์ จันทพันธ์ และคณะ

มิถุนายน 2561

รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการกระบวนการสร้างสำนึกชาวนาอินทรีย์เพื่อสร้างพลังในการ
ขับเคลื่อนขบวนการชาวนาอินทรีย์ จ.พัทลุง

คณะผู้วิจัย สังกัด

1. นายเทพรัตน์ จันทพันธ์ วิทยาลัยภูมิปัญญา มหาวิทยาลัยทักษิณ
2. ดร.เชิดศักดิ์ คงเกื้อ วิทยาลัยภูมิปัญญา มหาวิทยาลัยทักษิณ
3. นางสาวเบญจวรรณ บัวขวัญ วิทยาลัยภูมิปัญญา มหาวิทยาลัยทักษิณ
4. นางสาววิจิตรา อมรวิริยะชัย วิทยาลัยภูมิปัญญา มหาวิทยาลัยทักษิณ
6. นางณัฐกานต์ อัมภาสกิจ
- 7.นางสาวเบญจวรรณ เพ็งหนู สมาคมรักษ์ทะเลไทย
8. นายเสถียร จ่าวิสูตร มูลนิธิภาคใต้สีเขียว
9. นายวิสุทธิ์ ทองย้อย
10. นางสาวจริยา มาบัว วิทยาลัยภูมิปัญญา มหาวิทยาลัยทักษิณ

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

และมหาวิทยาลัยทักษิณ

(ความเห็นในรายงานนี้เป็นของผู้วิจัย สกว.ไม่จำเป็นต้องเห็นด้วยเสมอไป)

บทคัดย่อ

ชุดโครงการหลัก “กระบวนการสร้างสำนึกชาวนาอินทรีย์เพื่อสร้างพลังในการขับเคลื่อนขบวนการชาวนาอินทรีย์จังหวัดพัทลุง” ประกอบด้วย โครงการวิจัยย่อย 4 โครงการ ได้แก่ 1) โครงการพันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่เหมาะสมกับภูมินิเวศชุมชนนาปะขอในสภาวะการเปลี่ยนแปลง กรณีศึกษาชุมชนนาปะขอ ตำบลนาปะขอ อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง 2) โครงการเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิตข้าวพันธุ์พื้นบ้านอินทรีย์ บ้านท่าช้างที่ 5 ตำบลพนาตุง อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง 3) โครงการพัฒนาการบริหารจัดการกลุ่มศูนย์สาธิตวิสาหกิจทำข้าวพื้นฟูเศรษฐกิจและ 4) โครงการพัฒนาศูนย์เรียนรู้เกษตรธรรมชาติชาวนาบางแก้วเพื่อสร้างชาวนารุ่นใหม่จังหวัดพัทลุง โดยทั้ง 4 โครงการย่อยมีเนื้อหาครอบคลุมตลอดห่วงโซ่อุปทานข้าวอินทรีย์พัทลุงตั้งแต่กระบวนการผลิตจนถึงมือผู้บริโภค

โครงการวิจัยย่อยที่ 1 ผลการศึกษาพบพันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่เหมาะสมกับระบบนิเวศพื้นที่ลุ่ม 1 ชนิด และเหมาะสมกับระบบนิเวศพื้นที่นาดอน 4 ชนิดผลจากการเรียนรู้ร่วมกันโดยผ่านกระบวนการวิจัยทำให้ชาวนามีความภาคภูมิใจในพันธุ์ข้าวพื้นบ้านและมีข้อตกลงร่วมกันในการอนุรักษ์และฟื้นฟูพันธุ์ข้าวพื้นบ้านวิถีอินทรีย์ ชุมชนมีความมั่นคงทางด้านอาหารเพราะในนาข้าวอินทรีย์มีอาหารธรรมชาติเพิ่มมากขึ้นและร่วมกันปกป้องพื้นที่ความมั่นคงทางอาหาร (เรินข้าว) เพื่อการเตรียมความพร้อมรับมือกับความเปลี่ยนแปลงในมิติต่างๆ ที่จะเกิดขึ้น นอกจากนี้ยังมีการสร้างทายาทชาวนารุ่นใหม่จำนวน 5 คน เพื่อสืบทอดองค์ความรู้และหนุนเสริมกระบวนการทำงานของกลุ่มและชุมชนให้มีความเข้มแข็งและยั่งยืนต่อไป

โครงการวิจัยย่อยที่ 2 ผลการสังเคราะห์องค์ความรู้ที่มาจากภูมิปัญญาการทำนาแบบดั้งเดิม การทำนาอินทรีย์และองค์ความรู้ที่ได้รับการพัฒนาขึ้นมาใหม่ ทำให้ทราบถึงวิวัฒนาการการทำนาวิถีชีวิตของชุมชนชาวนาแต่ละยุคและวิธีการเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิตข้าวพันธุ์พื้นบ้านที่สามารถนำไปสู่การลดต้นทุนและการเพิ่มปริมาณผลผลิตข้าวต่อไร่ที่สูงถึง 980 กิโลกรัมต่อไร่ โดยอาศัยหลักการที่สำคัญคือ การทำนาแบบประณีตที่ทำนาเพียงครั้งเดียวแต่สามารถเก็บผลผลิตได้ 2 ครั้ง นอกจากนี้การวิจัยแบบมีส่วนร่วมยังก่อให้เกิดแกนนำเกษตรกรชาวนา และเยาวชนในชุมชนจำนวน 5 คนที่มีความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับแนวทางในการเพิ่มประสิทธิภาพการทำนาข้าวพันธุ์พื้นบ้านอินทรีย์ ซึ่งปัจจุบันกลุ่มวิชาลัยรวงข้าวได้กลายเป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญของชุมชนและจังหวัดใกล้เคียง

โครงการวิจัยย่อยที่ 3 ผลการศึกษาพบว่า บทบาทของหัวหน้ากลุ่ม กระบวนการรวมกลุ่ม การควบคุมมาตรฐานภายในกลุ่ม กลไกการตั้งราคา อัตลักษณ์ของสินค้า รูปแบบของผลิตภัณฑ์ที่ตรงกับความต้องการของตลาด และการช่วยเหลือจากภาครัฐ เป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้การบริหารจัดการและกลไกการสร้างตลาดข้าวอินทรีย์ของกลุ่มประสบผลสำเร็จและเป็นธรรมกับทุกฝ่าย

โครงการวิจัยย่อยที่ 4 ผลการศึกษาพบว่า สามารถออกแบบหลักสูตรชาวนาเกษตรอินทรีย์มีอาชีพจำนวน 1 หลักสูตร มีเนื้อหาหลักครอบคลุม 5 วิชาได้แก่ 1) สถานการณ์การผลิตและการตลาดข้าวอินทรีย์ 2) ระบบนิเวศวิถีชีวิตและภูมิปัญญาการทำนาอินทรีย์ 3) เทคโนโลยีการผลิตข้าวอินทรีย์ 4) การตรวจสอบและรับรองมาตรฐานการผลิตข้าวอินทรีย์ และ 5) การแปรรูปและเพิ่มมูลค่าผลิตภัณฑ์ข้าวอินทรีย์โดยใช้ระยะเวลาในการอบรมจำนวน 2 วัน แบ่งเป็นภาคบรรยายจำนวน 12 ชั่วโมง และภาคปฏิบัติ 3 ชั่วโมง นอกจากนี้ยังมีการจัดทำเอกสารและนิทรรศการองค์ความรู้การทำนาอินทรีย์สำหรับใช้ประกอบการศึกษาดูงานหรือการเรียนรู้ของชาวนา

นอกจากนี้ระหว่างดำเนินการดำเนินงานวิจัยของทั้งชุดโครงการยังก่อให้เกิดการจัดตั้งเครือข่ายชาวนาอินทรีย์วิถีนีเวศเมืองลุ่มที่เกิดจากการมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วนในจังหวัดรวมทั้งสิ้น 18 องค์กร โดยผลของการขับเคลื่อนร่วมกันอย่างต่อเนื่องสามารถนำไปสู่การออกคำสั่งจัดตั้งคณะกรรมการแผนแม่บทข้าวอินทรีย์ระดับจังหวัด ซึ่งคณะกรรมการดังกล่าวได้ร่วมกันดำเนินงานจนแผนยุทธศาสตร์การพัฒนาข้าวอินทรีย์ จังหวัดพัทลุง พ.ศ. 2561–2565 จนเป็นผลสำเร็จและได้รับการบรรจุไว้ในแผนพัฒนาจังหวัดพัทลุงในปัจจุบัน

รายละเอียดโครงการ

สัญญาเลขที่ RDG57S0024

ชื่อโครงการ(ไทย) กระบวนการสร้างสำนึกชาวนาอินทรีย์เพื่อสร้างพลังในการขับเคลื่อนขบวน

ชาวนาอินทรีย์ จ.พัทลุง

หัวหน้าโครงการ นายเทพรัตน์ จันทพันธ์ สังกัด วิทยาลัยภูมิปัญญา มหาวิทยาลัยทักษิณ

ผู้ประกอบการผู้ร่วมทุน มหาวิทยาลัยทักษิณ

งบประมาณ 618,165.00 บาท (หกแสนหนึ่งหมื่นแปดร้อยหกสิบห้าบาท) ระยะเวลา 18 เดือน

กิตติกรรมประกาศ

การศึกษาวิจัยเรื่อง “กระบวนการสร้างสำนึกชาวนาอินทรีเพื่อสร้างพลังในการขับเคลื่อนขบวนการชาวนาอินทรี จ.พัทลุง” มีเป้าหมายหลักเพื่อพัฒนาองค์ความรู้เรื่องข้าวและเครือข่ายชาวนาอินทรีจังหวัดพัทลุงที่เกิดจากภาคปฏิบัติการจริงของชาวนา อันนำไปสู่การดำเนินงานผลักดันข้อเสนอเชิงนโยบายเรื่องการทำนาอินทรีในระดับจังหวัดที่มาจากฐานองค์ความรู้และกระบวนการมีส่วนร่วม ซึ่งประโยชน์ต่อทั้งตัวเกษตรกร ผู้บริโภค สิ่งแวดล้อม และความมั่นคงทางด้านข้าวของชุมชน ทั้งนี้คณะวิจัยขอขอบคุณสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ซึ่งเป็นผู้สนับสนุนงบประมาณและการให้คำแนะนำทางวิชาการที่เป็นประโยชน์ ทำให้การศึกษาวิจัยครั้งนี้สำเร็จลงได้

ขอขอบคุณที่เมื่อนักวิจัยที่เลี้ยงและบรรดาสมาชิกชาวนาอินทรีพัทลุงต้นแบบทั้ง 5 กลุ่ม ได้แก่ 1) กลุ่มศูนย์เรียนรู้เกษตรกรรมธรรมชาติบางแก้ว 2) กลุ่มบ้านนาสวนธรรมชาติ 3) กลุ่มวิทยาลัยรวงข้าว 4) กลุ่มวิสาหกิจชุมชนท่าช้าง และ 5) กลุ่มวิสาหกิจชุมชนบ้านเขากลาง ที่เข้าร่วมเป็นทีมวิจัยและก้าวเดินไปด้วยกันจนการวิจัยสำเร็จลุล่วง

ขอขอบคุณคณะผู้บริหารของวิทยาลัยภูมิปัญญาชุมชน มหาวิทยาลัยทักษิณ วิทยาเขตพัทลุง ที่เล็งเห็นความสำคัญของงานวิจัยและให้การสนับสนุนในทุก ๆ ด้าน นอกจากนั้นงานวิจัยนี้สำเร็จลงได้เพราะความช่วยเหลือของหน่วยงานต่าง ๆ ในจังหวัดได้แก่ สำนักงานจังหวัดพัทลุง สำนักงานเกษตรและสหกรณ์จังหวัดพัทลุง สำนักงานเกษตรจังหวัดพัทลุง ศูนย์วิจัยข้าวพัทลุงพัฒนาที่ดินจังหวัดพัทลุง องค์การบริหารส่วนจังหวัดพัทลุง และสภาเกษตรกรจังหวัดพัทลุง

สุดท้ายนี้คณะผู้วิจัยหวังว่า งานศึกษาวิจัยนี้จะเกิดประโยชน์กับชุมชนและผู้สนใจโดยทั่วไปที่จะนำไปประยุกต์หรือต่อยอดขยายผลในพื้นที่อื่น ๆ ได้ พร้อมทั้งน้อมรับคำแนะนำรวมถึงข้อบกพร่องต่าง ๆ ในงานวิจัยนี้ เพื่อนำไปปรับปรุงงานวิจัยในอนาคตต่อไป

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร

พัทลุงในอดีตได้ชื่อว่าเป็นจังหวัดที่มีการทำนากันทั่วไปในตามลักษณะภูมินิเวศ ซึ่งสามารถผลิตข้าวหล่อเลี้ยงชุมชนของตนเองและผู้คนได้ทั่วทั้ง 14 จังหวัดภาคใต้ จนกระทั่งมีการส่งเสริมการปลูกข้าวลูกผสม ในปี พ.ศ. 2524 ที่มุ่งเน้นการทำนาเชิงพาณิชย์ ส่งผลให้วิถีการทำนาแบบพึ่งตนเอง พึ่งพิงธรรมชาติ เริ่มหายไป มีการนำปัจจัยการผลิตจากภายนอกเข้ามา ทำให้ชาวนามีต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้น วัฒนธรรมและพันธุกรรมข้าวเริ่มหายไปจากชุมชน เกิดความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติทั้ง ดิน น้ำ ป่า ผนวกกับกระแสการรุกคืบของพืชเชิงเดี่ยวชนิดอื่นๆ โดยเฉพาะ ยางพาราและปาล์มน้ำมันส่งผลให้พื้นที่นาและความมั่นคงทางด้านอาหารลดลง ดังนั้นเพื่อคงไว้ซึ่งวิถีการผลิตข้าวที่ยั่งยืนและรักษาไว้ซึ่งสมดุลทางระบบนิเวศ การสังเคราะห์องค์ความรู้เรื่องข้าวในระดับภาพรวมทั้งจังหวัด เพื่อให้ก้าวทันกับสถานการณ์จริงในปัจจุบัน โดยผ่านชุดโครงการ “กระบวนการสร้างสำนึกชาวนาอินทรีย์เพื่อสร้างพลังในการขับเคลื่อนขบวนการชาวนาอินทรีย์ จ.พัทลุง” จึงเป็นสิ่งจำเป็น เพื่อประโยชน์ในการสร้างจิตสำนึก ความเคลื่อนไหวความเข้มแข็ง และความเจริญเติบโตของเครือข่ายชาวนาอินทรีย์อันจะนำไปสู่การผลักดันข้อเสนอเชิงนโยบายเรื่องการทำนาอินทรีย์ระดับจังหวัด ซึ่งมีที่มาจากฐานองค์ความรู้ที่รอบด้าน ทันสมัย และการมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วน โดยเฉพาะจากเกษตรกรในฐานะที่เป็นเจ้าของความรู้ (Owner Knowledge) และเจ้าของประสบการณ์ (Experience Knowledge) อย่างแท้จริง

คณะผู้วิจัยได้คัดเลือกกลุ่มชาวนาอินทรีย์พัทลุงต้นแบบจำนวน 5 กลุ่ม เพื่อใช้ในการศึกษา ประกอบด้วย 1) กลุ่มศูนย์เรียนรู้เกษตรกรรมธรรมชาติบางแก้ว ตำบลท่ามะเดื่อ อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง 2) กลุ่มบ้านนาสวนธรรมชาติ ตำบลนาปะขอ อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง 3) กลุ่มวิชาลัยรวงข้าว ตำบลพนางตุง อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง 4) กลุ่มวิสาหกิจชุมชนท่าช้างตำบลพนางตุง อำเภอควนขนุนจังหวัดพัทลุงและ 5) กลุ่มวิสาหกิจชุมชนบ้านเขากกลาง ตำบลบันตัง อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง โดยในชุดโครงการหลักจะประกอบไปด้วยโครงการวิจัยในระดับพื้นที่จำนวน 4 โครงการย่อย ได้แก่ 1) โครงการพัฒนาศูนย์เรียนรู้เกษตรธรรมชาติชาวนาบางแก้วเพื่อสร้างชาวนารุ่นใหม่จังหวัดพัทลุง 2) โครงการพันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่เหมาะสมกับภูมินิเวศชุมชนนาปะขอในสภาวะการเปลี่ยนแปลงกรณีศึกษาชุมชนนาปะขอ ตำบลนาปะขออำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง 3) โครงการเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิตข้าว

พันธุ์พื้นบ้านอินทรีบ้านท่าช้างที่ 5 ตำบลพนาสูง อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง และ 4) โครงการพัฒนาการบริหารจัดการกลุ่มศูนย์สาธิตวิสาหกิจทำช้างพันธุ์เศรษฐกิจ โดยทั้ง 4 โครงการย่อยมีเนื้อหาครอบคลุมตลอดห่วงโซ่อุปทานข้าวอินทรีย์ตั้งแต่กระบวนการผลิตจนถึงมือผู้บริโภค

ผลการศึกษาในภาพรวมพบว่า ปัจจุบันพื้นที่การปลูกข้าวในจังหวัดพัทลุงลดลงอย่างต่อเนื่องและเกษตรกรส่วนใหญ่ยังคงทำนาเคมี (> 98% ของชาวนาทั้งจังหวัด) โดยมีสาเหตุที่สำคัญคือ การเกิดกระแส “สวนรุกนา” ที่มีการปรับเปลี่ยนพื้นที่นาข้าวเป็นนายาง-นาปาล์ม สืบเนื่องมาจากปัญหาของราคาข้าวที่ไม่แน่นอน แต่ต้นทุนการผลิตกลับเพิ่มสูงขึ้นทุกปี นอกจากนี้ผลจากนโยบายรัฐเรื่อง “โครงการรับจำนำข้าวทุกเม็ด” ทำให้ชาวนาส่วนใหญ่มุ่งเน้นการผลิตเพื่อขายเป็นหลัก วิธีการผลิตจึงถูกปรับเปลี่ยนและเน้นการใช้ปัจจัยการผลิตจากภายนอก (ปุ๋ยและสารเคมี) เพื่อเร่งการเจริญเติบโตและเพิ่มปริมาณผลผลิตให้ได้มากที่สุด โดยไม่คำนึงถึงคุณภาพผลกระทบที่จะเกิดกับผู้บริโภคและสิ่งแวดล้อม ส่งผลให้ ณ วันนี้พื้นที่นาอินทรีย์ในจังหวัดพัทลุงมีเพียงแค่ 1,800 ไร่ จากพื้นที่นาทั้งหมดในจังหวัด 136,538 ไร่ (คิดเป็น 1.34%)

อย่างไรก็ดี ผลจากการสังเคราะห์องค์ความรู้และเงื่อนไขความสำเร็จของกลุ่มชาวนาอินทรีย์ต้นแบบจังหวัดพัทลุงกลับพบว่า กระบวนการสร้างจิตสำนึกชาวนาอินทรีย์จะต้องมีการสร้างเชื่อมโยงขึ้นมาตั้งแต่ระดับฐานรากจนกระทั่งถึงระดับเครือข่าย เนื่องจากสำนึกชาวนาดำรงอยู่ในทุกระดับ เป็นแรงขับเคลื่อนที่อยู่เบื้องหลังการกระทำของชาวนาและเครือข่ายชาวนา และดำรงอยู่ในหลากหลายรูปแบบทั้งในรูปแบบของสำนึกที่เกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารของครอบครัวและชุมชน สำนึกที่มีความผูกโยงอยู่กับพิธีกรรม ความเชื่อ ประเพณี รวมถึงสำนึกที่มาจากแรงขับเคลื่อนภายใต้วิถีการดำรงชีพที่ตนเองเป็นผู้เลือก งานศึกษาทำให้เห็นว่า สำนึกเหล่านี้เป็นสำนึกที่มีพลังและทำหน้าที่ขับเคลื่อนอยู่ไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง นอกจากนี้การสร้างจิตสำนึกการทำนาอินทรีย์ จะต้องไม่มุ่งเน้นเฉพาะในตัวเกษตรกรหรือชาวนาเพียงฝ่ายเดียว ซึ่งผู้บริโภคก็มีความสำคัญไม่แพ้กัน เพราะความเป็นจริงในทุกวันนี้เป็นที่ทราบกันดีว่า ผู้บริโภคจะเป็นตัวกำหนดปริมาณการผลิตและการตลาดที่สำคัญ ดังนั้นกระบวนการสร้างจิตสำนึกอินทรีย์จะต้องทำควบคู่กันไปทั้งในผู้ผลิตและผู้บริโภค เพื่อให้เกิดความตระหนัก (Awareness) และความรับผิดชอบ (Responsibility) ร่วมกันในสังคม อันจะนำไปสู่การสร้างสรรค์สังคมแห่งการเกื้อกูลและการผูกเชื่อมสายสัมพันธ์ ระหว่างชาวนากับคนกินข้าวให้ เป็นมากกว่า “ผู้ผลิต” กับ “ผู้บริโภค” และเป็นมากกว่า “คนขายข้าว กับ คนซื้อข้าว” แต่เป็นการประสานมือและใจร่วมกัน ระหว่าง “คนปลูกข้าว กับ คนกินข้าว”

เมื่อมองในแง่ของปัจจัยการผลิตพบว่า สิ่งที่น่ากังวลและจำเป็นต้องหามาตรการแก้ไขอย่างเร่งด่วนคือ การสูญหายไปของพันธุ์กรรมข้าวพื้นเมืองพัทลุง ซึ่งทุกวันนี้พบว่า ชาวนาสวนใหญ่นิยมปลูกพันธุ์ข้าวพื้นเมืองเพียงแค่ 3 ชนิด ประกอบด้วย สังข์หยด เล็บนก และเลี้ยงพัทลุง (คิดเป็น 0.84% ของพันธุ์ข้าวพื้นเมืองที่พบทั้งหมดในจังหวัด 356 สายพันธุ์) นอกจากนี้ ชาวนาพัทลุงส่วนใหญ่ไม่มีการเก็บและปรับปรุงพันธุ์ข้าวไว้ใช้เอง ทำให้ต้องพึ่งพาเมล็ดพันธุ์จากภายนอกอยู่ตลอดเวลา ผลที่ตามมาคือ เกษตรกรไม่มีความมั่นคงทางด้านเมล็ดพันธุ์ ซึ่งถือว่าเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญ ปัญหาทางด้านปัจจัยการผลิตประการต่อมาคือ การขาดคนรุ่นใหม่มารับช่วงต่ออาชีพทำนา ทำให้ขาดแคลนแรงงานในครัวเรือนมีความจำเป็นต้องจ้างแรงงานจากภายนอก (อัตราค่าจ้างแรงงานรายวันในพัทลุง 300 – 500 บาท) หรือเครื่องจักรเข้ามาช่วยส่งผลให้ต้นทุนการผลิตเพิ่มสูงขึ้นและภูมิปัญญาการทำนาขาดผู้รับช่วงต่อดังนั้นเพื่อแก้ปัญหาดังกล่าวการรวมกลุ่มกันทำนาในลักษณะ “Organic Rice Village” น่าจะเหมาะสมกับบริบทพื้นที่ภาคใต้มากกว่านาแปลงใหญ่ตามนโยบายของรัฐบาล เพราะการรวมกลุ่มจะช่วยลดต้นทุนการผลิต เกิดการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ และการขอความช่วยเหลือต่าง ๆ จากภาครัฐจะทำได้ง่ายสำหรับการดึงคนรุ่นใหม่เข้ามาในภาคเกษตร จะต้องทำให้พวกเขารู้สึกภาคภูมิใจว่าอาชีพการทำนามีศักดิ์ศรีเท่าเทียมกับอาชีพอื่นๆ และชาวนาไม่ได้เป็นผู้ผลิตเพียงอย่างเดียว แต่เป็น Young Smart Farmer ที่สามารถพัฒนาตัวเองไปเป็นผู้ประกอบการ/ผู้จัดการ หรือสามารถเพิ่มมูลค่าของอาชีพทำนาโดยไม่จำกัดอยู่เฉพาะในแง่ของภาคการผลิตเท่านั้น แต่สามารถเชื่อมโยงอาชีพการทำนาเข้ากับภาคธุรกิจอื่นๆ เช่น ภาคการท่องเที่ยว เป็นต้น

สำหรับในแง่ของการผลิตข้าวอินทรีย์พัทลุงผลการวิจัยพบว่า หากมีการผสมผสานองค์ความรู้ทางภูมิปัญญาดั้งเดิมกับองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์เกษตรสมัยใหม่เข้าด้วยกัน จะทำให้ได้ผลผลิตต่อไร่เพิ่มขึ้นจากเดิม 460 กิโลกรัมต่อไร่ เป็น 980 กิโลกรัมต่อไร่ และต้นทุนการผลิตลดลงเหลือแค่ 4,125 บาทต่อไร่ (ข้าวสังข์หยดนาตา) ภายในปีที่ 3 ของการปรับเปลี่ยน ดังนั้นการถ่ายทอดองค์ความรู้ใหม่ในกระบวนการผลิตข้าวอินทรีย์พัทลุงที่มีประสิทธิภาพสูงสู่เกษตรกรในวงกว้างจึงเป็นสิ่งจำเป็น เพราะสาเหตุหลักที่เกษตรกรส่วนใหญ่ไม่ยอมรับการทำนาอินทรีย์เนื่องมาจากความกังวลในเรื่องผลผลิตต่อไร่ที่ต่ำและไม่แตกต่าง และผลผลิตข้าวที่ได้ไม่มีน้ำหนัก ส่วนเรื่องการแปรรูปข้าวอินทรีย์ พบว่าส่วนใหญ่จะเน้นการแปรรูปเฉพาะข้าวสังข์หยดอย่างเดียว (โดยเฉพาะการทำเป็นขนมและเครื่องดื่ม) ซึ่งมีหน่วยงานวิชาการในพื้นที่คือ สาขาวิชาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีอาหาร คณะเทคโนโลยีและการพัฒนาชุมชน มหาวิทยาลัยทักษิณ วิทยาเขตพัทลุง ได้เข้ามาช่วยเหลือกลุ่มเกษตรกรในด้านการพัฒนานวัตกรรมและการถ่ายทอด

เทคโนโลยีการแปรรูปข้าว อย่างไรก็ตามการดำเนินงานที่ผ่านมาพบว่าผลิตภัณฑ์ที่ได้ยังไม่เป็นที่นิยมในวงกว้างดังนั้นการวิจัยเพื่อยกระดับผลิตภัณฑ์ การพัฒนานวัตกรรมเพื่อตอบสนองผู้บริโภคกลุ่มที่มีความต้องการพิเศษหรือผลิตภัณฑ์ที่ไม่ใช่อาหาร (Non-Foods) รวมทั้งการขยายงานวิจัยทางด้านการแปรรูปและพัฒนาผลิตภัณฑ์ไปยังชาวพื้นเมืองสายพันธุ์อื่นๆ ก็น่าสนใจเพื่อตอบโจทย์รัฐบาลในเรื่อง โมเดลเศรษฐกิจใหม่ Thailand 4.0 ปัญหาสำคัญอีกอย่างหนึ่งในกระบวนการแปรรูปข้าวอินทรีย์ของจังหวัดพัทลุงคือ การมีโรงสีที่ผ่านการรับรองมาตรฐาน Good Manufacturing Practices for Rice Mill (GMP) เพียงแค่โรงเดียว ทำให้กระบวนการแปรรูปขั้นต้นมีลักษณะคล้ายกับคอขวด แต่ในทางกลับกัน ในท้องตลาดมีปริมาณผลิตภัณฑ์ข้าวอินทรีย์ว่างจำหน่ายเกินกำลังการผลิต ดังนั้นเพื่อเพิ่มศักยภาพทางการแข่งขันและสร้างความมั่นใจให้กับผู้บริโภค ภาครัฐสมควรเข้ามาส่งเสริมและพัฒนาโรงสีข้าวให้เข้าสู่มาตรฐาน GMP มากยิ่งขึ้น

สำหรับวิธีการตลาดข้าวพัทลุงพบว่า ร้อยละ 38.4 ของข้าวอินทรีย์ถูกจำหน่ายให้กับพ่อค้าคนกลางหรือโรงสีในขณะที่ร้อยละ 12.2 เป็นการจำหน่ายจากกลุ่มผู้ผลิตถึงผู้บริโภคโดยตรง ซึ่งการสร้างความสัมพันธ์ใหม่ทางการตลาดโดยตรงในรูปแบบกลุ่มวิสาหกิจชุมชนดังกล่าวเป็นวิธีการตลาดที่กำลังได้รับความนิยมและผู้บริโภคมีความเชื่อมั่นเพราะได้พบกับผู้ผลิตโดยตรงเช่นที่ศูนย์สาธิตวิสาหกิจชุมชนท่าช้างพื้นฟูเศรษฐกิจ แสดงให้เห็นแล้วว่าการรวมกลุ่มกันดำเนินงาน ทำให้กลุ่มมีความเข้มแข็งทั้งทางด้านการผลิต การแปรรูป และด้านการตลาด จนสามารถเป็นต้นแบบให้กับกลุ่มอื่นๆ นำไปปฏิบัติโดยทางกลุ่มได้รับเกียรติจาก พล.อ.อ.ประจิน จั่นตอง รองนายกรัฐมนตรี ในการเดินทางมาตรวจเยี่ยมชมผลการดำเนินงานเมื่อวันที่ 27 มกราคม 2560 ที่ผ่านมา อย่างไรก็ตาม เนื่องจากการบริโภคข้าวอินทรีย์ถูกจำกัดอยู่ในวงแคบๆ (มากกว่าร้อยละ 70 เป็นกลุ่มผู้บริโภคที่มีฐานะดีและกลุ่มข้าราชการ) ดังนั้น การพัฒนาตลาดข้าวอินทรีย์ในรูปแบบของตลาดนัดสีเขียวในระดับชุมชนจะช่วยให้ผู้บริโภคกลุ่มอื่นๆ สามารถเข้าถึงผลิตภัณฑ์ได้มากยิ่งขึ้น

จังหวัดพัทลุงมีกลุ่มทำนาอินทรีย์จำนวนทั้งสิ้น 18 กลุ่ม 3 เครือข่าย แต่ส่วนใหญ่จะเป็นไปในลักษณะต่างคนต่างทำ ทำให้ขาดเอกภาพ ผลที่ตามมาคือ มีการขายตัดราคากันเองระหว่างกลุ่ม เกิดปัญหาข้าวนอกกลุ่ม ปัญหาความไม่เป็นธรรมโดยภาครัฐเลือกช่วยเหลือเพียงบางกลุ่ม หรือการผลิตพันธุ์ข้าวพื้นเมืองที่ยังกระจายเมื่อตลาดมีความต้องการ ปรากฏว่ากำลังการผลิตไม่เพียงพอ เป็นต้น ทางโครงการวิจัยฯ ได้พยายามรวมกลุ่มให้มีเอกภาพโดยจัดตั้งเป็น “สมาคมชาวนาอินทรีย์วิถีนิเวศเมืองลุง” แต่ผลการดำเนินงานยังไม่ประสบผลสำเร็จ

เนื่องจากมีตัวแปรมากมายที่ไม่สามารถจัดการได้ โดยเฉพาะเรื่องมาตรฐานรับรองที่แตกต่างกัน ทำให้เกษตรกรเกิดการแบ่งแยก การรวมกลุ่มจึงทำได้ยาก ดังนั้นการสร้างระบบการรับรองแบบมีส่วนร่วม (Participatory Guarantee Systems – PGS) ในระดับจังหวัด เพื่อให้มีมาตรฐานขั้นต่ำเดียวกันหรือการให้ตัวแทนของแต่ละกลุ่มมาร่วมกันจัดตั้งเป็น “สหกรณ์ชาวนาอินทรีย์พัทลุง” น่าจะช่วยให้การรวมกลุ่มมีเอกภาพมากยิ่งขึ้น

สืบเนื่องจากการจัดการความรู้เรื่องการทำนาอินทรีย์ที่ได้จากการแลกเปลี่ยนภูมิปัญญา และประสบการณ์ของแต่ละกลุ่มนาอินทรีย์ผนวกเข้ากับองค์ความรู้ทางวิชาการทำให้โครงการพัฒนาศูนย์เรียนรู้เกษตรธรรมชาติชาวนาบางแก้วเพื่อสร้างชาวนารุ่นใหม่จังหวัดพัทลุง สามารถออกแบบหลักสูตรการทำนาอินทรีย์ที่เหมาะสมกับพื้นที่และวัฒนธรรมมีรูปแบบและวิธีการสื่อสารที่สามารถเข้าใจได้ง่าย และใช้ระยะเวลาในการเรียนรู้ที่เหมาะสมเพื่อนำไปประกอบใช้ในโรงเรียนชาวนาที่มีอยู่จำนวน 9 แห่งทั่วทั้งจังหวัดพัทลุงโดยหลักสูตรที่สำคัญมีดังต่อไปนี้ 1) หลักสูตรพันธุ์ข้าวพื้นเมืองพัทลุง 2) หลักสูตรการพัฒนาข้าวอินทรีย์ตามแนวทางปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง 3) หลักสูตรการผลิตและแปรรูปผลิตภัณฑ์ข้าวอินทรีย์ และ 4) หลักสูตรนิเวศวิทยานาข้าวพัทลุง โดยมีเนื้อหา 2 ระดับคือ หลักสูตรสำหรับเยาวชนและหลักสูตรสำหรับชาวนาอินทรีย์รุ่นใหม่ซึ่ง ณ วันนี้ ศูนย์เรียนรู้เกษตรธรรมชาติชาวนาบางแก้วได้กลายเป็นแหล่งถ่ายทอดเทคโนโลยีทางการเกษตรประจำอำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง

ท้ายที่สุดข้อมูลที่ได้จากการวิจัยชุดโครงการ “กระบวนการสร้างสำนึกชาวนาอินทรีย์เพื่อสร้างพลังในการขับเคลื่อนขบวนการชาวนาอินทรีย์ จ.พัทลุง” ได้ถูกนำมาใช้ในการยกร่าง “แผนยุทธศาสตร์การพัฒนาข้าวอินทรีย์จังหวัดพัทลุง พ.ศ. 2561 – 2565” ซึ่งแผนยุทธศาสตร์ดังกล่าว ได้รับการบรรจุไว้ในแผนพัฒนาจังหวัดพัทลุงเมื่อเดือนมีนาคม 2560 ที่ผ่านมาสำหรับในปีงบประมาณ 2561 ข้อเสนอโครงการได้รับการสนับสนุนจากจังหวัดจำนวน 3 โครงการงบประมาณรวมทั้งสิ้น 23 ล้านบาท นอกจากนี้ทางคณะวิจัยได้มีการดำเนินงานต่อเนื่องไปสู่การผลักดันร่างข้อบัญญัติองค์การบริหารส่วนจังหวัดพัทลุงเรื่องข้าวอินทรีย์ การร่างมาตรฐานเกษตรอินทรีย์แบบมีส่วนร่วม รวมทั้งกิจกรรมในการสร้าง/การสื่อสารสาธารณะเพื่อขับเคลื่อนเครือข่ายชาวนาอินทรีย์ในรูปแบบของตลาดสินค้าเกษตรอินทรีย์ ภายใต้ชื่อ “ตลาดเขียวเมืองลุง” เพื่อประโยชน์ในการขยายผลการผลิตและการบริโภคผลิตภัณฑ์ข้าวอินทรีย์ให้ครอบคลุมทั่วทั้งจังหวัดพัทลุงต่อไป

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อ.....	(ก)
รายละเอียดโครงการ.....	(ค)
กิตติกรรมประกาศ	(ง)
บทสรุปผู้บริหาร	(จ)
สารบัญตาราง.....	(ญ)
สารบัญตาราง.....	(ฎ)
สารบัญภาพ.....	(ฐ)
บทที่	
1 บทนำ	(1)
1.1 ที่มาและความสำคัญของงานวิจัย	(1)
1.2 คำถามการวิจัย.....	(7)
1.3 วัตถุประสงค์การวิจัย	(7)
1.4 ขอบเขตการวิจัย	(7)
1.5 ประโยชน์ที่ได้รับของการวิจัย	(8)
2 บริบทพื้นที่ เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	(9)
2.1 บริบทจังหวัดพัทลุง	(9)
2.2 การทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	(17)
2.3 การทบทวนข้อมูลจากงานวิจัยย่อยภายในชุดโครงการวิจัย	(50)
3 ระเบียบวิธีการวิจัยและกระบวนการวิจัย	(66)
3.1 กลุ่มเป้าหมายการวิจัย	(66)
3.2 วิธีการดำเนินงานและการสังเคราะห์ขบวนการชานาอินทรีย์ จ.พัทลุง.....	(67)
4 การเสริมสร้างความเข้มแข็งของกลุ่ม องค์กร และกลไกเครือข่ายชานาอินทรีย์และการเคลื่อนไหวนของเครือข่ายชานาอินทรีย์จังหวัดพัทลุงในกรผลักดันนโยบาย	(99)

4.1 ความเข้มแข็งของกลุ่มองค์กรและกลไกเครือข่ายชาวนาอินทรีย์ จ.พัทลุง	(100)
4.2 ความเคลื่อนไหวเครือข่ายชาวนาอินทรีย์ จ.พัทลุง ในการผลักดันเชิงนโยบาย (112)	
5 กระบวนการสร้างสำนึกชาวนาอินทรีย์เพื่อสร้างพลังในการขับเคลื่อนขบวนการชาวนาอินทรีย์	
จังหวัดพัทลุง	(120)
5.1 เวิร์กช็อป: ความมั่นคงทางอาหารกับสำนึกชาวนา	(120)
5.2 สำนึกชาวนากับพิธีกรรมและประเพณีเกี่ยวกับการทำนา	(122)
5.3 การพัฒนาสำนึกชุมชนชาวนาที่ได้รับผ่านปฏิบัติเพื่อสร้างตัวตนของตนเอง .	(124)
บรรณานุกรม	(127)

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
1 แสดงพื้นที่จังหวัดพัทลุง.....	(7)
2 แผนที่จังหวัดพัทลุง	(10)
3 ประกอบการประชุมประจำเดือน	(73)
4 ประกอบกิจกรรมการประชุมเตรียมความพร้อมทีมวิจัย	(75)
5 ประกอบการประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อเสริมศักยภาพทีมวิจัย นักวิจัย	(84)
6 กิจกรรมตลาดเขียวเมืองลุง	(88)
7 กิจกรรมการดำเนินงานของทีมสังเคราะห์ข้อมูล.....	(98)
8 การเก็บรักษาข้าวในเรือนข้าว ชุมชนนาปะขอ	(122)

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
1 แสดงรายชื่อคณะกรรมการสมาคมชาวนาเกษตรอินทรีย์วิถีนิเวศเมืองลุง	(79)
2 ผลการดำเนินงานของทีมสังเคราะห์ข้อมูล	(89)

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของการวิจัย

การศึกษาพลวัตการผลิตข้าวภาคใต้ที่ได้จัดทำขึ้นเมื่อไม่นานมานี้ โดย วีรศักดิ์ คงฤทธิ และสุวัจน์ เพชรรัตน์ (2556) ได้ชี้ให้เห็นว่า ในช่วง 5 ทศวรรษที่ผ่านมา การผลิตข้าวในพื้นที่ภาคใต้มีการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง โดยในช่วงทศวรรษ 2510 การผลิตข้าวโดยรวมในพื้นที่ภาคใต้ได้รับผลกระทบจากราคาข้าวที่เพิ่มสูงขึ้น ทำให้ชาวนาในภาคใต้มีการขยายพื้นที่ปลูกข้าวอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะในพื้นที่ลุ่มน้ำสำคัญ เช่น ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ลุ่มน้ำปัตตานี และลุ่มน้ำตาปี เป็นต้น ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการขยายพื้นที่ทำนาในระยะนี้ทำให้จำนวนแรงงานเพื่อทำการผลิตที่อิงอยู่กับระบบครัวเรือน เริ่มไม่เพียงพอสำหรับการผลิตข้าวเพื่อป้อนตลาดที่มีการขยายตัวในขณะนั้น หลังปี พ.ศ. 2510 ชาวนาบางส่วนจึงเริ่มหันมาใช้เครื่องจักรกลทางการเกษตรเข้ามาทดแทนแรงงานคน ประกอบกับการเริ่มขยายตัวของพื้นที่ชลประทานขนาดเล็กและขนาดกลางในภาคใต้ ในปี พ.ศ. 2515 ชาวนาจึงให้การยอมรับเทคโนโลยีการผลิตสมัยใหม่เพิ่มมากขึ้นด้วย มีการใช้สารเคมีทางการเกษตร การยอมรับพันธุ์ข้าวลูกผสมซึ่งสนับสนุนโดยหน่วยงานภาครัฐ การใช้เครื่องจักรก็มากขึ้น ผลที่เกิดขึ้นในช่วงนี้คือ ชาวนาเริ่มต้องพึ่งพิงปัจจัยการผลิตจากภายนอกชุมชน ทำให้ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น ต้องพึ่งตลาดภายนอกเพื่อการขายข้าวและนำเงินสดมาใช้สำหรับการดำรงชีพ ผลของการปรับตัวจากระบบการผลิตซึ่งพึ่งพาตนเอง ไปเป็นระบบที่ต้องพึ่งพาระบบภายนอกอย่างเข้มข้นและความผันผวนของราคาข้าว ทำให้ชาวนาต้องเสี่ยงกับการขาดทุนจากภาวะราคาข้าวตกต่ำ ซึ่งเริ่มปรากฏชัดเจนในช่วงหลังปี พ.ศ. 2520 เป็นต้นมา ชาวนาเริ่มมีหนี้สินสะสมจากการทำนามากขึ้น และท้ายที่สุด เมื่อการทำนาให้ผลตอบแทนต่ำ โดยเฉพาะเมื่อเทียบกับผลผลิตทางด้านการเกษตรอย่างอื่น เช่น ยางพาราและกุ้งกุลาดำ ทำให้หลังปี พ.ศ. 2525 ชาวนาในพื้นที่ภาคใต้เริ่มมีการปรับเปลี่ยนพื้นที่นาเป็นสวนยางและนากุ้งหรือหลายพื้นที่ได้ปล่อยให้พื้นที่นารกร้างเนื่องจากการผลิตข้าวไม่คุ้มทุนอีกต่อไป พื้นที่นาข้าวในพื้นที่ภาคใต้จึงลดลงอย่างต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบันและมีแนวโน้มลดลงมากขึ้นในอนาคต หากสถานการณ์โดยรวมของการผลิตและตลาดข้าวยังมีลักษณะเช่นในช่วงที่ผ่านมา ทั้งนี้ข้อมูลในปี พ.ศ. 2555 พบว่า ภาคใต้สามารถผลิตข้าวสารได้เพียง 0.22 ล้านตันต่อปีเท่านั้น ในขณะที่ประชากรจำนวน 90.6 ล้านคนในพื้นที่

ภาคใต้ ต้องบริโภคข้าวสารทั้งหมดรวมกัน ประมาณ 0.73 ล้านตันต่อปี ดังนั้น ข้อมูลเหล่านี้จึงสะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ในอนาคตการผลิตข้าวในภาคใต้ไม่เพียงพอสำหรับการบริโภคอย่างแน่นอน ภาคใต้ต้องนำเข้าข้าวสารหรือข้าวเปลือกจากพื้นที่อื่น ซึ่งมีแนวโน้มกระทบต่อความมั่นคงทางอาหารของประชากรในพื้นที่ภาคใต้อย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้

การพิจารณาสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้น พบว่า ศักยภาพการพึ่งตนเองของชาวนาในพื้นที่ภาคใต้ เริ่มลดลงหลังจากมีการเปลี่ยนแปลงวิถีการทำนาจากการผลิตข้าวโดยใช้ความรู้หรือภูมิปัญญาของชุมชนที่ได้สั่งสมกันมาอย่างยาวนาน ไปสู่การยอมรับในกระบวนการผลิตข้าวรูปแบบใหม่ตามแนวทางที่เรียกว่า การปฏิวัติเขียว ที่มีการยอมรับข้าวพันธุ์ใหม่ที่พัฒนาขึ้น และได้การสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐ รวมไปถึงการให้การยอมรับในการเครื่องจักรกลทางการเกษตร การใช้ปุ๋ยเคมี ยาปราบศัตรูพืชอย่างเข้มข้น และอื่นๆ อีกมากมาย ซึ่งได้สร้างมายาคติให้เกิดขึ้นในหมู่ชาวนา ทั้งในเรื่องของจำนวนผลผลิตที่มากขึ้น ผลตอบแทนที่มากขึ้น แต่ดำรงอยู่เพียงระยะเวลาเพียงชั่วคราวเท่านั้น และเมื่อเวลาผ่านไปเพียงไม่นาน ความจริงก็ปรากฏชัดขึ้น ราคาข้าวตกต่ำลง กลไกตลาดเอื้อประโยชน์ต่อนายทุนผู้ผลิตเครื่องจักรกล ปุ๋ยเคมี และยาปราบศัตรูพืชต่างๆ แต่ไม่เอื้อต่อชาวนา แม้ว่าเมื่อเวลาผ่านไปภายใต้การลงทุนของชาวนาทั้งในด้านเงินทุนและสุขภาพของตนเองที่เพิ่มขึ้น หนี้สินก็ยังคงเพิ่มมากขึ้นเหมือนเงาตามตัว แต่มายาคติอีกหลายอย่างก็ยังคงแฝงฝังอยู่ในวิถีการผลิตภายใต้ความเป็นสมัยใหม่ที่เกิดขึ้นของชาวนาโดยส่วนใหญ่ โดยได้รับการผลิตซ้ำอย่างต่อเนื่องทั้งจากภาครัฐและทุน เช่น หากไม่ใช้ปุ๋ยเคมีในการทำนาข้าวจะไม่ออกงาม ผลผลิตจะไม่ดี หากไม่ใช้ยาปราบศัตรูพืช ข้าวจะโดนแย่งอาหารไปหมด ไม่ออกงาม ผลผลิตที่ได้ก็จะไม่ได้ หรือหากไม่ผลิตข้าวพันธุ์ส่งเสริม ซึ่งเป็นที่ต้องการของตลาดก็ไม่สามารถขายข้าวได้ เป็นต้น มายาคติเหล่านี้ยังคงแฝงฝังอยู่มากมาย โดยลืมทบทวนว่า ต้นทุนที่เราใช้ไปกับสิ่งเหล่านั้น และผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อมในชุมชนของตนเองมีอะไรบ้าง

ท่ามกลางการจ่อมจมอยู่กับความเจ็บปวดจากบาดแผลที่สะสมมากขึ้นเรื่อยๆ จากมายาคติเหล่านั้นของชาวนาโดยส่วนใหญ่ ทั้งที่เหมือนจะเข้าใจ แต่ก็ไม่ได้เข้าใจ ไม่ยอมปรับเปลี่ยน ซึ่งท้ายที่สุด หลายคนต้องเลิกทำนา หลายคนสูญเสียพื้นที่นาไปจนหมด หลายคนปรับเปลี่ยนพื้นที่นาไปทำการเกษตรอย่างอื่นๆ เกิดสถานการณ์ดังเช่นในปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม เมื่อลดระดับการมองจากภาพกว้างๆ รวมๆ ระดับประเทศหรือระดับภาคลง และตรวจสอบสืบค้นลงไปในระดับพื้นที่ตำบลหรือหมู่บ้าน ก็พบว่ามีความหวังที่ผลิบานขึ้นท่ามกลางความแห้งแห้งโดยภาพรวม จะพบว่าเป็นเวลาหลายทศวรรษแล้วเช่นกันที่ชาวนาสวนหนึ่งสามารถ

หลุดพ้นจากมายาคติเหล่านั้น โดยเริ่มต้นจากการย้อนกลับมาทบทวนวิธีการทำนาบนฐานความรู้ของตนเองที่มีมาแต่อดีตผสมกับเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่เป็นประโยชน์ จนกระทั่งสามารถพัฒนารูปแบบการทำนาแบบอินทรีย์ที่สามารถลดการพึ่งพาปัจจัยจากภายนอกที่เป็นเงื่อนไขสำคัญที่สร้างภาวะหนี้สินให้ตนเองและครอบครัว พยายามเรียนรู้ที่จะแปรรูปและพัฒนาผลิตภัณฑ์ข้าวอินทรีย์ให้ได้มาตรฐาน รวมถึงการพยายามสร้างการตลาดที่เป็นของตนเองหรืออย่างน้อยก็สามารถตอบสนองต่อสินค้าที่ตนเองได้ผลิตขึ้น และเมื่อพยายามใส่ใจมากขึ้นก็จะพบว่า การขับเคลื่อนด้วยวิธีการเหล่านี้ มีการกระจายตัวมากขึ้นในประเทศไทย โดยมีงานศึกษาจำนวนมากที่ออกมาระบุว่า เป็นรูปแบบที่สามารถทำให้ชาวนา ครอบครัว และชุมชน สามารถที่จะดำรงวิถีชาวนาไปได้อย่างยั่งยืนและมั่นคงมากขึ้น

ชาวนาจังหวัดพัทลุงเองก็เช่นกัน ที่มีการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตข้าวของตนเอง มาสู่วิธีการทำเกษตรแบบอินทรีย์ ตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2540 เป็นต้นมา โดยได้พัฒนาตนเองผ่านการเริ่มต้นเข้าเรียนรู้ระบบการทำเกษตรยั่งยืน และสามารถนำมาปรับใช้ร่วมกับภูมิปัญญาท้องถิ่นของตนเองจนสามารถสร้างแนวทางการทำนาอินทรีย์ของตนเองได้ (อำมร สุขวิน และคณะ, 2558) โดยช่วงที่ผ่านมา พื้นที่การทำนาเกษตรอินทรีย์ของจังหวัดพัทลุงได้เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ โดยมีปัจจัยเสริมจากหลายด้าน เช่น การได้รับการยอมรับข้าวสังหยด ซึ่งเป็นข้าวพื้นพันธุ์บ้านเมืองจังหวัดพัทลุง การทำการตลาดซึ่งสามารถขยายผลออกไปได้เป็นอย่างดี ราคาข้าวอินทรีย์ที่สูงกว่าข้าวโดยทั่วไป เป็นต้น (มาลี พันธุ์วง และคณะ, 2558) ทั้งนี้การขับเคลื่อนในประเด็นข้าวและชาวนาอินทรีย์ในจังหวัดพัทลุง ไม่ได้เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นโดยบังเอิญ แต่เป็นการดำเนินการที่มีความพยายามร่วมกันอย่างต่อเนื่องจากหลายฝ่าย ทั้งเจ้าหน้าที่หน่วยงานรัฐ สถาบันวิชาการ เครือข่ายประชาชนจังหวัดพัทลุง กลุ่มองค์กรชุมชน องค์กรพัฒนาเอกชน และนักวิชาการจากสถาบันการศึกษาและสถาบันการวิจัย โดยมีการดำเนินงานทั้งในการของการทดลองในพื้นที่ การศึกษาวิจัยของชุมชนร่วมกันนักวิชาการ จนกระทั่งสามารถจัดวางกลไกการทำงานร่วมกันเป็นเครือข่ายแบบหลวมๆ เกี่ยวกับข้าวและการทำนาอินทรีย์ ซึ่งโดยภาพรวมพบว่า ขบวนการเคลื่อนไหวของขบวนการชาวนาเหล่านี้ยังอยู่ในระยะเริ่มต้น โดยมีเป้าหมายเพื่อการถ่ายทอดความรู้ การสร้างความเข้มแข็งให้เกิดขึ้นในขบวนการชาวนาอินทรีย์ รวมถึงมีความคาดหวังระยะยาวที่จะผลักดันเรื่องข้าวและชาวนาอินทรีย์ให้มีการยอมรับในระดับนโยบายทั้งในระดับจังหวัดและระดับประเทศ

อย่างไรก็ตาม การทบทวนการขับเคลื่อนงานเรื่องข้าวและชาวนาในท้องถิ่นจังหวัดพัทลุง ที่มีมาตั้งแต่ ปี พ.ศ.2540 จนถึงปัจจุบันพบว่า ยังขาดการสังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับ

การขับเคลื่อนงานของชาวนากลุ่มต่าง ๆ ในภาพรวม และจากการทบทวนเอกสารต่างๆ เบื้องต้น พบว่า งานศึกษาความรู้เรื่องข้าวและชาวนาพัทลุงได้รับการศึกษาในลักษณะของงานวิจัยของนักวิชาการ กลุ่มนักวิจัยชาวบ้าน และวิทยานิพนธ์ ซึ่งงานวิจัยของนักวิชาการส่วนใหญ่ คัดเลือกพื้นที่ขนาดเล็กในระดับหมู่บ้านเป็นหลัก โดยไม่มีการศึกษาเรื่องข้าวและชาวนาพัทลุงในระดับภาพรวมมาก่อน เช่น โครงการศึกษาเรื่องแนวทางการแก้ปัญหาาร้าง หมู่ที่ 1 บ้านคอกช้าง ตำบลหารเทา อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง โดย ปรีชา จันทรศรีแก้ว และคณะ (2547) โครงการวิจัยเรื่อง การฟื้นฟูการทำนาโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นบ้านท่าช้างและบ้านทะเลน้อย ตำบลพนาสูง อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง โดย ชีพ แก้วบุญส่ง และคณะ (2548) งานศึกษาเรื่องการผลิตและส่งเสริมการปลูกข้าวพื้นเมืองพันธุ์ดอกพะยอมปลอดสารพิษ ตำบลป่าพะยอม อำเภอป่าพะยอม จังหวัดพัทลุง โดย ชลลดา แสงมณี ศิริสาธิตกิจ และคณะ (2552) งานศึกษาและจัดการองค์ความรู้เพื่อการอนุรักษ์ฟื้นฟูพันธุ์ข้าวพื้นบ้านบางแก้วและการส่งเสริมการทำนาแบบธรรมชาติ โดย เทพรัตน์ จันทพันธ์ และคณะ (2554) และงานศึกษาเรื่อง พลวัตเศรษฐกิจข้าวในภาคใต้ของประเทศไทยโดยวีรศักดิ์ คงฤทธิ์ และสุวัจน์ เพชรรัตน์ (2556) เป็นต้น

การทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับประเด็นข้าวและชาวนาพัทลุงข้างต้น พบว่า ข้อมูลที่ได้การศึกษารวบรวมในแต่ละเรื่อง ยังไม่มีข้อมูลที่เพียงพอสำหรับการอธิบายกับการขับเคลื่อนงานของชาวนาท้องถิ่นพัทลุงได้สอดคล้องกับสถานการณ์จริงในปัจจุบันที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา โดยเฉพาะอย่างยิ่งขบวนการเคลื่อนไหวของเครือข่ายชาวนาอินทรีย์ที่มีปฏิบัติการอยู่ในพื้นที่ทั้งในระดับหมู่บ้าน ระดับเครือข่ายตำบล เครือข่ายระดับอำเภอ จนกระทั่งมีการก่อรูปการเคลื่อนไหวในระดับจังหวัดในช่วงที่ผ่านมา ดังนั้นการทำความเข้าใจเรื่องข้าวและชาวนาจังหวัดพัทลุงจึงจำเป็นต้องศึกษาปฏิบัติการเคลื่อนไหวของชาวนาในช่วงเวลาปัจจุบันเพิ่มเติมร่วมกับการศึกษางานเอกสาร เพื่อให้สามารถวิเคราะห์และสังเคราะห์องค์ความรู้ที่มีความเป็นปัจจุบันอย่างครอบคลุม รอบด้าน นอกจากนี้คณะผู้วิจัยมีความเห็นว่าการทำความเข้าใจหรือการนำเสนอปัญหาหรือการปรากฏการณ์ความเคลื่อนไหวที่เกิดขึ้นเพียงอย่างเดียว คงไม่เพียงพอกับบริบทปัจจุบันที่สถานการณ์ปัญหาและทิศทางการเคลื่อนไหวของขบวนการชาวนามีความซับซ้อนและเข้มข้นมากขึ้น การศึกษาร่วมในปฏิบัติการร่วมของชาวนาทั้งในระดับพื้นที่หมู่บ้านและระดับเครือข่าย จึงเป็นประเด็นหนึ่งที่น่าสนใจในการศึกษาในครั้งนี้ให้ความสนใจและต้องการที่จะดำเนินการให้บรรลุเป้าหมายผ่านงานวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมซึ่งได้รับการยอมรับการอย่างกว้างขวางในปัจจุบัน

การออกแบบงานชุดโครงการวิจัย กระบวนการสร้างสำนึกชาวนาอินทรีเพื่อสร้างพลังในการขบวนการชาวนาอินทรี จังหวัดพัทลุง มีความต้องการที่จะเสริมความเข้มแข็งของทั้งองค์กรชุมชนและกลไกเครือข่ายชาวนาอินทรี และการสร้างการขับเคลื่อนกลไกเครือข่ายไปพร้อมกับการสังเคราะห์องค์ความรู้ที่เกิดขึ้นด้วย และเพื่อให้บรรลุเป้าหมายคณะทำงานวิจัยจึงวางกรอบการศึกษาเชื่อมโยงถึงกลุ่ม องค์กร เครือข่าย และการขับเคลื่อนงานของแต่ละส่วนไปพร้อมกับการเสริมสร้างปฏิบัติการในระดับพื้นที่ ตามประเด็นเนื้อหาและวิธีการที่กำหนดขึ้นร่วมกัน เพื่อให้เกิดการวิเคราะห์ร่วมกับกลุ่มชาวนาหรือองค์กรในฐานะผู้ที่เป็นเจ้าของความรู้ (owner knowledge) และเจ้าของประสบการณ์ (experience knowledge) ที่ได้ลงมือปฏิบัติจริงอย่างรอบด้านมากขึ้น

ด้วยเงื่อนไขที่กล่าวถึงข้างต้น คณะวิจัยจึงออกแบบการศึกษาเพื่อให้ได้ข้อมูลที่เพียงพอสำหรับการสังเคราะห์ความรู้เรื่องกระบวนการข้าวและชาวนาพัทลุง โดยเป็นแบ่งเป็นการศึกษาข้อมูลจากเอกสารและสังเคราะห์ข้อมูลจากพื้นที่ปฏิบัติการจริง โดยคัดเลือกพื้นที่ศึกษาจากกลุ่มชาวนาในพื้นที่จังหวัดพัทลุงจำนวน 5 กลุ่ม ครอบคลุมวัฏจักรการผลิตข้าวโดยมีเนื้อหาตั้งแต่ กระบวนการคัดเลือกพันธุ์ข้าว การทำนา การแปรรูปข้าว กระทั่งถึงการจำหน่ายและการทำการตลาดเรื่องข้าวอินทรี ประกอบด้วย 1) กลุ่มศูนย์เรียนรู้เกษตรกรรมธรรมชาติ บางแก้ว ตำบลท่ามะเดื่อ อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง 2) กลุ่มบ้านนาสวนธรรมชาติ ตำบลนาปะขอ อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง 3) ชมรมสื่อแห่งปัญญาพัฒนาเกษตรยั่งยืน (วิชาลัยรวงข้าว) ตำบลพะนางตุง อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง 4) กลุ่มวิสาหกิจชุมชนท่าช้าง ตำบลพะนางตุง อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง และ 5) กลุ่มวิสาหกิจชุมชนบ้านเขากลาง ตำบลปันแต อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง

อย่างไรก็ตาม 5 พื้นที่เป้าหมาย แม้จะมีพื้นที่ตั้งอยู่ในพื้นที่จังหวัดพัทลุงเหมือนกัน แต่ก็มิบริบททางสังคม วัฒนธรรม ลักษณะทางภูมิศาสตร์ และฐานทรัพยากรของชุมชนที่แตกต่างกัน มีระดับของการรุกคืบเข้ามาของสวนยางและสวนปาล์มน้ำมันที่ต่างกัน จึงส่งผลทำให้การปรับตัวของพื้นที่แต่ละแห่งมีความน่าสนใจแตกต่างกันด้วย ดังนั้นก็เพื่อให้เกิดความรู้ที่หลากหลาย ครอบคลุมซึ่งจะเป็นประโยชน์สำหรับชุมชนชาวนาในพื้นที่อื่นๆ ซึ่งจะสามารถนำองค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษาของเพื่อนชาวนาด้วยกันไปแลกเปลี่ยนเรียนรู้และปรับประยุกต์ใช้ในการสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับผลผลิต ปรับปรุงประสิทธิภาพการผลิต การอนุรักษ์เมล็ดพันธุ์ ระบบการจัดการกลุ่ม และเพิ่มช่องทางทางการตลาดภายใต้ทรัพยากรของครัวเรือนและของชุมชนที่มีอยู่ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของพื้นที่จังหวัดพัทลุง งานศึกษาในครั้งนี้จึงออกแบบเป็นชุด

โครงการสังเคราะห์โดยมีโครงการย่อยระดับพื้นที่ จำนวน 4 โครงการ (5 กลุ่ม 4 ประเด็น ศึกษา) ประกอบด้วย

1) โครงการวิจัยเรื่อง พันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่เหมาะสมกับภูมินิเวศชุมชนนาปะขอในสภาวะการเปลี่ยนแปลง กรณีศึกษาชุมชนนาปะขอ ตำบลนาปะขอ อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง เป็นการศึกษาเพื่อทบทวนองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน โดยเลือกกรณีการศึกษาพันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่เหมาะสมกับบริบททางภูมินิเวศของพื้นที่ซึ่งอยู่ภายใต้การเปลี่ยนแปลงในหลายด้านด้วยกัน และการรื้อฟื้นกลไกการปกป้องพื้นที่ผลิตข้าวซึ่งเชื่อมโยงกับประเด็นความมั่นคงทางอาหารของชุมชนด้วยวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชนชาวนาภาคใต้ โดยมีการดำเนินการผ่านกิจกรรมคืนเรณูข้าวสู่ชุมชน เป็นต้น

2) โครงการวิจัยเรื่อง การเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิตข้าวพันธุ์พื้นบ้านเกษตรอินทรีย์บ้านท่าช้างที่ 5 ตำบลพนาสูง อำเภอดงขนุน จังหวัดพัทลุง ซึ่งเริ่มต้นโดยการสังเคราะห์องค์ความรู้ในการทำนาอินทรีย์โดยเริ่มต้นจากภูมิปัญญาดั้งเดิมของชุมชนผสมผสานกับความรู้ที่ได้รับในสมัยใหม่เพื่อใช้ในการพัฒนากระบวนการในการผลิตข้าวอินทรีย์ของชุมชนให้มีประสิทธิภาพมากขึ้นและสามารถนำไปสู่แนวทางการลดต้นทุนและการเพิ่มปริมาณผลผลิตข้าวต่อไร่ ที่สามารถถ่ายทอดไปยังชุมชนได้

3) โครงการวิจัยเรื่อง การพัฒนาการบริหารจัดการกลุ่มศูนย์สาธิตวิสาห์กิจท่าช้างพื้นฟูเศรษฐกิจ เป็นการศึกษาเพื่อพัฒนาระบบการบริหารจัดการการผลิต การจำหน่ายและการตลาดข้าวอินทรีย์ของศูนย์สาธิตวิสาห์กิจชุมชนบ้านท่าช้าง ซึ่งสามารถนำมาขยายผลและพัฒนาระบบการบริหารจัดการระบบข้าวอินทรีย์ที่เกื้อกูลกับเครือข่ายชาวนาในพื้นที่จังหวัดพัทลุงภายใต้รูปแบบการผลิตโดยใช้ข้าวพันธุ์พื้นบ้านและการทำนาแบบอินทรีย์

4) โครงการวิจัยเรื่อง การพัฒนาศูนย์เรียนรู้เกษตรธรรมชาติชาวนาบางแก้ว เพื่อสร้างชาวนารุ่นใหม่ จังหวัดพัทลุง ซึ่งทำการศึกษาโดยการสังเคราะห์ชุดความรู้ที่อยู่บนพื้นฐานของประสบการณ์ชาวนาทั้งจากความรู้แบบดั้งเดิมและความรู้การทำนาอินทรีย์ที่ได้มีการปรับปรุงประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับบริบทของชุมชนและพัฒนาเป็นหลักสูตรการเรียนรู้เกี่ยวกับการทำนาอินทรีย์ซึ่งสามารถถ่ายทอดได้สอดคล้องกับกลุ่มเป้าหมายซึ่งมีหลายระดับ รวมถึงการสร้างวิทยากร และค้นหารูปแบบและวิธีการสื่อสารที่เหมาะสมกับหลักสูตรการเรียนรู้ด้วย

1.4.2 ขอบเขตด้านเนื้อหา

การอนุรักษ์พันธุกรรมข้าวท้องถิ่น การผลิตและการแปรรูปข้าวอินทรีย์ การบริหารจัดการกลุ่มองค์กรชาวนาในระดับพื้นที่ การสร้างการเรียนรู้การทำนาอินทรีย์ และการขับเคลื่อนเครือข่ายชาวนาอินทรีย์

1.5 ประโยชน์ของการวิจัย

1.5.1 เกิดองค์ความรู้เรื่อง กระบวนการสร้างสำนึกชาวนาอินทรีย์เพื่อสร้างพลังในการขับเคลื่อนขบวนการชาวนาอินทรีย์ จ.พัทลุง ในประเด็นของ การอนุรักษ์พันธุกรรมข้าวพื้นบ้าน การผลิตและการแปรรูปข้าวอินทรีย์ การบริหารจัดการกลุ่มชาวนา และการสร้างการเรียนรู้การทำนาอินทรีย์

1.5.2 เกิดกระบวนการหนุนเสริมงานวิจัยอย่างเป็นระบบ และสามารถใช้งานวิจัยเป็นประโยชน์ทั้งในแนวราบและแนวตั้ง กล่าวคือ ในแนวราบ เกิดเครือข่ายชาวนาในแนวกว้าง ส่วนในแนวตั้งเกิดนโยบายที่สนับสนุนชาวนาเป็นทิศทางระยะยาวที่วิจัยชาวนา มีประสิทธิภาพในการทำวิจัยและสามารถทำวิจัยได้บรรลุวัตถุประสงค์

1.5.3 กลุ่มองค์กร ชาวนาอินทรีย์ในระดับพื้นที่ และกลไกเครือข่ายชาวนาอินทรีย์ จังหวัดพัทลุง มีการจัดรูปองค์กรที่ประสิทธิภาพมากขึ้น

1.5.4 ข้อเสนอเชิงนโยบายของเครือข่ายชาวนาอินทรีย์ จังหวัดพัทลุงได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภาคีต่างๆ

บทที่ 2

บริบทพื้นที่ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 บริบทของจังหวัดพัทลุง

2.1.1 ลักษณะทางกายภาพ

จังหวัดพัทลุง มีพื้นที่อยู่ในอาณาเขตลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา¹ทั้งจังหวัด ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของประเทศไทย มีความยาวของจังหวัดจากทิศเหนือจรดทิศใต้ประมาณ 78 กิโลเมตรและความกว้างจากทิศตะวันออกไปทิศตะวันตก เป็นระยะทางประมาณ 53 กิโลเมตร มีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 3,424 ตารางกิโลเมตรหรือ 2,140,296 ไร่ โดยแบ่งออกเป็นพื้นดิน 1,919,446 ไร่และพื้นที่นา 220,850 ไร่ มีอาณาเขตติดต่อกับจังหวัดใกล้เคียงประกอบด้วย ทิศเหนือติดต่อกับอำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช และอำเภอระโนด จังหวัดสงขลา ทิศใต้ ติดต่อกับอำเภอรัตภูมิ อำเภอควนเนียง จังหวัดสงขลา และอำเภอควนกาหลงจังหวัดสตูล ทิศตะวันออกติดต่อกับทะเลสาบสงขลาซึ่งเป็นน่านน้ำติดต่อกับอำเภอรโนด อำเภอกระแจะสินธุ์ อำเภอสะทิงพระ อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลาและทิศตะวันตกติดต่อกับเขาบรรทัดซึ่งเป็นแนวติดต่อกับ อำเภอเมือง อำเภอนาโยง อำเภอย่านตาขาว อำเภอปะเหลียน จังหวัดตรัง (ภาพที่ 2)

2.1.2 ลักษณะภูมิประเทศ

สภาพภูมิประเทศของจังหวัดพัทลุง มีลักษณะเป็นภูเขาและที่ราบสูง ทางด้านทิศตะวันตก ประกอบด้วย เทือกเขาบรรทัด ถัดมาทางทิศตะวันออก เป็นที่ราบลุ่มที่ดอน และเป็นที่ราบลุ่มจรดลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา สามารถจำแนกภูมิประเทศ เป็น 4 ลักษณะ ได้แก่

1) พื้นที่ภูเขา มีลักษณะเป็นยอดเขาที่มียอดสูงๆ ต่ำๆ มีความสูงเฉลี่ยประมาณ 800 เมตร และลาดทางทิศตะวันออกลงสู่ทะเลสาบสงขลา ในอัตราความชัน 25-30 เปอร์เซ็นต์ เทือกเขานี้เป็นส่วนหนึ่งของเทือกเขานครศรีธรรมราช เรียกกันโดยทั่วไปในท้องถิ่นว่า “เทือกเขาบรรทัด” พื้นที่ภูเขามีพื้นที่รวมกันประมาณ 835 ตารางกิโลเมตร หรือร้อยละ 24.41 ของพื้นที่ทั้งหมด อยู่ในอำเภอป่าบอน ตะโหมด กงหรา ศรีนครินทร์ ศรีบรรพต และป่าพะยอม

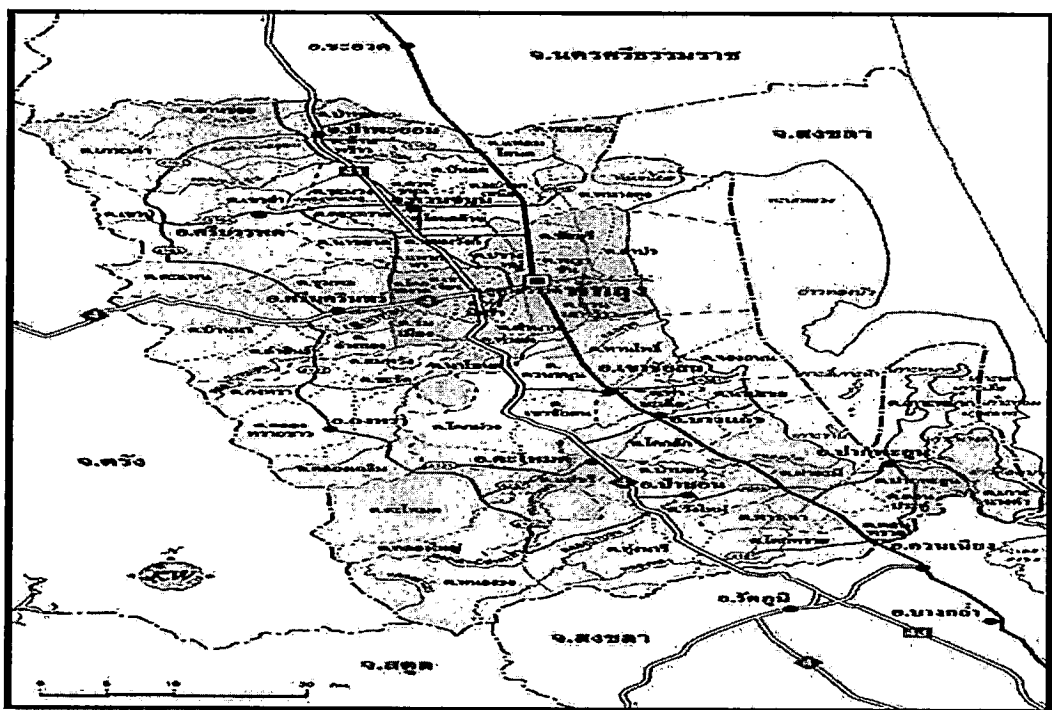
---

¹ ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาประกอบด้วย จังหวัดสงขลา พัทลุง และนครศรีธรรมราช

2) พื้นที่ลูกคลื่นลอนชัน เป็นส่วนที่อยู่ถัดจากเทือกเขาบรรทัดหรือพื้นที่เชิงเขา มีลักษณะเป็นเนินเตี้ยๆ ที่เรียกกันโดยทั่วไปในท้องถิ่นว่า “ควน” มีเนื้อที่ประมาณ 539.70 ตารางกิโลเมตร ร้อยละ 15.76 ของพื้นที่ทั้งหมด พื้นที่แถบนี้ประชาชนในพื้นที่จะทำการประกอบอาชีพสวนยางพาราเป็นหลัก

3) พื้นที่ราบ มีเนื้อที่รวมกัน ประมาณ 1,485 ตารางกิโลเมตร หรือร้อยละ 43.39 ของพื้นที่ทั้งหมด และเนื่องจากพื้นที่ควนเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมแก่การทำกสิกรรม ประชากรส่วนใหญ่ของจังหวัดจึงนิยมตั้งถิ่นฐานหนาแน่นในบริเวณนี้

4) พื้นที่เกาะและน้ำ เป็นพื้นที่ในบริเวณทะเลสาบสงขลาในเขตจังหวัดพัทลุง ตั้งอยู่เขตอำเภอปากพะยูน มีเนื้อที่รวมกันประมาณ 219.17 ตารางกิโลเมตร หรือร้อยละ 6.40 ของพื้นที่ทั้งหมด พื้นที่น้ำเป็นส่วนสำคัญของทะเลสาบสงขลาประกอบด้วยทะเลน้อยและทะเลหลวง มีเนื้อที่ประมาณ 344.16 ตารางกิโลเมตร

ภาพที่ 2 แผนที่จังหวัดพัทลุง
ที่มา: สำนักงานจังหวัดพัทลุง (2556)

2.1.3 ลักษณะภูมิอากาศ

จังหวัดพัทลุง มีลมมรสุมหลักประกอบด้วย ลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือและลมมรสุมตะวันออกเฉียงใต้ เป็นโดยทั่วไป และมีเพียง 2 ฤดูกาลเท่านั้น คือ

1) ฤดูร้อน เกิดตั้งแต่ปลายเดือนมีนาคม-กลางเดือนกันยายน ความร้อนและความอบอ้าวของอากาศมีสูงสุดในช่วงเดือนมิถุนายน โดยมีอุณหภูมิสูงสุดประมาณ 36.4 องศาเซลเซียส

2) ฤดูฝน เริ่มตั้งแต่ช่วงกลางเดือนกันยายน-กลางเดือนมีนาคม โดยมีปริมาณฝนสูงสุดในปี พ.ศ. 2547-2551 คือ เดือนธันวาคม 2548 วัดปริมาณน้ำฝนได้ 1,506 มิลลิเมตร มีความชื้นสัมพัทธ์ เฉลี่ยสูงสุด 93.4 เปอร์เซ็นต์และเฉลี่ยต่ำสุด 62.5 เปอร์เซ็นต์

2.1.4 ทรัพยากรธรรมชาติ

ทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญของจังหวัดพัทลุง ประกอบด้วย

1) ทรัพยากรป่าไม้ จากรายงานของสำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จังหวัดพัทลุงในปี พ.ศ. 2549 จังหวัดพัทลุง มีพื้นที่ป่าไม้รวมกันทั้งสิ้น 1,661,194.20 ไร่ ประกอบด้วย พื้นที่ป่า 384,439.35 ไร่ พื้นที่ป่าไม้ถาวรตามมติคณะรัฐมนตรี 47,950.00 ไร่ พื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ 603,062.25 ไร่ พื้นที่การอนุรักษ์และการนันทนาการ 113,125.00 ไร่ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า 303,125.00 ไร่ วนอุทยาน 1,875.00 ไร่ และเขตห้ามล่าสัตว์ป่า 30,572.00 ไร่

2) แหล่งน้ำ ในพื้นที่จังหวัดพัทลุงไม่มีแม่น้ำสายสำคัญ มีเพียงคลองสายหลักที่มีต้นกำเนิดจากเทือกเขาบรรทัด จำนวนทั้งหมด 7 สาย ประกอบด้วย

- คลองป่าพะยอม ไหลผ่านอำเภอบาพะยอม ความชัน ลงสู่ทะเลสาบสงขลาที่พรุควนเคร็ง มีความยาวประมาณ 33 กิโลเมตร
- คลองท่าแนะ ไหลผ่านอำเภอบรรพต ความชัน ลงสู่ทะเลสาบสงขลาที่บ้านปากประเหนือ มีความยาวประมาณ 38 กิโลเมตร
- คลองนาท่อม ไหลผ่านอำเภอเมืองพัทลุง ลงสู่ทะเลสาบสงขลาที่บ้านลำปำ มีความยาวประมาณ 42 กิโลเมตร

- คลองหลักสามหรือคลองสะพานหยี ไหลผ่านอำเภอกงหรา อำเภอเมือง และเขาชัยสน ลงสู่ทะเลสาบสงขลาที่บ้านปากพะเยียด มีความยาวประมาณ 35 กิโลเมตร
- คลองท่าเขียว ไหลผ่านอำเภอตะโหมดและเขาชัยสน ลงสู่ทะเลสาบสงขลาที่บ้านปากพล มีความยาวประมาณ 42 กิโลเมตร
- คลองป่าบอน ไหลผ่านอำเภอบาบอนและปากพะยูน ลงสู่ทะเลสาบสงขลาที่บ้านพระเกิด มีความยาวประมาณ 40 กิโลเมตร
- คลองพรุพ้อ เป็นคลองที่เป็นเส้นกั้นเขตแดนระหว่างจังหวัดพัทลุงและจังหวัดสงขลา ไหลผ่านอำเภอบาบอนและปากพะยูน ลงสู่ทะเลสาบสงขลาที่บ้านท่าหยี มีความยาวประมาณ 36 กิโลเมตร

3) ภูเขาและเทือกเขา จังหวัดพัทลุงมีเทือกเขาที่สำคัญ คือ เทือกเขาบรรทัด ซึ่งกั้นพรมแดนระหว่างจังหวัดพัทลุงและจังหวัดตรัง โดยทอดผ่านอำเภอบาพะยอม อำเภอศรีบรรพต อำเภอเมือง อำเภอกงหรา และอำเภอตะโหมด โดยมีความยาวรวม 78 กิโลเมตร และมีภูเขาเป็นจำนวนมาก โดยมีภูเขาสำคัญที่เป็นสัญลักษณ์ของจังหวัดพัทลุง คือ ภูเขาอกทะลุ ตั้งอยู่พื้นที่อำเภอเมือง และมีภูเขาที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์กระจายอยู่ทั่วไปในพื้นที่อำเภอต่างๆ ของจังหวัดพัทลุง

2.1.5 แหล่งน้ำเพื่อการเกษตร

แหล่งน้ำที่สำคัญของภาคการเกษตรในจังหวัดพัทลุง ประกอบด้วย น้ำฝน น้ำผิวดิน และน้ำจากระบบชลประทาน รายงานข้อมูลจากกรมอุตุนิยมวิทยาแสดงข้อมูลปริมาณฝนเฉลี่ยและจำนวนวันที่ตกในรอบ 10 ปี ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2541-2550 พบว่า จังหวัดพัทลุง มีปริมาณน้ำฝนโดยเฉลี่ยประมาณปีละ 2,227 มิลลิเมตร หรือเฉลี่ยเดือนละ 185.6 มิลลิเมตร จำนวนวันฝนตก 145 วันต่อปี หรือ เดือนละ 12 วัน ปริมาณน้ำฝนมากที่สุดในเดือนพฤศจิกายนและน้อยที่สุดในเดือนกรกฎาคม

น้ำผิวดิน เป็นน้ำธรรมชาติในแม่น้ำลำคลอง ห้วย หนอง บึงและลำน้ำต่างๆ พบว่า มีแหล่งน้ำสำคัญอยู่ในพื้นที่บริเวณทะเลสาบสงขลาตอนใน ในเขตอำเภอเมือง ปากพะยูน และควนขนุน นอกจากนี้ยังมีคลองสายสั้นๆ ที่มีความกว้าง 10-30 เมตร ที่มีต้นกำเนิดจากเทือกเขาบรรทัดทางทิศตะวันตกไหลลงสู่ทะเลสาบสงขลา เช่น คลองป่าพะยอม คลองท่าแนะ และคลองพรุพ้อ เป็นต้น

แหล่งน้ำชลประทาน พบว่า พื้นที่ทางทิศตะวันตกของจังหวัดพัทลุงติดต่อกับเทือกเขาบรรทัด เป็นแหล่งกำเนิดของต้นน้ำลำธารสายสั้นๆ ไหลลงสู่ทะเลสาบสงขลา 7 สาย จึงมีการพัฒนาแหล่งน้ำธรรมชาติเหล่านี้มาใช้ประโยชน์ มีการก่อสร้างโครงการของชลประทานจำนวน 134 โครงการ รายงานข้อมูลในปี พ.ศ. 2550 พบว่า มีพื้นที่ได้รับประโยชน์ 695,795 ไร่ (สำนักงานเกษตรจังหวัดพัทลุง, 2554) โครงการชลประทาน ประกอบด้วย

- โครงการชลประทานขนาดใหญ่ จำนวน 1 โครงการ คือ โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาคลองท่าเขียว ตำบลโคกสัก อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง มีพื้นที่ได้รับประโยชน์ 108,300 ไร่

- โครงการชลประทานขนาดเล็ก จำนวน 85 โครงการ ในพื้นที่ 10 อำเภอ ยกเว้น อำเภอป่าพะยอม พื้นที่ได้รับประโยชน์ 216,150 ไร่ โดยอำเภอที่มีโครงการชลประทานขนาดเล็กมากที่สุด คือ อำเภอเขาชัยสน ซึ่งมีจำนวน 19 โครงการ พื้นที่ได้รับประโยชน์ 42,350 ไร่ รองลงมาคือ อำเภอควนขนุน มีจำนวน 18 โครงการ พื้นที่ได้รับประโยชน์ 41,600 ไร่

- โครงการชลประทานอันเนื่องมาจากพระราชดำรินขนาดเล็ก จำนวน 12 โครงการ ในพื้นที่ 7 อำเภอ มีพื้นที่ได้รับประโยชน์ 70,300 ไร่ อำเภอที่ได้รับประโยชน์จากโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำรินมากที่สุด คือ อำเภอป่าพะยอม ซึ่งมีพื้นที่รับประโยชน์ 35,700 ไร่ รองลงมา คือ อำเภอป่าบอน มีพื้นที่รับประโยชน์ 17,000 ไร่

- โครงการสูบน้ำด้วยไฟฟ้า (เฉพาะที่ไม่ใช่โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริน) จำนวน 19 โครงการ ในพื้นที่ 5 อำเภอ พื้นที่ได้รับประโยชน์ 33,945 ไร่ อำเภอที่มีสถานีสูบน้ำมากที่สุด คือ อำเภอควนขนุน มีจำนวน 8 โครงการ พื้นที่ได้รับประโยชน์ 16,295 ไร่ รองลงมาคือ อำเภอเมือง มีจำนวน 6 โครงการ พื้นที่ได้รับประโยชน์ 10,700 ไร่

- โครงการขุดลอกหนองน้ำธรรมชาติและโครงการศูนย์บริการเกษตรกรรมเคลื่อนที่ จำนวน 163 โครงการ พื้นที่ได้รับประโยชน์ 155,803 ไร่

พื้นที่ชลประทานและพื้นที่ได้รับประโยชน์ รวมทั้งหมดมีจำนวน 764,603 ไร่โดยคิดเป็นร้อยละ 53.75 เปอร์เซ็นต์ ของพื้นที่ถือครองเกษตรในปี พ.ศ. 2550 ทั้งจังหวัด จำนวน 1,422,530 ไร่ ปริมาณกักเก็บน้ำรวม 40.50 ล้านลูกบาศก์เมตร แบ่งออกเป็น อ่างเก็บน้ำป่าพะยอม 20.50 ล้านลูกบาศก์เมตร และอ่างเก็บน้ำป่าบอน 20.00 ล้านลูกบาศก์เมตร และจากรายงานข้อมูลวิสาหกิจชุมชนจังหวัดพัทลุง ปี พ.ศ. 2554 ระบุว่า มีอ่างเก็บน้ำที่ก่อสร้างเสร็จในปี พ.ศ. 2554 คือ อ่างเก็บน้ำคลองหัวช้างมีความจุ 30 ล้านลูกบาศก์เมตรด้วย

นอกจากนี้ จังหวัดพัทลุงยังศักยภาพของแหล่งน้ำ ซึ่งประมวลผลจากข้อมูลของกรมทรัพยากรน้ำบาดาลในปี พ.ศ. 2550 พบว่า แหล่งน้ำบาดาลที่มีศักยภาพสูงที่สุดในพื้นที่จังหวัดพัทลุง คือ แหล่งน้ำบาดาลในชั้นตะกอนน้ำพาปรากฏแผ่กระจายอยู่ในแอ่งพัทลุงต่อเนื่องไปจนถึงที่ราบชายฝั่งทะเลหลวงด้านทิศเหนือและทิศตะวันออก ที่สามารถพัฒนาแหล่งน้ำได้ อยู่ที่ชั้นความลึก 30-100 เมตร ปริมาณน้ำอยู่ระหว่าง 10-20 ลูกบาศก์เมตรต่อเซนติเมตร คุณภาพน้ำบาดาลส่วนใหญ่เป็นแหล่งน้ำจืดคุณภาพดี แต่ปริมาณค่อนข้างสูงในเกือบทุกพื้นที่

2.1.6 เศรษฐกิจและรายได้

ข้อมูลโครงสร้างทางเศรษฐกิจของจังหวัดพัทลุง พบว่า รายได้ส่วนใหญ่ของจังหวัดพัทลุงมาจากภาคการเกษตรโดยเฉพาะยางพารา ข้าว ปศุสัตว์ และประมง ทั้งนี้เนื่องจากศักยภาพโดยรวมของจังหวัดเหมาะสมแก่การทำการเกษตร ทั้งนี้ในพื้นที่จังหวัดพัทลุงเคยเป็นอู่ข้าวอู่น้ำที่สำคัญของภาคใต้ ทำให้มีภูมิปัญญาท้องถิ่นทางด้านการเกษตรอยู่เป็นจำนวนมาก

2.1.7 การประกอบอาชีพ

การประกอบอาชีพของชาวพัทลุง มีความเชื่อมโยงกับวิถีการดำรงชีพของชาวลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาซึ่งมีความหลากหลายของระบบนิเวศเป็นอย่างมาก ดังนั้น การประกอบอาชีพในแต่ละบริเวณจึงมีความแตกต่างกันไปด้วย มีการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบในหลากหลายรูปแบบ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การใช้ประโยชน์เป็นพื้นที่สำหรับการเกษตรกรรม ทั้งการทำนา การทำสวนยางพารา สวนผลไม้ การประมงชายฝั่งน้ำจืดและน้ำกร่อย และการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ โดยมีรายละเอียดเกี่ยวกับการประกอบอาชีพที่สำคัญ ประกอบด้วย

1) เกษตรกรรม

จังหวัดพัทลุง มีพื้นที่ทั้งหมด 2,159,036 ไร่ มีเนื้อที่ถือครองทำการเกษตรทั้งหมด 1,403,766 ไร่ เนื้อที่ถือครองทำการเกษตรมีแนวโน้มลดลงเรื่อยๆ เนื่องจากประชากรที่เพิ่มขึ้น การจำแนกเนื้อที่ถือครองเพื่อการเกษตร พบว่า เป็นพื้นที่สำหรับทำการเกษตรหลักประกอบด้วย สวนยางพารา ทั้งหมด 675,298 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 48.10 ของพื้นที่ถือครองเพื่อการเกษตรทั้งหมด รองลงมาเป็นพื้นที่ทำนา ทั้งหมด 549,978 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 39.17 ของพื้นที่ถือครองเพื่อการเกษตรทั้งหมด พืชเศรษฐกิจที่สำคัญของจังหวัดพัทลุง ได้แก่ ข้าว ยางพารา และผลไม้ เช่น เงาะ ทุเรียน และมังคุด เป็นต้น

- ข้าว การทำนาปีเป็นอาชีพที่สร้างมูลค่าให้กับจังหวัดพัทลุง ซึ่งมีรอบการผลิต คือ ช่วงเดือนสิงหาคม-กลางเดือนธันวาคม และเริ่มเก็บเกี่ยวในช่วงเดือนมกราคม-เดือนเมษายน โดยข้อมูลของสำนักงานเกษตรจังหวัดพัทลุง พบว่า พื้นที่ปลูกข้าวนาปี มีแนวโน้มลดลง ตั้งแต่ปี พ.ศ.2548/2549 แต่มูลค่าผลผลิตที่ได้กลับสูงขึ้น โดยเฉพาะระหว่างปี พ.ศ. 2551/2552 พบว่ามีมูลค่าสูงถึง 1,401.20 ล้านบาท ทั้งที่มีพื้นที่ปลูกเพียง 317,247 ไร่ สำหรับการทำนาปรังหรือข้าวนอกฤดู ซึ่งใช้ข้าวที่ไม่ไถต่อช่วงแสง เป็นพันธุ์ข้าวที่ปลูกได้ตลอดปี เมื่ออายุครบจะออกดอกออกรวงและสามารถเก็บเกี่ยวได้ ฤดูการทำนาปรังในพื้นที่จังหวัดพัทลุง เริ่มปลูกในเดือนมีนาคม-เดือนมิถุนายน พันธุ์ข้าวที่นิยมปลูก คือ ข้าวชัยนาท ข้าวหอมมะทุม และข้าวหอมสุพรรณบุรี อย่างไรก็ตาม พื้นที่ปลูกข้าวนาปรังในพื้นที่จังหวัดพัทลุง มีจำนวนไม่แน่นอน ขึ้นอยู่กับสภาวะราคา ปริมาณน้ำชลประทาน และปริมาณน้ำตามแหล่งน้ำธรรมชาติ ทั้งนี้ ข้อมูลจากสำนักงานเกษตรจังหวัดพัทลุง ในช่วง 5 ปี (2547-2551) พบว่า พื้นที่ปลูกข้าวนาปรังมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2547 โดยเพิ่มขึ้นจาก 51,068 ไร่ เป็นจำนวน 117,422 ไร่ ในปี พ.ศ. 2551 ประกอบกับมีผลผลิตรวมและมูลค่าการผลิตที่เพิ่มขึ้นด้วย โดยเฉพาะในปี พ.ศ. 2551 มีผลผลิตรวมทั้งสิ้น 72,099.34 ตัน และมีมูลค่าสูงที่สุดในรอบ 5 ปี กล่าวคือ มีมูลค่ารวม 658.056 ล้านบาท

- ยาง ยางกลายเป็นพืชเศรษฐกิจหลักอีกอย่างหนึ่งของจังหวัดพัทลุง ที่ให้ผลตอบแทนทางเศรษฐกิจสูง พื้นที่ปลูกยางของจังหวัดพัทลุง ในช่วงปี พ.ศ. 2546-2551 มีแนวโน้มเพิ่มขึ้น เนื่องจากราคาผลผลิตที่สูงในช่วงเวลานั้น ส่งผลให้เกษตรกรบางส่วนปรับเปลี่ยนจากการทำนาหรือผลไม้อื่นมาเป็นสวนยาง โดยพื้นที่ปลูกยางพาราในปี พ.ศ. 2551 คิดเป็นร้อยละ 59.58 ของพื้นที่การเกษตรทั้งหมดของจังหวัดพัทลุง สำหรับพื้นที่ที่มีการปลูกยางมากที่สุด 3 ลำดับแรกของจังหวัด คือ อำเภอป่าบอน ตะโหมด และป่าพะยอม ตามลำดับ โดยมีพื้นที่ปลูกยางรวมกัน คิดเป็นร้อยละ 42.28 ของทั้งจังหวัด

- ปาล์มน้ำมัน พื้นที่ปลูกปาล์มน้ำมันโดยรวมเมื่อเทียบกับการประกอบอาชีพเกษตรข้างต้น พบว่า ปาล์มน้ำมันเป็นพืชชนิดใหม่ที่มีพื้นที่ปลูกไม่มากนักในพื้นที่จังหวัดพัทลุง ข้อมูลจากสำนักงานเกษตรจังหวัดพัทลุง รายงานว่ามีพื้นที่ปลูกปาล์มน้ำมันเพียง 10,888 ไร่ เท่านั้น แต่ก็มีแนวโน้มเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ เนื่องจากจังหวัดพัทลุงมีการรณรงค์ให้ปลูกปาล์มน้ำมันในพื้นที่นาร้าง พื้นที่ที่มีการปลูกปาล์มน้ำมัน 3 ลำดับแรก คือ อำเภอป่าบอน ปากพะยูน และเมืองพัทลุง โดยมีพื้นที่ปลูก จำนวน 2,861 ไร่ 2,073 ไร่ และ 1,566 ไร่ ตามลำดับ มีพื้นที่ปลูกปาล์มน้ำมันรวมกันคิดเป็นร้อยละ 64.43 ของทั้งจังหวัด

2) การประมง

จังหวัดพัทลุง เป็นพื้นที่ซึ่งเต็มไปด้วยพื้นที่แหล่งน้ำตามธรรมชาติหลายแห่งทั้งระบบนิเวศน้ำจืดและน้ำกร่อย โดยมีพื้นที่ที่สำคัญ คือ ทะเลสาบสงขลาตอนในและทะเลน้อย ซึ่งในอดีตชาวประมงสามารถจับสัตว์น้ำจากแหล่งน้ำธรรมชาติมาจำหน่ายสร้างรายได้ให้แก่ครอบครัวได้เป็นอย่างดี อย่างไรก็ตามจากข้อมูลของศูนย์ปฏิบัติการด้านเศรษฐกิจจังหวัดพัทลุงซึ่งแสดงแนวโน้มการผลิตด้านการประมงในจังหวัด ระหว่างปี พ.ศ. 2546-2552 พบว่าโดยภาพรวม การผลิตภาคการประมงมีทั้งการเพิ่มขึ้นและลดลง ตามลำดับ โดยเฉพาะในปี พ.ศ. 2552 ที่ปริมาณการจับลดลงเหลือเพียง 6,234.55 ตัน ทั้งนี้เนื่องมาจาก สภาพแหล่งน้ำในปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลง เนื่องจากการโดยการกระทำของมนุษย์และการเปลี่ยนแปลงตามธรรมชาติ เช่น การใช้เครื่องมือและวิธีการทำการประมงที่ฝ่าฝืนกฎหมาย เช่น การใช้วนล้อมวนตาถี่ ใช้ยาเบื่อเมา การปล่อยน้ำเสีย และสารเคมีลงสู่แหล่งน้ำธรรมชาติ เป็นต้น นอกจากนี้ ยังมีส่วนที่เกิดจากธรรมชาติเอง เช่น การรุกตัวของน้ำเค็มในบางฤดูกาล การเกิดวัชพืชน้ำและการเกิดตะกอนที่ลงมาจากส่วนของภูเขาและชุมชน เป็นต้น ทั้งนี้สาเหตุที่กล่าวมาข้างต้น ทำให้ปริมาณสัตว์น้ำต่างๆ ลดจำนวนลง จนบางชนิดได้สูญพันธุ์ไป

การประมงในพื้นที่จังหวัดพัทลุง แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ 1) การจับสัตว์น้ำจากแหล่งน้ำธรรมชาติ เนื่องจากจังหวัดพัทลุง อยู่ติดกับทะเลสาบสงขลาทางด้านตะวันออก ประชากรที่อยู่ริมทะเลสาบสงขลาส่วนหนึ่งจึงมีอาชีพด้านการประมงขนาดเล็ก คือ ราษฎรในพื้นที่อำเภอควนขนุน เมืองพัทลุง เขาชัยสน บางแก้ว ปากพะยูน และเขาชัยสน ซึ่งพบว่ามีประมาณ 1,773 ครอบครัว โดยสัตว์น้ำเศรษฐกิจสำคัญที่จับได้ในพื้นที่ทะเลสาบ ได้แก่ กุ้งก้ามกราม ปลานิล ปลาดู ปลาตะเพียน ปลาเก็ดเหลือง เป็นต้น โดยมีมูลค่ารวมกัน ประมาณ 228,453,333 บาทต่อปี 2) การเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ โดยสัตว์น้ำที่เกษตรกรนิยมเลี้ยงและถือเป็นสัตว์น้ำเศรษฐกิจของจังหวัดพัทลุง คือ ปลาดุก ปลากะพงขาว กุ้งก้ามกราม ปลานิล และกุ้งทะเล เกษตรกรผู้เพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ มีจำนวน 6,616 ราย มีมูลค่าจากการเลี้ยงสัตว์น้ำรวมกันประมาณ 770,822,160 บาทต่อปี

2.2 การทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ปี พ.ศ. 2543 ประเทศไทย มีชาวนาร้อยละ 60 ของประชาชนทั้งประเทศ ต่อมาในปี พ.ศ. 2553 จำนวนชาวนาลดลงเหลือเพียง ร้อยละ 20 ของประชาชนทั้งประเทศ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนี้ ถือเป็นการลดลงในอัตราที่สูงมากในช่วงระยะเวลาเพียง 10 ปีเท่านั้น เมื่อเทียบกับประวัติศาสตร์การทำนาและความภาคภูมิใจของชาวนาที่มีมาอย่างยาวนาน และถูกความยากจนคุกคามจนชาวนาไทยหมดกำลังใจที่จะทำอาชีพนี้ต่อไป ข้อมูลจากการศึกษาปี พ.ศ. 2551-2552 พบว่า ชาวนามีรายได้โดยเฉลี่ย จำนวน 132,184 บาทต่อครัวเรือน มีหนี้สินโดยเฉลี่ย จำนวน 68,614 บาทต่อครัวเรือน ซึ่งเมื่อหักลบกลบหนี้แล้วก็จะพบว่า รายได้ต่อปีแทบจะไม่พอกินพอใช้ จนถึงกับมีคำกล่าวเกี่ยวกับการทำนาในปัจจุบันว่า อาชีพชาวนายิ่งทำยิ่งจน ทั้งที่อาชีพชาวนาในอดีตเป็นอาชีพที่มีความสุข มีความภาคภูมิใจ รายได้พอมีพอใช้ มีเงินเก็บเหลือพอประมาณ ในวันนี้มีหลายหน่วยงานเข้ามาช่วยแก้ปัญหาความยากจนให้ชาวนา และพบว่าปัญหาเกิดจากต้นทุนการผลิตที่สูงเกินไป ทั้งค่าน้ำมันเชื้อเพลิง ค่าปุ๋ย ค่ายาฆ่าแมลงศัตรูพืชที่มีราคาแพงขึ้นทุกปี รวมทั้งการเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศและภัยธรรมชาติเช่น ภัยแล้ง อุทกภัย ที่รุนแรงขึ้นทุกปี ชาวนาทำเท่าไรก็ไม่พอต้นทุนการผลิต ต้องกู้หนี้ยืมสินมาลงทุน ยิ่งทำก็ยิ่งเป็นหนี้สินมากยิ่งขึ้น ทางออกหนึ่งในการแก้ปัญหาหนี้ คือ การหันมาทำนาเกษตรอินทรีย์ (Greenpeace, 2011)

การเชื่อมโยงเกี่ยวกับการทำเกษตรอินทรีย์ ในความหมายโดยรวมที่ระบุถึงวิธีการทำการเกษตรที่ไม่มีการใช้สารเคมีทางการเกษตรในกระบวนการผลิตและพื้นที่นั้นต้องปลอดจากการใช้สารเคมีหรืออย่างน้อยก็ต้องพักพื้นที่ไว้ช่วงระยะเวลาหนึ่งก่อนลงมือทำการเกษตร สามารถเชื่อมโยงไปถึงวิถีการผลิตของชาวนาไทย ซึ่งพบว่า มีการทำการเกษตรเชิงนิเวศหรือเกษตรอินทรีย์มาตั้งแต่อดีตกาลจนกระทั่งถึงยุคปฏิวัติเขียว (green revolution) ที่เกิดขึ้นในช่วงไม่กี่ทศวรรษที่ผ่านมาซึ่งได้มีผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบเกษตรกรรมแบบดั้งเดิมมาสู่การเกษตรแผนใหม่ที่ให้ผลผลิตสูงอย่างถาวรจากถอนโค่น (ศิริพร แป๊ะเส็ง, 2550) ทำให้เกิดการพลิกโฉมหน้าเกษตรกรรมให้หันมาใช้ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลงศัตรูพืชอย่างเข้มข้นมากขึ้นเรื่อยๆ เพื่อชดเชยความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ดินที่เสียไปและการเร่งผลผลิตให้มากขึ้น เพื่อสร้างรายได้ให้มากขึ้น ทำให้การทำนาเปลี่ยนวิถีจากนาเกษตรเชิงนิเวศกลายเป็นนาข้าวเคมี ซึ่งเปรียบเสมือนเป็นกับดักที่ทำให้ชาวนาหันไปทำนาข้าวเคมีกันอย่างแพร่หลาย เนื่องจากในช่วงแรกสามารถได้รับผลตอบแทนที่คุ้มค่า แต่ก็เป็นระยะเวลาสั้นๆ เท่านั้นเมื่อเทียบกับประวัติศาสตร์การดำรงชีพของชาวนา และเมื่อเวลาผ่านไปความจริงก็ปรากฏชัดเจนว่า การทำ

นาเคมีไม่ได้ให้ผลผลิตมากอย่างที่คิด เมื่อเทียบกับต้นทุนทั้งที่เป็นต้นทุนชีวิตและต้นทุนเกี่ยวกับการผลิตที่เพิ่มขึ้นจนกระทั่งมากกว่ารายได้ที่ได้รับมาในท้ายที่สุด รวมทั้งต้นทุนทางระบบนิเวศที่เกิดจากการทำลายสิ่งแวดล้อม การมีสารเคมีตกค้างจำนวนมากทั้งในผืนดิน น้ำ และผลผลิตทางการเกษตร และที่สำคัญยังทำลายสุขภาพทั้งของของชาวนาและผู้บริโภคอีกด้วย

อย่างไรก็ตาม ปัจจุบันชาวนาไทยบางส่วนเริ่มปรับเปลี่ยนจากการทำนาเคมี หันมาทำนาหรือการเกษตรเชิงนิเวศกันมากขึ้น โดยอาศัยทั้งความรู้จากกระบวนการดั้งเดิมของวิถีการทำนาตามภูมิปัญญาไทยอย่างแท้จริงและนำมาประยุกต์ใช้กับความรู้สมัยใหม่ที่ได้รับการพัฒนาขึ้น ผลผสมผสานจนเกิดเป็นความรู้ภายใต้ชื่อ การทำนาหรือการทำการเกษตรอินทรีย์ โดยเริ่มตั้งแต่การผลิตปุ๋ยอินทรีย์ใช้เองในนา การทำสมุนไพรรักษาศัตรูพืชและแมลงเอง ซึ่งช่วยลดต้นทุนการผลิตไปได้อย่างมาก เมื่อเทียบกับต้นทุนการทำนาแบบเคมี ที่แต่เดิมอยู่ที่ประมาณ 2,500 บาทต่อไร่ แต่ปัจจุบันได้ขยับราคาขึ้นสูงถึง 5,000-6,000 บาทต่อไร่ ขณะที่ต้นทุนการทำนาเชิงนิเวศอยู่ที่ 2,000 บาทต่อไร่เท่านั้น ผลผลิตอาจไม่ได้รวดเร็วมากมายเท่านาเคมี แต่การศึกษาในหลายพื้นที่พบว่า ยิ่งทำผลผลิตจะยิ่งเพิ่มมากขึ้น ขณะที่การทำนาแบบเคมียิ่งทำผลผลิตยิ่งน้อยลง สภาพดินเริ่มเสื่อมมากขึ้นเรื่อย ต้องเพิ่มปุ๋ยเคมีตลอดเวลา ปัจจุบันชาวนาที่หันมาทำนาแบบเกษตรอินทรีย์วิถีนิเวศในหลายพื้นที่ มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น มีรายได้มากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการมีสุขภาพที่ดีขึ้น เพราะไม่ต้องรับสารเคมีอันตรายเข้าไปสะสมในร่างกาย และที่สำคัญเกษตรอินทรีย์วิถีนิเวศยังเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม (Greenpeace, 2011)

อย่างไรก็ตาม การเกิดขึ้นหรือการได้มาของความรู้หรือกระบวนการเหล่านี้ ไม่ได้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นโดยบังเอิญ แต่เป็นสิ่งที่มีการสร้างร่วมกันระหว่างกลุ่มผู้กระทำการที่หลากหลาย เช่น กระบวนการชาวนา นักวิชาการ นักพัฒนาเอกชน ข้าราชการ และภาคส่วนเอกชน เป็นต้น และเพื่อให้สามารถเป็นข้อมูลประกอบการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลได้บรรลุตามวัตถุประสงค์การวิจัย ซึ่งต้องการสังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับกระบวนการผลิตจนกระทั่งถึงการจำหน่าย การวิเคราะห์ผลที่เกิดขึ้นจากการเสริมสร้างความเข้มแข็งขององค์กรและกลไกเครือข่าย และการสร้างการเคลื่อนไหวขบวนการชาวนาอินทรีย์ในการผลักดันเชิงนโยบาย และการสังเคราะห์กระบวนการสร้างจิตสำนึกชาวนาอินทรีย์เพื่อสร้างพลังในการขับเคลื่อนชาวนาอินทรีย์ชาวนาอินทรีย์จังหวัดพัทลุง การทบทวนวรรณกรรมสำหรับใช้ประกอบการวิเคราะห์ข้อมูลในโครงการวิจัย “กระบวนการสร้างสำนึกชาวนาอินทรีย์เพื่อสร้างพลังในการขับเคลื่อนขบวนการชาวนาอินทรีย์ จังหวัดพัทลุง” ในครั้งนี้ครอบคลุมเนื้อหาตั้งแต่บริบทการเปลี่ยนแปลงการผลิตข้าวของภาคใต้จนกระทั่งนำมาสู่กระบวนการผลิตข้าวแบบอินทรีย์ กระบวนการ

เคลื่อนไหวของเครือข่ายชาวอินทรี กระบวนการเสริมสร้างการเรียนรู้และการบริการจัดการองค์การชาวนาและเครือข่ายชาวนา การเสริมสร้างเข้มแข็งให้แก่กลไกการขับเคลื่อนที่มีอยู่ในพื้นที่ภาคใต้และประเทศไทยในช่วงเวลาปัจจุบัน และเพื่อให้เชื่อมโยงกันภายในชุดโครงการจึงมีการสรุปข้อมูลจากโครงการวิจัยย่อยสี่โครงการไว้ภายในรายงานฉบับนี้ด้วย โดยมีรายละเอียดของแต่ละส่วนดังต่อไปนี้

2.2.1 พลวัตการผลิตข้าวภาคใต้

งานศึกษาพลวัตเกี่ยวกับการผลิตข้าวในภาคใต้ โดย วีรศักดิ์ คงฤทธิ์และสุวัจน์ เพชรรัตน์ (2556) พบว่า ในช่วง 5 ทศวรรษที่ผ่านมา การผลิตข้าวในภาคใต้มีการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง โดยเริ่มจากในช่วงทศวรรษ 2500 การผลิตข้าวในภาคใต้ได้รับผลกระทบจากราคาข้าวในตลาดโลกที่เพิ่มสูงขึ้น ประกอบกับราคาพืชแข่งขัน เช่น ยางพารา ปาล์มน้ำมัน และไม้ผล ยังต่ำ ทำให้ชาวนาภาคใต้ขยายพื้นที่เพาะปลูกข้าวอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะในพื้นที่ลุ่มน้ำสำคัญ เช่น ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ลุ่มน้ำปัตตานี ลุ่มน้ำตานี เป็นต้น การขยายพื้นที่ในระยะนี้ส่งผลให้วิถีการผลิตและรูปแบบการใช้แรงงานในครัวเรือนแบบดั้งเดิม เริ่มไม่เพียงพอสำหรับการทำการผลิต ดังนั้นหลังปี พ.ศ. 2510 ชาวนาจึงเริ่มใช้เครื่องจักรเข้ามาทดแทนแรงงานคน โดยเฉพาะการใช้รถแทรกเตอร์ในการเตรียมดินก่อนการปลูกข้าว และในช่วงเวลาเดียวกันได้มีการจัดตั้งศูนย์วิจัยข้าวขึ้น โดยเฉพาะศูนย์วิจัยข้าวพัทลุงที่ก่อตั้งมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2494 ได้นำข้าวพันธุ์ลูกผสมที่ให้ผลผลิตสูงมาส่งเสริมให้ชาวนาปลูก ซึ่งในระยะแรกยังไม่ได้รับความนิยมมากนัก เนื่องจากมีปัญหาสภาพแวดล้อมไม่เอื้ออำนวย เช่น แหล่งน้ำไม่เพียงพอ มีโรค แมลงรบกวน และมีศัตรูพืชมาก เป็นต้น ต่อมาเมื่อรัฐได้พัฒนาระบบชลประทานขนาดเล็กและขนาดกลางในภาคใต้มากขึ้น หลังปี พ.ศ. 2515 ชาวนาจึงยอมรับเทคโนโลยีการผลิตสมัยใหม่มากขึ้น มีการใช้สารเคมี การยอมรับข้าวพันธุ์ลูกผสม การใช้เครื่องจักรก็มากขึ้น ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2520 ชาวนาเริ่มใช้รถไถเดินตามแทนการจ้างรถแทรกเตอร์ในการเตรียมดิน ทำให้มีความคล่องตัวในการผลิตมากขึ้น การเปลี่ยนแปลงในช่วงนี้ทำให้ชาวนาเริ่มต้องพึ่งพิงปัจจัยภายนอกชุมชนมากขึ้น ต้องใช้ต้นทุนการผลิตที่เป็นเงินสดเพิ่มมากขึ้น ชาวนาต้องพึ่งพาตลาดเพื่อขายข้าวนำเงินสดสู่ครัวเรือน ต้องเสี่ยงกับการขาดทุนจากภาวะราคาข้าวตกต่ำ ผลกระทบเริ่มปรากฏชัดขึ้นหลังปี พ.ศ. 2520 เป็นต้นมา เมื่อการทำนามีผลตอบแทนต่ำ โดยเฉพาะเมื่อเทียบกับการผลิตสินค้าเกษตรอื่น เช่น ยางพารา ไม้ผล และกุ้งกุลาดำ ทำให้หลังปี พ.ศ. 2525 ชาวนาในภาคใต้เริ่มพิจารณาทางเลือกที่ดีกว่า บ้างหันไปปลูกยางพารา บ้างก็ทำนากุ้ง หรือ

หลายพื้นที่ได้ปล่อยให้น้ำให้กร้าง ทำให้หลังปี พ.ศ. 2525 พื้นที่นาลดลงอย่างต่อเนื่อง จนถึงปัจจุบัน และมีแนวโน้มรุนแรงขึ้นในอนาคต

การศึกษาสถานการณ์การผลิตในปัจจุบัน (ปี พ.ศ. 2556) พบว่า การทำนาปีในภาคใต้แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ 1) การทำนาปี ในช่วงเวลาก่อนฤดูน้ำหลาก ส่วนใหญ่เป็นการทำนาในพื้นที่ดอนหรือดอนข้างดอน โดยจะเริ่มทำในช่วงเดือนกรกฎาคม-กันยายน และจะไปเก็บเกี่ยวในช่วงเดือนมกราคม-กุมภาพันธ์ 2) การทำนาหลังน้ำท่วม เป็นการทำนาปีหลังจากน้ำท่วมผ่านไป โดยเกษตรกรจะเริ่มปลูกข้าวในเดือนธันวาคม-มกราคม และจะเก็บเกี่ยวในช่วงเดือนเมษายน-พฤษภาคม การทำนาปีในช่วงหลังน้ำลดส่วนใหญ่เป็นการทำนาในพื้นที่นาลุ่ม และต้องมีแหล่งน้ำให้สามารถทำนาได้ตลอดฤดูกาล ส่วนการทำนาปรัง ในภาคใต้จะเริ่มในเดือนเมษายน-พฤษภาคม และจะเก็บเกี่ยวในช่วงเดือนกรกฎาคม-สิงหาคม การทำนาปรังจะสามารถทำได้เฉพาะในพื้นที่ที่มีระบบชลประทานหรือเขตที่มีแหล่งน้ำธรรมชาติเพียงพอเท่านั้น

วิธีการทำนาของเกษตรกรในพื้นที่ภาคใต้แบ่งออกได้เป็น 4 วิธี คือ การทำนาดำ นาดำน้ำตม นาดำน้ำส่ว และนาดำหยอด ในอดีตเกษตรกรจะนิยมทำนาดำมากที่สุด แต่ในปัจจุบันความเร่งรีบในการทำนาและปัญหาความขาดแคลนแรงงานทำให้เกษตรกรส่วนใหญ่ทำนาด้วยวิธีนาดำน้ำตมเป็นหลัก ส่วนการทำนาดำ จะพบเฉพาะในกลุ่มผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวเท่านั้น ในขณะที่การทำนาดำน้ำส่วมีน้อยโดยจะพบในพื้นที่นาแล้งเช่น แถบตำบลชุมพล อำเภอสังขละบุรี จังหวัดสงขลา ส่วนการทำนาดำหยอดปัจจุบันพบน้อยมาก

พันธุ์ข้าวที่เกษตรกรในพื้นที่ภาคใต้นิยมปลูกนั้นมีความหลากหลายมาก ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมของสภาพพื้นที่ วัตถุประสงค์ในการปลูก และความต้องการของตลาดท้องถิ่น ซึ่งลักษณะพันธุ์ข้าวที่เกษตรกรในพื้นที่ภาคใต้นิยมปลูก แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มข้าวพันธุ์ไวแสงและข้าวพันธุ์ไม่ไวแสง

1) กลุ่มข้าวพันธุ์ไวแสง เป็นข้าวพันธุ์ท้องถิ่นที่ชาวนาในภาคใต้ได้ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นคัดเลือกสายพันธุ์มาเป็นเวลานาน ในปัจจุบันสามารถรวบรวมพันธุ์ข้าวได้มากกว่า ๓๐๐ ชนิด มีพื้นที่ปลูกและความนิยมแตกต่างกันไปในแต่ละจังหวัด ขึ้นอยู่กับสภาพพื้นที่และความนิยมบริโภคข้าวของคนในพื้นที่ ข้าวพันธุ์พื้นเมืองจัดเป็นข้าวไวต่อช่วงแสงจะปลูกได้เฉพาะในช่วงฤดูนาปีเท่านั้น พันธุ์ข้าวพื้นเมืองไวแสงที่นิยมปลูกกันอย่างแพร่หลายเช่น ข้าวขาวมาเลย์ ข้าวสังหยด ข้าวเหนียว และข้าวเล็บนก เป็นต้น

2) กลุ่มข้าวพันธุ์ไม่ไวแสง เป็นพันธุ์ข้าวที่ทางราชการแนะนำ ส่งเสริม ให้เกษตรกรปลูก พันธุ์ที่ปลูกมากในภาคใต้ ได้แก่ ชัยนาท 1 สุพรรณบุรี 2 สุพรรณบุรี 60 สุพรรณบุรี 90 ข้าวเจ้าหอมคลองหลวง 1 ข้าวเจ้าหอมสุพรรณ 1 กข 21 กข 23 กข 25 และข้าวปทุมธานี 1 เป็นต้น

การศึกษาระบบการจัดการ ดินทุน และผลตอบแทนการผลิต ซึ่งให้เห็นว่า การจัดการไร่นาของชาวนาในภาคใต้ไม่มีประสิทธิภาพเท่าที่ควร เช่น มีการดูแลแปลงนาหลังการเพาะปลูกน้อยมาก ในขณะที่เดียวกันมีการใช้ปัจจัยการผลิตมากกว่าในระดับที่นักวิชาการแนะนำ โดยเฉพาะการใช้เมล็ดพันธุ์ข้าวพันธุ์ไม่ไวต่อแสงใช้มากกว่าปริมาณที่แนะนำถึง 10-15 กิโลกรัมต่อไร่ ส่วนการใช้ปุ๋ยเคมีนั้นเกษตรกรมักจะใช้ปุ๋ยเคมีในการผลิตข้าวพันธุ์พื้นเมืองซึ่งเป็นสายพันธุ์ที่ไม่ตอบสนองต่อปุ๋ยเคมีเท่ากับการใช้ผลิตข้าวพันธุ์ไม่ไวแสงที่ต้องการปุ๋ยเคมีมากกว่า ด้านต้นทุนการผลิตและผลตอบแทน ซึ่งให้เห็นว่า ปัจจุบันการผลิตข้าวทั้งข้าวพันธุ์ไวแสงและข้าวพันธุ์ไม่ไวแสง มีโครงสร้างต้นทุนที่ไม่แตกต่างกัน โดยต้นทุนที่มีสัดส่วนมากที่สุดคือ ค่าแรง เครื่องจักร และค่าปุ๋ยเคมี และหากเปรียบเทียบต้นทุนต่อกิโลกรัม การผลิตข้าวพันธุ์ไวแสงมีต้นทุนสูงกว่า ทั้งนี้เนื่องจาก เงินลงทุนใกล้เคียงกันแต่ผลผลิตข้าวพันธุ์พื้นเมืองน้อยกว่าข้าวพันธุ์ไม่ไวแสงมาก ในขณะที่ราคาขายไม่ต่างกันมากนัก ทำให้ผลตอบแทนที่ได้จากการผลิตข้าวพันธุ์ไม่ไวแสงสูงกว่าแต่ยังอยู่ในระดับต่ำ คือ 500-1,200 บาทต่อตัน

การศึกษาบบาทของคณกลาง พบว่า ในระบบตลาดข้าวภาคใต้มีคณกลางที่เกี่ยวข้องในการส่งผ่านข้าวเปลือกจากมือชาวนาไปยังผู้บริโภคที่สำคัญ คือ พ่อค้ารวบรวมท้องถิ่น โรงสีข้าว และพ่อค้าข้าวสาร โดยโรงสียังต้องพึ่งพาพ่อค้ารวบรวมท้องถิ่น เพื่อรวบรวมข้าวเปลือกให้โรงสีมากกว่าร้อยละ ๖๕ อย่างไรก็ตามไม่ว่าเกษตรกรจะขายข้าวให้พ่อค้าคณกลางรวบรวมหรือขายให้โรงสีโดยตรงก็จะได้ราคาเท่ากัน ในขั้นตอนการขายเกษตรกรจะมีต้นทุนการขายประมาณ 1-1.5 บาทต่อกิโลกรัม

การศึกษาวิถีการตลาด พบว่า การผลิตข้าวของเกษตรกรในภาคใต้มีทั้งการผลิตเพื่อบริโภคและการผลิตเพื่อขาย การผลิตเพื่อบริโภคเกษตรกรจะเลือกผลิตข้าวพันธุ์เล็บนกเป็นหลัก ในขณะที่การผลิตเพื่อขายในส่วนของข้าวพันธุ์ไวแสงหรือข้าวพันธุ์ท้องถิ่นนิยมปลูกข้าวเหนียว ข้าวพันธุ์ไม่ไวแสงนิยมปลูก ข้าวพันธุ์ชัยนาท โดยข้าวพันธุ์ไวแสงที่ผลิตได้ทั้งหมดจะเก็บไว้บริโภคร้อยละ 20 ในขณะที่ข้าวพันธุ์ไม่ไวแสงจะเก็บไว้บริโภคเพียงร้อยละ 3 เท่านั้น ส่วนใหญ่จะเป็นเกษตรกรในพื้นที่น้ำฝนที่ทำนาได้ปีละครั้ง หากปลูกข้าวพันธุ์ไวแสงผลผลิตน้อยไม่พอ

สำหรับบริโภคทั้งปี จึงต้องปลูกข้าวพันธุ์ไม่ไวแสงที่ให้ผลผลิตสูงกว่า แต่จะเก็บไว้ทำเมล็ดพันธุ์เพียงร้อยละ 5 เหมือนกัน ข้าวที่เหลือจะจำหน่ายในตลาดทั้งในและนอกภูมิภาค สำหรับข้าวพันธุ์ ไวแสงหรือข้าวท้องถิ่นจะนิยมบริโภคภายในภูมิภาคมากกว่า ส่งไปขายนอกภูมิภาคเพียงเล็กน้อย (ร้อยละ 9.5) ในขณะที่ข้าวพันธุ์ไม่ไวแสง ส่งไปขายนอกภูมิภาคมากถึงร้อยละ 35

ข้อมูลโดยสรุปจากรายงานการศึกษาเรื่องการศึกษาพลวัตของการผลิตข้าวในภาคใต้ วีรศักดิ์ คงฤทธิ์และสุวัจน์ เพชรรัตน์ (2556) ระบุว่า สาเหตุสำคัญที่ทำให้ผลผลิตข้าวและพื้นที่เพาะปลูกลดลงอย่างต่อเนื่องในช่วง 5 ทศวรรษที่ผ่านมา คือ ผลตอบแทน ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับพื้นที่ที่พบว่า ในพื้นที่ที่จำกัด การทำนาได้ผลตอบแทนน้อยกว่า การทำสวนยาง สวนปาล์ม น้ำมัน การเลี้ยงกุ้ง หรือการรับจ้างนอกภาคการเกษตร นอกจากนี้ชาวนาในภาคใดยังนิยมส่งลูกหลานไปศึกษาต่อเพื่อไม่ต้องทำนาเหมือนพ่อแม่ และเมื่อลูกมีงานนอกภาคการเกษตรก็ไม่สนใจกลับมาทำนา และเมื่อมีกำลังทรัพย์มากขึ้นลูกหลานชาวนาจะปรับเปลี่ยนพื้นที่นาไปปลูกยางหรือปาล์มน้ำมันซึ่งให้ผลตอบแทนดีกว่าข้าว สำหรับชาวนาที่ยังรักษาอาชีพชาวนาจนถึงปัจจุบันนั้นก็ประสบปัญหาด้านการผลิต ทั้งศัตรูพืชและการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ ราคาปัจจัยการผลิตที่สูงมาก การขาดความรู้ในการบริหารจัดการไร่นา ส่งผลให้ต้นทุนการทำนาสูงขึ้นในขณะที่ราคาผลผลิตตกต่ำ พื้นที่ทำนามีน้อยทำให้รายได้จากการทำนาซึ่งทำได้ปีละสองครั้งไม่เพียงพอให้ชาวนาสะสมทุนเพื่อขยายพื้นที่นา ส่วนปัญหาทางด้านการตลาดนั้นชาวนาในปัจจุบันยังไม่พอใจกับราคาข้าวที่ขายได้ โดยชาวนาต้องการขายข้าวในราคา ขั้นต่ำ 10,000 บาทต่อตัน ผลจากรายได้ที่ไม่เพียงพอทำให้สมาชิกในครัวเรือนต้องออกไปรับจ้างนอกภาคการเกษตรมากขึ้น

ข้อเสนอแนะที่น่าสนใจสำหรับการพัฒนาเรื่องข้าวในพื้นที่ภาคใต้ คือ การพัฒนาด้านการผลิตที่จะต้องหาวิธีการจัดสรรที่ดินของตนเองให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น เนื่องจากชาวนาในพื้นที่ภาคใต้มีพื้นที่ทำนายน้อย เฉลี่ยประมาณ 20 ไร่ต่อครัวเรือน และน้อยสุดอยู่ที่ 3 ไร่ ผลผลิตที่ได้ยังอยู่ในอัตราที่ต่ำ ด้านการตลาด เกษตรกรต้องปรับปรุงคุณภาพผลผลิตให้ดีขึ้น มีความสม่ำเสมอมากขึ้น เพื่อลดเงื่อนไขการตัดราคาของโรงสี โดยอาจจะมีการรวมตัวกันสร้างลานตากข้าว เพื่อตากข้าวให้มีความชื้นลดลงก่อนจะขาย หรือการรวมตัวกันตั้งกลุ่มดำเนินการผลิตข้าวพันธุ์เฉพาะถิ่น ที่มีคุณภาพสูงเป็นที่นิยมของตลาดบน ตลาดอาหารสุขภาพ เช่น ข้าวสังหยด ข้าวหอมนิล ข้าวหอมดอกพะยอม ข้าวหอมไชยา เป็นต้น นอกจากนี้การพัฒนาโดยการแปรรูปเพื่อจำหน่าย โดยการสร้างสินค้าที่เป็นลักษณะเฉพาะของตนเอง (brand) ของกลุ่มหรืออัตลักษณ์ของข้าวหรือพื้นที่ของตนเอง นอกจากนี้การรวมกลุ่มเกษตรกรยังช่วยให้สามารถ

ขอรับการสนับสนุนงบประมาณและความรู้จากภาครัฐ และสถาบันการศึกษาได้สะดวกมากขึ้น และยังได้รับการอนุโลมจากพระราชบัญญัติค้าข้าว ปี พ.ศ. 2489 ให้สามารถส่งออกข้าวไปขายต่างประเทศได้

การทบทวนเอกสารจากข้างต้นมีความสอดคล้องกับการวิเคราะห์สภาพแวดล้อม การผลิตและการตลาดข้าวไทย ในเอกสารวิชาการเรื่อง ข้าว: วิถีและเศรษฐกิจของไทย (2561) ที่วิเคราะห์ไว้ว่า จุดแข็งการผลิตข้าวของประเทศไทย ประกอบด้วย 1) ประเทศไทยสามารถผลิตข้าวได้หลากหลายชนิด คุณภาพดี และมีเสถียรภาพในการผลิตสูง เนื่องจากประเทศไทยมีสภาพภูมิประเทศ สภาพภูมิอากาศเอื้อต่อการปลูกข้าว มีความเสี่ยงต่อการระบาดของโรคแมลงและภัยธรรมชาติน้อย 2) ชาวนาไทยมีทักษะและประสบการณ์สูงในการเพาะปลูกข้าว เนื่องจากข้าวมีความผูกพันกับชีวิตคนไทยมาแต่โบราณนับพันปี การปลูกข้าวก่อให้เกิดขนบธรรมเนียมและวัฒนธรรมอันดีงามคู่กับชาติไทย สืบสานต่อกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะอาชีพทำนา เป็นอาชีพที่เปี่ยมไปด้วยจิตวิญญาณในการเพาะปลูกข้าวซึ่งถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษมาสู่ลูกหลานชาวนาในปัจจุบัน 3) ประเทศไทยมีความหลากหลายทางพันธุกรรมข้าว สามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการวิจัยและพัฒนา สร้างมูลค่าเพิ่มได้ โดยมีเชื้อพันธุ์ข้าวที่รวบรวมไว้ในธนาคารเชื้อพันธุ์ข้าวมากกว่า 20,000 ตัวอย่างเชื้อพันธุ์ ซึ่งในจำนวนนี้เป็นข้าวพื้นเมืองของไทย 17,000 ตัวอย่างเชื้อพันธุ์ และ 4) มีองค์กรและคณะกรรมการกำกับดูแลที่ให้ความสำคัญของข้าวในฐานะพืชเศรษฐกิจหลักหลายองค์กร เช่น คณะกรรมการนโยบายและบริหารจัดการข้าว กรมการข้าว กรมส่งเสริมการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์และ กรมการค้าภายใน กรมการค้าต่างประเทศ กรมส่งเสริมการส่งออก กระทรวงพาณิชย์ เป็นต้น

สำหรับในด้านของจุดอ่อนที่ต้องได้รับการพัฒนา คือ การขาดการบริหารจัดการที่ดี ประสิทธิภาพการผลิตข้าวต่ำและต้นทุนการผลิตสูง คุณภาพข้าวไทยมีแนวโน้มตกต่ำ ชาวนายังขาดแคลนเมล็ดพันธุ์ดี การแปรรูปและผลิตภัณฑ์ที่สร้างมูลค่าเพิ่มได้ยังมีน้อย ชาวนาและองค์กรชาวนายังไม่มีความเข้มแข็งและขาดเอกภาพ และหน่วยงานวิจัยด้านข้าวขาดแคลนนักวิจัย นอกจากนี้ยังมีการร่างแนวทางในการทำงานโดยรวมที่น่าสนใจ ประกอบด้วย 1) การส่งเสริมการปลูกข้าวตามศักยภาพของพื้นที่ 2) การจัดระบบการปลูกข้าวแบบมีส่วนร่วม 3) การปรับเปลี่ยนการปลูกข้าวในพื้นที่ไม่เหมาะสม 4) การจัดทำระบบข้อมูลและสารสนเทศข้าว 5) สร้างกลไกการขับเคลื่อนการบริหารจัดการสินค้าข้าวอย่างยั่งยืนที่มีประสิทธิภาพ 6) ส่งเสริมและสนับสนุนการใช้ปุ๋ยอินทรีย์ ปุ๋ยชีวภาพ นอกจากนี้ยังมีการวางแผนทางเสริมสร้าง

ความเข้มแข็งแก่ชาวนาและองค์กรชาวนา โดยจะมีการสร้างศูนย์กลางและเครือข่ายถ่ายทอดเทคโนโลยีการผลิตข้าวประจำถิ่น การสนับสนุนการสร้างศูนย์กลางชาวนาในระดับพื้นที่ การยกระดับขีดความสามารถในการผลิตข้าวของชาวนาที่มุ่งเน้นการปลูกข้าวแบบประณีตมากขึ้น การจัดตั้งกองทุนพัฒนาข้าวและชาวนาแห่งชาติ การปรับปรุงแก้ไข การบังคับการใช้กฎหมาย การเช่าที่นาและกฎหมายอื่นที่เกี่ยวข้อง และการวิจัยภาวะเศรษฐกิจ สังคม ความต้องการของชาวนา และพัฒนารูปแบบการส่งเสริมและถ่ายทอดเทคโนโลยีสู่ชาวนา

การทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องข้างต้น แสดงให้เห็นถึงทิศทางและแนวโน้มการพัฒนาในเรื่องข้าวและชาวนา มีการวางแผนการพัฒนาที่ให้ความสนใจกับชาวนาอย่างจริงจังและเป็นระบบมากขึ้น แม้ว่าจะยังไม่ได้กล่าวถึงเรื่องของชาวนาอินทรีย์หรือชาวนาอินทรีย์มากนัก แต่ภาพกว้างก็สามารถสื่อไปถึงได้ จึงเป็นภารกิจของชาวนาและเครือข่ายที่เกี่ยวข้องที่จะต้องสร้างการขับเคลื่อนเพื่อให้ตัวตนของชาวนาอินทรีย์และการผลิตข้าวแบบอินทรีย์เป็นรูปธรรมมากขึ้น นอกจากนี้ในแนวทางการสร้างความยั่งยืนให้แก่อาชีพการทํานานั้น วีรศักดิ์ คงฤทธิและสุวัจน์ เพชรรัตน์ (2556) ได้เสนอไว้ว่า ต้องทำให้ชาวนาสามารถพึ่งตนเอง รวมถึงการพัฒนาการผลิตและการตลาดข้าวให้สอดคล้องกับฐานทรัพยากรและความต้องการของตลาด สำหรับในส่วนของการพึ่งตนเองของชาวนาจำเป็นต้องทราบข้อมูลการผลิต สภาพแวดล้อมที่มีอิทธิพลต่อผลผลิตข้าว พันธุ์ข้าวที่ปลูก ราคาข้าว และต้นทุนการผลิต เป็นต้น

เครือข่ายเกษตรทางเลือกภาคอีสาน ได้ทำการวิจัยเรื่อง บทเรียนด้านความรู้และกระบวนการเรียนรู้ในการจัดการพันธุ์พืชพื้นบ้านของชาวนาภาคอีสาน มีการดำเนินการอนุรักษ์พันธุ์พืช และจัดการพันธุกรรมพื้นบ้านโดยเกษตรกร โดยการเก็บข้อมูลจากพื้นที่ต่างๆ ในภาคอีสาน เริ่มจากพันธุ์ข้าวในระบบนิเวศอีสาน ว่ายังเหลือพันธุ์ข้าวพื้นบ้านอีสานพันธุ์อะไรบ้าง เหลืออยู่ในลักษณะใด และอยู่ภายใต้เงื่อนไขและปัจจัยอะไร พร้อมกันนี้เครือข่ายฯ ได้ดำเนินการรวบรวมพันธุ์ข้าวพื้นบ้านอีสานจำนวนหนึ่ง การค้นพบสาเหตุที่เกษตรกรเลิกปลูกข้าวพื้นบ้านมีหลายประการ ที่สำคัญ คือ การที่ตลาดไม่ต้องการ ระบบตลาดเป็นตลาดเดี่ยว พันธุ์ข้าวต้องเป็นพันธุ์เดี่ยว เมล็ดต้องลักษณะคล้ายกัน จะได้เหมาะกับโรงสี จนภูมิปัญญาชาวบ้านสูญหายไปหมด เลยทำให้ชาวบ้านหันมาปลูกข้าวพันธุ์ดีตามนโยบายการส่งเสริมของภาครัฐ แล้วทั้งพันธุ์ข้าวพื้นบ้านของตนเอง ปัจจุบันเกษตรกรเป็นเพียงผู้จัดการนาของตนเอง ชาวนาผลิตในสิ่งที่ไม่ตอบสนองความจำเป็นขั้นพื้นฐานของครอบครัว แต่ปลูกเพื่อการค้า แล้วนำเงินมาซื้ออาหารกิน เช่น บางรายปลูกข้าวเจ้า พันธุ์มะลิ 105 แล้วนำไปขายทั้งหมดเพื่อเอาเงินที่ได้มาซื้อข้าวเหนียวกิน

งานศึกษาโดย ศิริจิต พุ่งหว่า และสมยศ พุ่งหว่า (2538) วิจัยปัญหาและศักยภาพ การเกษตรของเกษตรกรในพื้นที่โดยศึกษาถึงวิวัฒนาการของระบบชุมชนและการผลิตที่เป็น ปัจจุบันใช้วิธีการศึกษาแบบคุณภาพ โดยมีวิธีวิจัยหลัก 3 ขั้นตอน 1) การศึกษาข้อมูลทุติยภูมิ 2) การศึกษาและวิเคราะห์วิวัฒนาการของระบบเกษตร โดยอาศัยแบบสอบถามถึงโครงสร้าง 3) การศึกษาและวิเคราะห์ระบบการทำฟาร์ม โดยอาศัยการสอบถามแบบเจาะลึก ผล การศึกษา พบว่า การทำการเกษตรเปลี่ยนจากความสามารถพึ่งตนเองได้ โดยการทำนา เป็นหลักและอาศัยผลผลิตจากธรรมชาติเพื่อยังชีพในอดีต มาสู่ความถดถอยของภาคเกษตรใน ปัจจุบัน เนื่องจากการลดลงอย่างเปรียบเทียบของราคาผลผลิตหลักทางการเกษตรและ วิฤตการณ์ทางสิ่งแวดล้อมกายภาพ ในขณะการลงทุนใช้ปัจจัยเพิ่มขึ้น นอกจากนี้ยังเกิดการ ไหลออกของแรงงานหนุ่มสาว อันเนื่องจากการพัฒนาด้านอุตสาหกรรมในเมืองใหญ่ จึงทำให้ เกิดการหยุดชะงักของภูมิปัญญาท้องถิ่นในการพัฒนาการเกษตรในพื้นที่ให้ต่อเนื่อง และ การเกษตรในปัจจุบันเริ่มมีความหลากหลายเนื่องจากนโยบายของรัฐและการปรับตัวอย่างเพื่อ ความอยู่รอดของเกษตรกรเอง

วิมล คำศรี และคณะ (2540) ได้ศึกษาภูมิปัญญาพื้นบ้านและปัจจัยอื่นๆ ที่เกี่ยวกับ วัฒนธรรมข้าวซึ่งมีนัยสำคัญต่อพลังอำนาจชุมชนเกี่ยวกับวัฒนธรรมข้าวกับพลังอำนาจอัน เนื่องจากเทคโนโลยีและภูมิปัญญาสมัยใหม่ พบว่าภูมิปัญญาพื้นบ้านและปัจจัยอื่นๆ ที่เกี่ยวกับ วัฒนธรรมข้าวที่มีนัยสำคัญต่อพลังอำนาจชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา ได้แก่ ภูมิปัญญาด้าน การเลือกสรรและการใช้ที่ดิน การใช้น้ำ การสังเกตสภาพดินฟ้าอากาศ การเลือกพันธุ์ข้าว การ เลือกสรรและการใช้กระบวนการผลิต การเลือกสรรและการใช้แรงงาน ภูมิปัญญาการสร้าง ระบบ รูปแบบ ความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรมอันเนื่องด้วยพุทธศาสนา ธรรมชาติและสิ่ง เหนือธรรมชาติ ภูมิปัญญาเหล่านี้มีพลังอำนาจในการสร้างสรรค์คุณธรรมชาติ ภูมิปัญญาเหล่านี้ มีพลังอำนาจในการสร้างสรรค์คุณธรรมจริยธรรม ทำให้ชุมชนมีจิตสำนึกตระหนักในคุณค่า และกตัญญูต่อกตเวทิต่อธรรมชาติ ทรัพยากรธรรมชาติ ข้าว บุคคล และสัตว์ ซึ่งมีคุณูปการต่อ ชุมชนเป็นอย่างมาก

ชวลิต อังวิทย์ยาธร (2540) ดำเนินการศึกษาเพื่อหาคำตอบการค้าข้าวในยุคต่างๆ ของ ลุ่มน้ำปากพนังและรอบทะเลสาบสงขลานั้นมีความเป็นมาและมีสภาพอย่างไร และมีสาเหตุ ปัจจัยอะไรที่ทำให้การค้าข้าวในถิ่นนี้เจริญรุ่งเรืองและเสื่อมถอยซบเซาลงมา งานศึกษา พบว่า

ในสมัยรัตนโกสินทร์ราวรัชกาลที่ 3-4 แหล่งผลิตข้าวของเมืองนครศรีธรรมราชได้เคลื่อนย้ายมาอยู่ที่ลุ่มน้ำปากพนัง ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเมืองนครศรีธรรมราชและรอบทะเลสาบสงขลา ในสมัยนี้การค้าข้าวของลุ่มน้ำปากพนังเจริญรุ่งเรืองมาก ด้วยมีปัจจัยทางความต้องการ ได้แก่ ตลาดในสิงคโปร์ มลายู ที่เพิ่มขึ้นอย่างมากและความสอดคล้องกันทางด้านการผลิต ได้แก่ ความเหมาะสมของแหล่งผลิต แรงงานเสรีที่ได้การปลดปล่อยได้เข้ามายังพื้นที่การผลิตอย่างมากมาขึ้นนับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา จนถึงสมัยสงครามครั้งที่ 2 และหลังสงครามประมาณ 15 ปี ลุ่มน้ำปากพนังและรอบทะเลสาบสงขลามีความสำคัญในด้านการผลิตข้าวที่สำคัญต่อภูมิภาคนี้มาโดยตลอด แม้ว่าจะอยู่ในภาวะสงคราม การเคลื่อนไหวในการค้าจะถูกควบคุม ก็ได้ทำให้การผลิตและการค้าข้าวหยุดชะงัก แต่หลังจากนั้นเริ่มทยอยอพยพออกจากพื้นที่ ที่ร้างนาไปหาที่อยู่ใหม่ หาอาชีพใหม่

นอกจากนี้พลังอำนาจทางการเมืองและการปกครองที่ทำให้รัฐบาลต้องออกกฎหมายควบคุมและจัดระเบียบการค้าข้าว และทำให้เกิดระบบการผูกขาดการค้าข้าวกับต่างประเทศ การยกเลิกกฎหมายที่ควบคุมการค้าข้าวท้องถิ่น เพื่อให้ข้าวที่ผลิตได้ในภาคกลางส่งเข้ามาตีตลาดในภาคใต้ได้แล้วของภาคใต้เติบโต เป็นสาเหตุสำคัญอันหนึ่งที่ทำให้การผลิตข้าวและค้าข้าวของภาคใต้ค่อยๆ ชบเซาลงดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน เรื่องพลังด้านวัฒนธรรมกล่าวถึงลักษณะการทำนาในอดีต ปัจจุบันได้เปลี่ยนไป พลังด้านธุรกิจการค้า ความเป็นศูนย์กลางทางการค้าและการผลิตข้าวลุ่มน้ำปากพนังทำให้ปากพนังกลายเป็นเมืองท่าที่สำคัญในสมัยหนึ่ง แต่เมื่อการข้าวชบเซาลง ปากพนังก็ชบเซาลงด้วย ในภายหลังแถบลุ่มน้ำปากพนังจะเกิดอาชีพใหม่ ได้แก่ การประมง การทำนาทุ่ง แต่ไม่รุ่งเรืองอย่างในอดีต

กิตติ ดันไทย (2540) ได้ทำการศึกษาครอบคลุมเขตพื้นที่จังหวัดพัทลุงและพื้นที่สงขลาบางส่วน โดยศึกษาบทบาทที่มีต่อข้าวที่มีผลต่อสภาพเศรษฐกิจและวิถีชาวนา พบว่า ชาวนาช่วงก่อน ปี พ.ศ. 2453 มีสภาพเศรษฐกิจพอเพียงชีพตามแบบศักดินา มีวิธีการแบบดั้งเดิมคือ ทุกขั้นตอนการผลิตตั้งแต่การไถ ปักดำ เก็บเกี่ยว อาศัยแรงงานคน สัตว์เลี้ยง และน้ำฝนเป็นสำคัญ โดยมีจุดมุ่งหมายในการผลิตเพื่อการบริโภคภายในครอบครัวเป็นสำคัญ อาจมีการแลกเปลี่ยนซื้อขายกันบ้างเล็กน้อย เพื่อให้พอเพียงในสิ่งจำเป็นเท่านั้น ส่วนการค้าขายแบบเศรษฐกิจการค้าตามระบบทุนนิยม จะปรากฏให้เห็นในชุมชนสังคมเมือง

สำหรับวิถีชีวิตของชาวนาจะอยู่ภายใต้ระบบศักดินา ถูกขูดรีดผลผลิตส่วนเกินในรูปแบบของการเกณฑ์แรงงาน เสียส่วยสาอากรให้กับรัฐ นอกจากนี้รัฐยังละทิ้งการดูแลทุกข์สุขของ

ชาวนา ทำให้ชาวนาเลือกการรวมตัวเพื่อช่วยเหลือ เอื้ออาทร สร้างเป็นเครือข่ายป้องกันและพิทักษ์ชีวิต ทรัพย์สินของกันและกันมากกว่าพึ่งอำนาจรัฐ ช่วงการเปลี่ยนแปลง ปี พ.ศ.2453-2500 ชาวนาหันมาผลิตข้าวเพื่อขาย ทำให้ชาวนาต้องพึ่งพิงปัจจัยภายนอกชุมชน เช่น รถไถนา พันธุ์ข้าวใหม่ ปุ๋ย ยากำจัดศัตรูพืช เป็นต้น ทำให้ต้นทุนการผลิตสูง ระบบนิเวศและความอุดมสมบูรณ์ของดินลดน้อยลง นอกจากนี้ความสัมพันธ์ในชุมชนทั้งด้านการผลิตและสังคมก็เริ่มจางหาย การออกปาก ซอมือถูกแทนที่ด้วยการใช้เงินจ้าง ผู้คนคิดถึงและแสวงหาเงิน เพื่อนำมาใช้จ้างและซื้อปัจจัยการผลิตแทนการแสวงหาด้วยน้ำใจ ซึ่งเป็นสิ่งดีงามที่เริ่มสูญหาย เศรษฐกิจชาวนาเริ่มทรุดตัวลง ซึ่งเกิดจากชาวนาขายข้าวขาดทุน และบางครั้งทำนาไม่ได้ผล เกิดปัญหาหนี้สินมากมาย ส่งผลให้คนหนุ่มสาวเริ่มละทิ้งไร่นา ออกจากชุมชนไปหางานทำในเมือง การทำนาจึงเสื่อมโทรมลงได้เร็ว สภาพไร่นาที่ถูกทิ้งร้างจึงเป็นภาพที่พบเห็นได้ทั่วไปในลุ่มทะเลสาบสงขลา

ชีพ แก้วบุญส่ง และคณะ (2547) คณะที่มิวิจัยมีรูปแบบกระบวนการทำงานโดยใช้งานวิจัยเป็นเครื่องมือสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนได้อย่างจริง ซึ่งการวิจัยมีวัตถุประสงค์เพื่อทราบถึงพัฒนาการเกษตรและรูปแบบการทำนาของชุมชน ศึกษาผลกระทบของการทำนาแบบใหม่ ต่อความมั่นคงด้านอาหารในระดับครัวเรือน และระดับชุมชน และศึกษาภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับการทำนาเพื่อหาแนวทางในการฟื้นฟูการทำนา โดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น พบว่าการทำนาในปัจจุบันคนหันมาลดต้นทุนการผลิตและกลับมาใช้ภูมิปัญญาในอดีตมากขึ้น เนื่องจากการรับรู้ถึงปัญหาปัจจุบัน และได้รับรู้แนวทางในการแก้ปัญหาในการทำนา เพราะการทำนาที่ผ่านมามีการพึ่งปัจจัยการผลิตจากภายนอก ทำให้ต้นทุนสูง เนื่องจากทำตลาดของตลาด โดยไม่คำนึงถึงการช่วยเหลือกันในชุมชนและเอื้อเพื่อต่อสิ่งแวดล้อม

โดยสรุปพลวัตการผลิตข้าวของประเทศไทยมีการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องในทิศทางที่ลดลงทั้งชาวนา พื้นที่ทำนา และผลผลิตข้าว โดยแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงและเงื่อนไขที่เกิดขึ้นในพื้นที่จังหวัดพัทลุงและพื้นที่ภาคใต้ก็สอดคล้องกับสถานการณ์ของประเทศไทยในช่วงเวลาเดียวกัน สาเหตุของการลดลง นอกจากจะเป็นปัจจัยโดยภาพรวมที่เกิดขึ้นจากกลไกตลาดและความผันผวนของราคาระดับโลกที่มีความไม่แน่นอนแล้ว กลไกภายในที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตก็เป็นอีกเงื่อนไขหนึ่งที่มีความสำคัญซึ่งมีทั้งที่ส่งผลให้ความมั่นคงทางอาหารลดลง ต้องพึ่งพาปัจจัยภายนอกจนเกิดภาวะหนี้สินสะสมเกิดขึ้นในการทำนา จนในที่สุดก็ไม่คุ้มทุนอีกต่อไป เกิดการปรับเปลี่ยนพื้นที่ไปทำการเกษตรอย่างอื่นที่สามารถตอบสนองต่อ

การการสร้างรายได้สนับสนุนการดำรงชีพของตนเองและครอบครัวได้มากกว่าหรือบางส่วนก็อาจจะสูญเสียพื้นที่ไปจากพื้นที่ที่สะสมมากขึ้น

อย่างไรก็ตาม แม้จะยังมีชาวนาจำนวนมากพยายามที่จะดิ้นรนต่อสู้ ภายใต้เงื่อนไขเดิม คือ การทำการเกษตรแบบเดิมเข้มข้นและเพื่อขาย ซึ่งอาจจะพยายามโดยการเพิ่มรอบการผลิต เพิ่มอัตราการใช้ปุ๋ยเคมี เพิ่มพื้นที่ทำการผลิต หรือแม้กระทั่ง การปลูกข้าวสลับกับการปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อการค้าอย่างอื่น เพื่อให้ได้ผลผลิตมากพอสำหรับรายได้ที่จะใช้จ่ายในการดำรงชีพ แต่ในขณะเดียวกันก็มีงานศึกษาจำนวนมากที่ยืนยันให้เห็นถึงศักยภาพของชาวนาไทยที่สามารถพัฒนาตนเองร่วมกับชุมชนและเครือข่ายในรูปแบบต่างๆ ทั้งด้านความรู้ในการผลิต การแปรรูป การบรรจุไปจนกระทั่งการทำการตลาดในกระบวนการค้าขาย โดยมีปัจจัยหนุนทั้งในด้านหน่วยงานที่ให้ความรู้ หน่วยงานที่สามารถสนับสนุนงบประมาณ หน่วยงานที่สามารถสนับสนุนทางเทคโนโลยี ไปจนกระทั่งถึงหน่วยงานที่สนับสนุนการพัฒนากระบวนการมีส่วนร่วมต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการผลิตข้าวแบบปลอดภัย ที่เริ่มตั้งแต่การผลิตข้าวที่ลดการใช้สารเคมี หรือใช้ร่วมกันบางส่วน กำหนดช่วงเวลาในการเก็บให้ได้มาตรฐาน ไปจนถึงการทำนาผลิตข้าวแบบอินทรีย์ มีปัจจัยเอื้อจากภายนอกมากมายตั้งแต่กระบวนการผลิตไปจนถึงการจำหน่าย แต่อย่างไรก็ตาม ไม่มีสิ่งใดได้มาอย่างง่ายดาย การเชื่อมต่อกับปัจจัยเอื้อเหล่านี้ชาวนาหรือองค์กรที่ทำงานร่วมกับชาวนาระดับพื้นที่ต้องพัฒนาศักยภาพของตนเองก่อนในระดับเบื้องต้น และสามารถไปเชื่อมต่อกับปัจจัยเอื้ออย่างอื่นที่มีอยู่อย่างหลากหลายมากมายในปัจจุบัน ทั้งนี้ ในประเด็นเกี่ยวกับการผลิตข้าวอินทรีย์หรือสิ่งที่เป็นปัจจัยเอื้อต่างของกระบวนการผลิตข้าวอินทรีย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกระบวนการเสริมสร้างความเข้มแข็งของกระบวนการชาวนาที่จะได้นำเสนอในการทบทวนเอกสารในลำดับถัดไป จะสามารถให้ข้อมูลที่ชัดเจนมากยิ่งขึ้น สำหรับผู้ที่มีความสนใจเกี่ยวกับการผลิตข้าวอินทรีย์และต้องการที่จะพัฒนากลุ่ม องค์กรหรือเครือข่ายของตนเอง

2.2.2 การเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กลุ่ม องค์กร และกลไกเครือข่ายชาวนาอินทรีย์

2.2.2.1) การอนุรักษ์พันธุกรรมข้าวท้องถิ่นและการผลิตข้าวอินทรีย์

แนวทางหนึ่งที่เป็นทางออกสำหรับการแก้ปัญหาที่นอกเหนือจากที่กล่าวแล้วข้างต้น การปรับเปลี่ยนรูปแบบการทำนาอินทรีย์ดูเหมือนจะเป็นทางที่เหมาะสมกับชาวนาอินทรีย์ในจังหวัดพัทลุง ซึ่งได้ดำเนินการมาแล้วระยะเวลาหนึ่งและได้รับการพิสูจน์เบื้องต้นแล้ว

ว่าสามารถเป็นทางออกได้ แต่ยังมีกลไกหลายอย่างที่ต้องได้รับการพัฒนา รวมถึงกระบวนการสร้างขบวนการขับเคลื่อนชาวนามีสิ่งที่จะต้องพิจารณาเพิ่มเติม ประกอบด้วย การอนุรักษ์พันธุกรรมข้าวท้องถิ่น แนวทางการเพิ่มประสิทธิภาพข้าว การผลิตและการแปรรูป การพัฒนาระบบการบริหารจัดการกลุ่มและองค์กรชาวนา การสร้างการเรียนรู้การทำงานอินทรีย์ เป็นต้น

1) การอนุรักษ์พันธุกรรมข้าวท้องถิ่น

การทบทวนเอกสารจากศูนย์วิจัยข้าวพัทลุง ซึ่งได้เก็บรวบรวมข้อมูลพันธุ์ข้าวพื้นเมืองภาคใต้ทั้งหมด ในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2525-2529 พบว่า มีจำนวน 1,997 ตัวอย่าง (สำโรง แซ่ตัน, 2553) และจากงานศึกษาเรื่อง ข้าวพันธุ์พื้นเมืองกับกลไกขับเคลื่อนสู่การใช้ประโยชน์ โดยสำโรง แซ่ตัน (2550) พบว่า ข้าวพันธุ์พื้นเมืองของภาคใต้เป็นแหล่งพันธุกรรมที่มีอยู่อย่างหลากหลายตามลักษณะของพื้นที่ ระบบนิเวศ และวัตถุประสงค์การใช้หลังการแปรรูป การเปลี่ยนผ่านกระบวนการผลิตข้าวในช่วงที่ผ่านมาได้ทำให้ความหลากหลายของพันธุ์ข้าวที่นำมาปลูกหรือการพัฒนาพันธุ์ต่อไปลดลง เนื่องจากการสนับสนุนให้มีการใช้พันธุ์ข้าวชนิดใหม่ที่ได้รับการพัฒนาขึ้นโดยหน่วยงานวิจัยของรัฐเข้ามาแทนที่ และต่อมาก็ได้เข้าครอบงำกระบวนการผลิตข้าวที่ดำเนินอยู่ในปัจจุบันไม่ว่าจะรู้ตัวหรือไม่ แนวทางในการสร้างความยั่งยืนในวิถีการดำรงชีพของชาวนาและการพัฒนากระบวนการผลิตข้าวอินทรีย์ แนวทางเบื้องต้นที่ต้องมีการดำเนินการคือ การฟื้นฟูและอนุรักษ์พันธุ์ข้าวพื้นเมืองจำเป็นต้องได้รับการพัฒนาขึ้นและภายใต้เงื่อนไขปัจจุบัน เพื่อให้ความเป็นไปได้ง่ายและครอบคลุมที่สุด คือ ต้องมีการจัดทำร่วมกันกับชุมชนและเครือข่ายเกษตรเกษตรกรในท้องถิ่น โดยจะต้องมีการฟื้นฟูให้มีการปลูกขึ้นในท้องถิ่น และอาจจะต้องดำเนินการควบคู่กันไปกับกิจกรรมที่จะสามารถปลูกจิตสำนึกให้เห็นความสำคัญของพันธุ์ข้าวพื้นเมืองว่ามีความเชื่อมโยงกับวิถีวัฒนธรรมของชาวนาของเราอย่างไร และจะสามารถเพิ่มประสิทธิภาพหรือลดต้นทุนในการผลิตข้าวในชุมชนได้อย่างไร ซึ่งข้อมูลเหล่านี้สามารถจัดหาและเข้าถึงได้ไม่ยากในปัจจุบัน

พันธุ์ข้าวท้องถิ่น หรือข้าวพื้นเมือง หมายถึง ข้าวพันธุ์ดั้งเดิมที่มีปลูกอยู่ในท้องถิ่นตั้งแต่โบราณกาล ไม่อาจทราบได้ชัดว่ามีปลูกมาแต่เมื่อใด มีลักษณะเป็นพันธุ์แท้ แต่โดยทั่วไปดูเหมือนว่าจะไม่ค่อยมีความสม่ำเสมอทางพันธุกรรม หรือเป็นพันธุ์เกษตรกร หรือบางที่เรียกว่าพันธุ์พื้นเมือง หรือ พันธุ์ดั้งเดิม มีความหลากหลายทางพันธุกรรม (บริบูรณ์ สัมฤทธิ์, 2547) คุณสมบัติหลักที่ดีประการหนึ่งของ พันธุ์ข้าวพื้นเมือง คือ มีความสามารถปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมได้เป็นอย่างดี ส่วนใหญ่เป็นพันธุ์ไม่บริสุทธิ์ จะมีพันธุ์อื่นปะปนอยู่ด้วย ซึ่งถือว่า

เป็นภูมิปัญญาของชาวนาไทยที่ปลูกรักษาพันธุ์มาหลายชั่วอายุคน ทำให้คงไว้ซึ่งความหลากหลายของพันธุกรรมของข้าว ประเทศไทยอยู่ในเขตศูนย์กลางการผันแปรของข้าวที่มีความหลากหลายทั้งข้าวป่าและข้าวปลูก ประมาณ 3,500 พันธุ์ ที่มีลักษณะแตกต่างกัน (สงกรานต์ จิตรากร, 2547)

การเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตข้าวทำให้สถานการณ์พันธุ์ข้าวท้องถิ่นมีแนวโน้มลดลงมาเรื่อยๆ โดยเริ่มขึ้นอย่างเด่นชัดตั้งแต่มีการส่งเสริมให้มีการใช้ข้าวพันธุ์ผสมที่ส่งเสริมโดยหน่วยงานรัฐตั้งแต่ช่วงต้นทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา จนกระทั่งในช่วงปัจจุบันมีเหลือการปลูกอยู่เพียงไม่กี่สายพันธุ์ ในประเด็นนี้ ประภาส ปิ่นตบแต่ง (2559) ได้ให้ความเห็นว่า เราผลิตข้าวที่ไม่มีคุณภาพจำนวนมากและราคาก็ตกต่ำลงในปัจจุบัน ในขณะที่ตลาดโลกและตลาดในประเทศไทยมีความต้องการข้าวที่มีคุณภาพมากขึ้น ซึ่งหมายถึง ข้าวพันธุ์พื้นเมือง ที่ปลูกโดยแบบอินทรีย์และแปรรูปด้วยกระบวนการที่ไม่ซับซ้อน ซึ่งสามารถรักษาคุณค่าทางอาหารไว้ได้มากที่สุด ปัจจุบันไทยปลูกข้าวอินทรีย์และข้าวพื้นเมืองพันธุ์ต่างๆ ได้เพียงปีละ 6.6 หมื่นไร่ เป็นผลผลิตประมาณ 2.6 หมื่นตัน ขณะที่การปลูกข้าวทั่วประเทศมีมากถึง 30 ล้านตัน ดังนั้น การผลิตข้าวพันธุ์พื้นเมืองที่ทำการปลูกแบบอินทรีย์จึงถือว่า ยังมีสัดส่วนที่น้อยมากเมื่อเทียบกับศักยภาพในการผลิตข้าวทั้งประเทศของเรา และเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นว่า รัฐและหน่วยงานรัฐยังไม่ให้ความสำคัญเท่าที่ควร ทั้งในแง่ของนโยบายการสนับสนุนเกษตรกร และการขยายตลาดข้าวพื้นเมืองและข้าวอินทรีย์ ทำให้ชาวนาไม่อยากปลูกข้าวเหล่านี้ก็ทำไม่ได้ ดังนั้นกระบวนการอนุรักษ์และฟื้นฟูพันธุกรรมข้าวจึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญมากในสถานการณ์การลดลงของพันธุ์ข้าวและกระแสการบริโภคในสังคมปัจจุบัน ที่บรรษัทข้ามชาติพยายามที่จะผูกขาดสิทธิในเมล็ดพันธุ์พืชผลทางการเกษตรทุกชนิด ซึ่งสามารถติดตามข้อมูลได้จากสื่อสาธารณะทั่วไป

2) พันธุ์ข้าวพื้นเมืองกับการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ

การปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ (climate change adaptation) หมายถึง การปรับตัวและสิ่งต่างๆ รอบตัว รวมถึงชุมชนให้มีความสามารถในการรับมือและสร้างภูมิคุ้มกันต่อสภาพภูมิอากาศที่เปลี่ยนแปลงไป รวมถึงการสร้างโครงสร้างพื้นฐานต่างๆ เพื่อรับมือต่อสถานการณ์และสภาพปัญหา การปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศมีความหมายแตกต่างจากการบรรเทาผลกระทบ (climate change mitigation) ซึ่งมักเข้าใจผิดในความหมายอยู่เสมอ อย่างไรก็ตาม การบรรเทาผลกระทบและการปรับตัวมีความสัมพันธ์ใน

เชิงผกผัน กล่าวคือ หากการบรรเทาผลกระทบเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพมาก การปรับตัวก็จะมีความจำเป็นและใช้ทรัพยากรน้อยลง (วิกิพีเดีย, 2557) การเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิอากาศที่ส่งผลกระทบต่อเกษตรกรและชุมชนท้องถิ่นปรากฏเห็นชัดมากยิ่งขึ้นทุกที โดยเฉพาะอย่างยิ่งผลกระทบที่เกิดขึ้นเนื่องจากปัญหาอุทกภัย ความแห้งแล้ง การเปลี่ยนแปลงของอุณหภูมิที่ส่งผลต่อการทำเกษตร และโรคแมลง เป็นต้น การตั้งรับปรับตัวของชุมชน (มูลนิธิชีววิถี, 2555) มีแนวทางในการปรับตัวของชุมชนอยู่อย่างน้อย 3 ด้านคือ 1) การเรียนรู้จากอดีตและการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่น การดำรงชีวิตของชุมชนในอดีตเป็นการดำเนินชีวิตที่อยู่ร่วมกับธรรมชาติมากกว่าจะดัดแปลงหรือฝืนธรรมชาติเพื่อตอบสนองต่อความต้องการของตนเอง การเรียนรู้จากอดีตและการศึกษาภูมิปัญญาจากท้องถิ่นเพื่อปรับตัวของเกษตรกรและชุมชนจึงเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญในการปรับตัวเพื่อรับมือกับความเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ 2) การส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืนและการผลิตที่หลากหลาย เนื่องจากการเกษตรแบบใช้เคมีที่เข้มข้นและการผลิตทางการเกษตรเชิงเดี่ยว เป็นสาเหตุสำคัญในการปล่อยก๊าซเรือนกระจก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีกำจัดศัตรูพืช เช่น ปุ๋ยไนโตรเจน ซึ่งเป็นสาเหตุที่สำคัญของการปล่อยก๊าซไนตรัสออกไซด์ ส่วนสาเหตุอื่นๆ ได้แก่ การเลี้ยงสัตว์เชิงเดี่ยวแบบหนาแน่น เป็นต้น การปรับเปลี่ยนมาทำการเกษตรกรรมยั่งยืนในรูปแบบต่าง ๆ เช่น เกษตรผสมผสาน เกษตรอินทรีย์ เกษตรกรรมชาติ และวนเกษตร เป็นต้น จะสามารถลดสาเหตุของก๊าซเรือนกระจกได้ และ(3) การส่งเสริมระบบการกระจายอาหารและสินค้าที่หลากหลาย เนื่องจากในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมา ระบบการกระจายสินค้าและอาหารประเทศถูกควบคุมโดยธุรกิจค้าปลีกขนาดใหญ่เพียงไม่กี่แห่งเท่านั้น (กรุงเทพธุรกิจออนไลน์, 2554) ซึ่งระบบการรวมศูนย์และระบบการขนส่งทางไกลฝนลักษณะนี้มีแนวโน้มที่ปล่อยมลพิษซึ่งเป็นสาเหตุที่สำคัญของการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศได้มากขึ้นด้วย

การทบทวนงานศึกษาของ วราภรณ์ เกตจินดา (2555) พบว่า ความสำคัญของการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศของชุมชนและการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงของชุมชนต่างๆ นั้นไม่ใช้การพยายามหาทางแก้ปัญหาคัดของชุมชน โดยการมองภาพชุมชนตามที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน และหาทางแก้ทางป้องกันไม่ให้เกิดปัญหาขึ้นเท่านั้น แต่เป็นการวางแผนการปรับตัวที่มีเป้าหมายเพื่อรักษาสถานภาพของชุมชนให้ดำรงอยู่ในอนาคตได้ภายใต้ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ดังนั้นการพิจารณาเฉพาะภายใต้เงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศอาจไม่สอดคล้องกับความเป็นจริงที่ว่า สังคมมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ด้วยเหตุนี้ประเด็นที่ควรพิจารณาจึงไม่ได้มองเฉพาะเรื่องภูมิอากาศ แต่มองถึงแนวโน้มของ

ความเสี่ยงที่จะเกิดขึ้นกับชุมชนและขีดความสามารถของชุมชนในการบริหารจัดการความเสี่ยง เพราะทั้งสองประเด็นเป็นเรื่องเฉพาะที่เปลี่ยนแปลงไปตามเวลา ขึ้นอยู่กับความแปรปรวนและการเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิอากาศจะส่งผลในระยะยาว ดังนั้นการวางแผนการปรับตัวของชุมชนจึงควรเป็นกระบวนการที่ต่อเนื่อง กล่าวคือ ชุมชนต้องสามารถหาแนวทางการบริหารจัดการความเสี่ยงหรือยุทธศาสตร์ตลอดจนแผนพัฒนาที่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน จะต้องมีความยืดหยุ่น และมีกระบวนการทบทวนปรับแก้ให้มีความสอดคล้องกับสถานการณ์ เศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างเหมาะสมกับสภาพความเป็นจริง กล่าวโดยสรุปคือการวางแผนการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศของชุมชนต้องอยู่บนฐานคิดการสร้างขีดความสามารถให้กับชุมชนในการบริหารจัดการความเสี่ยงจากสภาพภูมิอากาศภายใต้เงื่อนไขของการเปลี่ยนแปลงในอนาคตและจะต้องพิจารณาเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของสภาพเศรษฐกิจสังคม

อย่างไรก็ตาม ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิอากาศได้ส่งผลกระทบต่อบริบทพื้นที่ทางการเกษตรอย่างหลากหลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำนา ซึ่งมีความสัมพันธ์โดยตรงในเรื่องของน้ำ ทั้งในกรณีภาวะที่น้ำท่วมมากเกินไป หรือ ภาวะการขาดน้ำ ความสำคัญของข้าวพื้นเมืองกับการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ แสดงให้เห็นในงานศึกษาของ กิตติ ตันไทย (2552) เรื่อง พันธุ์ข้าวพื้นเมือง ซึ่งพบว่า การทำนาในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาส่วนใหญ่จะใช้พันธุ์ข้าวพื้นเมือง เพราะมีคุณสมบัติทนน้ำได้ดี น้ำท่วมหลายวันต้นข้าวก็ไม่เสียหาย เมล็ดข้าวมีเปลือกหนา ข้าวหลุดจากรวงยากมาก ดังนั้นในบางครั้งเมื่อข้าวสุก ล้มเป็นแพ ถึงแม้จะมีน้ำท่วมบ้าง ช้างข้าวจะลอยขึ้นพื้นน้ำ สามารถเก็บเกี่ยวได้โดยไม่ร่วงหล่นจากรวง การเลือกพันธุ์ข้าวพื้นเมืองภาคใต้และลุ่มน้ำทะเลสาบแบ่งได้เป็น 3 ประเภท คือ (1) ข้าวหนัก เป็นข้าวที่ให้ผลผลิตช้า ใช้เวลาประมาณ 8 เดือน จึงจะเก็บผลผลิตได้ (2) ข้าวกลาง ใช้เวลาประมาณ 4-6 เดือน จึงจะเก็บเกี่ยวได้ (3) ข้าวเบา ใช้เวลาประมาณ 3-4 เดือน จึงจะเก็บเกี่ยวได้ การที่ชาวนาจะใช้พันธุ์ข้าวประเภทใด ขึ้นอยู่กับสภาพพื้นที่และปริมาณน้ำฝนในแต่ละฤดูกาลเพาะปลูก ในกรณีทำนาในบริเวณที่เป็นพื้นที่ดอนมาก ๆ จะใช้พันธุ์ข้าวเบา เช่น ลากา ข้าวดอกไม้ไซเพาะไม่ต้องใช้น้ำหล่อเลี้ยงต้นข้าวมากนักเนื่องจากพันธุ์ข้าวเบาใช้ระยะเวลาในการเพาะปลูกสั้น แต่ถ้าเป็นที่นาดอนกลาง จะใช้พันธุ์ข้าวกลางปี หรือพันธุ์ข้าวหนักเช่น ข้าวไร่ดรีน ข้าวฉาง และถ้าเป็นชาวนาลึกใช้เฉพาะข้าวหนักอย่างเดียว เช่น ข้าวฉางหงส์ ข้าวช่อไพร เป็นต้น นอกจากนี้ในกรณีที่ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล เช่น ฝนตกช้า และมีปริมาณฝนน้อยกว่าปกติ ชาวนาจะเลือกปลูกเฉพาะข้าวเบาและข้าวกลางปี เพราะถ้าปลูกข้าวหนัก จะมีน้ำไม่เพียงพอที่จะหล่อ

เลี้ยงต้นข้าวให้เจริญเติบโต น้ำจะแห้งก่อนที่ข้าวจะตั้งท้องออกรวง หรือเมล็ดลีบที่เรียกว่า “ข้าวมัน” การทำนาาก็จะไม่ได้ผล ลื่นเปื้อนทั้งเวลาและแรงงาน นอกจากนี้ประเด็นเกี่ยวกับ ประโยชน์และความสำคัญของพันธุ์ข้าวพื้นบ้านกับการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศสามารถ เห็นได้จากข้อมูลบทสัมภาษณ์ชาวนาสูงวัยในพื้นที่บ้านน้ำปะขอ จังหวัดพัทลุง กล่าวคือ

การสัมภาษณ์ชาวนา เขียน คงอาสา อายุ 68 ปี ได้เล่าว่า” ข้าวพื้นบ้านเหมาะกับ สภาพภูมิอากาศที่เปลี่ยนแปลงไป ทนทานต่อสภาพอากาศ ภูมิด้านทานอากาศดี ต้นกล้า แข็งแรง ไม่ค่อยเป็นโรคที่ข้าวทั่วไปมักจะทนไม่ได้ “ นอกจากนี้ ชาวนา เต็ม คงสง อายุ 60 ปี ได้เล่าข้อมูลเพิ่มเติม ว่า “ทำข้าวหลากหลายพันธุ์ เพราะพันธุ์ต่างกัน จึงไม่เสียทุกพันธุ์” นี่คือการ รอดภายใต้ปฏิบัติการรักษาความมั่นคงทางอาหารที่แฝงฝังอยู่ในวิถีของชาวนาพัทลุง สำหรับการสร้างความหลากหลายของพันธุ์ข้าว ชาวนามีที่นาหลายแปลง ทั้งที่ลุ่ม ที่ดอน ที่โคก ซึ่งข้าวแต่ละพันธุ์ก็เหมาะสมกับแต่ละพื้นที่ เมื่อมีความหลากหลายในขณะที่เกิดการ เปลี่ยนแปลงทางสภาพภูมิอากาศ น้ำท่วม หรือภัยแล้งก็ยังคงได้ผลผลิตได้ เช่น ในช่วงภัยแล้ง ข้าวในนาลุ่มยังคงได้ผลผลิตอยู่ ส่วนข้าวในนาดอนเสียหาย หรือหลังน้ำท่วมยังคงเหลือผลผลิต ให้เก็บเกี่ยวได้จากนาดอน เพราะนาลุ่มเปื้อนตายหมด ซึ่งการที่จะปรับตัวจากการเปลี่ยนแปลง สภาพภูมิอากาศที่เกิดขึ้นได้นั้น นอกจากความหลากหลายของพันธุ์ข้าวแล้ว การวางแผนการผลิต การจัดการน้ำ ก็เป็นสิ่งสำคัญการทำนา “การทำนาต้องวางแผน ดูว่าต้องใช้พันธุ์อะไร ตรงไหน คุ้มกัน ถ้าน้ำมากต้องย้ายไปทำตรงอื่นข้าวบางพันธุ์สามารถสลบพื้นที่กันปลูกได้ เพราะ ชอบพื้นที่ใกล้เคียงกัน”

3) การผลิตข้าวอินทรีย์และการเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิตข้าวอินทรีย์

ภายใต้เงื่อนไขและบริบททางสังคมโดยรวมที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน นอกเหนือจากการ พยายามฟื้นฟูระบบพันธุ์กรรมข้าวพื้นเมืองแล้ว กระบวนการผลิตแบบข้าวอินทรีย์และการ พัฒนาแนวทางการเพิ่มผลผลิตข้าวอินทรีย์ก็เป็นกระบวนการที่สำคัญอีกอย่างหนึ่ง โดย สุดสวัสดิ์ ดวงศรีไสย์ (2555) ได้สรุปหลักการผลิตข้าวอินทรีย์ไว้ว่า เป็นระบบผลิตทาง การเกษตรที่เน้นเรื่องของธรรมชาติเป็นสำคัญ ได้แก่ การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ การฟื้นฟู ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ การเก็บรักษาสมดุลทางธรรมชาติ และการใช้ประโยชน์จาก

ธรรมชาติเพื่อการผลิตรายั่งยืน เป็นระบบการผลิตข้าวที่ไม่ใช้สารเคมีทางการเกษตรทุกชนิด เช่น ปุ๋ยเคมี สารควบคุมการเจริญเติบโต สารควบคุมและกำจัดวัชพืช สารป้องกันกำจัดโรคแมลง และศัตรูข้าว ตลอดจนสารเคมีที่ใช้รมเพื่อป้องกัน กำจัด แมลงศัตรูข้าวในโรงเก็บ โดยมีเทคโนโลยีในการผลิตข้าว ที่มีขั้นตอนปฏิบัติเช่นเดียวกับการผลิตข้าวโดยทั่วไป แตกต่างกันตรงที่ต้องหลีกเลี่ยงการใช้สารเคมีสังเคราะห์ในทุกขั้นตอนการผลิต ตั้งแต่กระบวนการเริ่มต้นในการเลือกพื้นที่ปลูกจนถึงขั้นตอนการแปรรูปข้าวเพื่อจำหน่ายออกสู่ท้องตลาดโดยทั่วไป

การผลิตข้าวอินทรีย์ ตามคำแนะนำของกรมส่งเสริมการเกษตร (2554) ประกอบด้วยขั้นตอนต่างๆ ดังต่อไปนี้

(1) การเลือกพื้นที่ปลูก ควรเลือกพื้นที่ที่มีขนาดใหญ่ติดกัน มีความอุดมสมบูรณ์ของดินตามธรรมชาติค่อนข้างสูง ประกอบด้วย ธาตุอาหารที่มีความจำเป็นต่อการเจริญเติบโตของข้าวอย่างเพียงพอ มีแหล่งน้ำสำหรับการเพาะปลูก ไม่ควรเป็นพื้นที่ที่มีการใช้สารเคมีในปริมาณมากติดต่อกันเป็นเวลานาน หรือมีการปนเปื้อนของสารเคมีสูง และห่างจากพื้นที่ใช้สารเคมีทางการเกษตร สำหรับเกษตรกรรายย่อยที่มีพื้นที่ถือครองไม่มากนักควรมีการรวมกลุ่ม และอยู่ในบริเวณใกล้เคียงกันเพื่อผลิตข้าวอินทรีย์

(2) การเลือกใช้พันธุ์ข้าว พันธุ์ข้าวที่ปลูกควรมีคุณสมบัติด้านการเจริญเติบโตที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมในพื้นที่ปลูกและให้ผลผลิตได้ดี แม้ในสภาพดินที่มีความอุดมสมบูรณ์ค่อนข้างต่ำ ด้านทานโรคและแมลงศัตรูข้าว และมีคุณภาพตรงตามความต้องการของผู้บริโภคข้าวอินทรีย์

(3) การเตรียมเมล็ดพันธุ์ข้าว เลือกใช้เมล็ดพันธุ์ข้าวที่ได้มาตรฐาน แบบอินทรีย์ที่ได้รับการดูแลเป็นอย่างดี มีความงอกสูง ผ่านการเก็บรักษาโดยไม่ใช้สารเคมีสังเคราะห์

(4) การเตรียมดิน ต้องสร้างสภาพที่มีความเหมาะสมต่อการปลูกและการเจริญเติบโตของต้นข้าว ช่วยควบคุมวัชพืช แมลง และสัตว์ศัตรูข้าว

(5) วิธีการปลูก การปลูกข้าวแบบปักดำ เป็นวิธีการที่เหมาะสมสำหรับการปลูกข้าวอินทรีย์ เพราะการเตรียมดิน โดยการทำเทือกสามารถควบคุมระดับน้ำในนาจะช่วยลดวัชพืชได้ และการปลูกข้าวลงดินจะช่วยให้ข้าวสามารถแข่งขันกับวัชพืชได้ ต้นกล้าที่ปักดำควรมีอายุ 30 วัน เลือกต้นกล้าที่เจริญเติบโตแข็งแรง ปราศจากโรคและแมลงทำลาย ในการผลิตข้าวอินทรีย์ต้องหลีกเลี่ยงการใช้สารเคมีทุกชนิดโดยเฉพาะปุ๋ยเคมี ดังนั้นจึงควรปลูกถี่กว่าระยะปลูกข้าวโดยทั่วไป คือ ระยะระหว่างต้นและแถวประมาณ 20 เซนติเมตร จำนวนต้นกล้า 3-5 ต้นต่อกอ

และใช้ระยะปลูกแคบกว่านี้หากความอุดมสมบูรณ์ของดินต่ำ ในกรณีที่ปลูกล่าช้ากว่าระยะเวลาที่เหมาะสมของข้าวแต่ละพันธุ์ควรเปลี่ยนไปปลูกวิธีอื่นที่เหมาะสม เช่น การหว่านแห้งหรือน้ำตม

(6) การจัดการความอุดมสมบูรณ์ของดิน เนื่องจากการปลูกข้าวอินทรีย์ต้องหลีกเลี่ยงการใช้สารเคมี การเลือกพื้นที่ปลูกที่ดินมีความอุดมสมบูรณ์สูงตามธรรมชาติ จึงเป็นการเริ่มต้นที่ได้เปรียบเพื่อที่จะรักษาปริมาณการผลิตให้อยู่ในระดับที่น่าพอใจ นอกจากนี้ยังต้องเรียนรู้เรื่องการจัดการดินที่เหมาะสมด้วย และพยายามรักษาความอุดมสมบูรณ์ของดินให้เหมาะสมกับการปลูกข้าวอินทรีย์ มีคำแนะนำดังนี้ การจัดการดิน ต้องไม่เผาตอซัง ฟางข้าว และเศษวัสดุอินทรีย์ในแปลงนา เพราะเป็นการทำลายอินทรีย์วัตถุและจุลินทรีย์ดินที่มีประโยชน์ ไม่ควรนำชั้นส่วนของพืชที่ไม่ใช้ประโยชน์ออกจากแปลงนาโดยตรง แต่ควรนำวัสดุอินทรีย์จากพื้นที่ใกล้เคียงเข้ามาเพิ่มในพื้นที่แปลงนาที่ละน้อย ไม่ควรปล่อยให้ดินว่างเปล่าก่อนการปลูกข้าวและหลังการเก็บเกี่ยว แต่ควรปลูกพืชเพื่อเพิ่มอินทรีย์วัตถุให้กับดิน โดยเฉพาะพืชตระกูลถั่ว การวิเคราะห์ดินในนาทุกปี แล้วแก้ไขสภาวะความเป็นกรด-ด่างให้เหมาะสมกับความเจริญเติบโตของต้นข้าว (ประมาณ 5.5–6.5) ถ้าพบว่าดินมีความเป็นกรดสูงให้ใช้ปูนมาร์ลหรือปูนขาวในการปรับสภาพดิน

(7) การใช้ปุ๋ยอินทรีย์ ควรใส่ปุ๋ยอินทรีย์จากธรรมชาติอย่างสม่ำเสมอ เนื่องจากปุ๋ยอินทรีย์ธรรมชาติแทบทุกชนิดมีความเข้มข้นของธาตุอาหารค่อนข้างต่ำ จึงต้องใช้ในปริมาณสูง และอาจมีไม่เพียงพอสำหรับการปลูกข้าวอินทรีย์ และหากมีการจัดการไม่เหมาะสมก็จะเป็นการเพิ่มต้นทุนการผลิต จึงแนะนำให้ใช้หลักการตามธรรมชาติที่ว่า “สร้างให้เกิดขึ้นในพื้นที่ ใสที่ละเล็กที่ละน้อยอย่างสม่ำเสมอ” ปุ๋ยอินทรีย์ตามธรรมชาติที่ควรใช้ประกอบด้วย ปุ๋ยคอกหรือปุ๋ยมูลสัตว์ ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยพืชสด ปุ๋ยน้ำหมักหรือน้ำสกัดชีวภาพ และอาจมีการใช้สารทดแทนบางอย่างที่มาจากธรรมชาติ เช่น การใช้แหล่งไนโตรเจนจากແຫນແດງ สำหรับใส่เขียวแกมน้ำเงิน แหล่งฟอสฟอรัสจาก มูลไก่ มูลคาวคาว และแหล่งโพแทสเซียมจากขี้เถ้า และหินปูนบางชนิด เป็นต้น

(8) ระบบการปลูก การปลูกข้าวอินทรีย์สามารถทำได้ปีละครั้ง โดยเลือกช่วงเวลาการปลูกที่เหมาะสมกับข้าวแต่ละพันธุ์และปลูกพืชหมุนเวียนโดยเฉพาะพืชตระกูลถั่วก่อนและหลังการปลูกข้าว หรืออาจปลูกข้าวอินทรีย์ร่วมกับพืชตระกูลถั่วก็ได้

(9) การควบคุมวัชพืช สามารถทำการควบคุมวัชพืชโดยใช้วิธีการ เช่น การเตรียมดินที่เหมาะสม การใช้ระดับน้ำควบคุมวัชพืช การใช้วัสดุคลุมดิน การถอนด้วยมือ เป็นต้น

(10) การป้องกันกำจัดโรค แมลงและศัตรูศัตรูพืช มีหลักการที่สำคัญกล่าวคือ การใช้ข้าวพันธุ์ต้านทาน การปฏิบัติด้านเขตกรรม เช่น การเตรียมแปลง กำหนดช่วงเวลาการปลูกที่เหมาะสม การกำหนดระยะการปลูกที่เหมาะสม ปลูกพืชหมุนเวียนเพื่อตัดวงจรการระบาดของโรคพืชหรือแมลง เป็นต้น การจัดการสภาพแวดล้อมไม่ให้เกิดการระบาดของโรคพืช การกำจัดวัชพืช การกำจัดเศษวัชพืชที่เป็นโรคด้วยปูนขาว การรักษาสมดุตามธรรมชาติ โดยส่งเสริมการแพร่ขยายของแมลงที่มีประโยชน์ เช่น ตัวเบียน ตัวเบียน เป็นต้น ปลูกพืชขับไล่แมลงบนคันนา เช่น ตะไคร้หอม เป็นต้น ใช้สารกำจัดศัตรูพืชที่มาจากธรรมชาติ เช่น สะเดา ข่า เป็นต้น

(11) การจัดการน้ำ ในระยะปักดำถึงระยะการแตกกอ ถ้าระดับน้ำสูงมากจะทำให้ต้นข้าวสูงเพื่อหนีน้ำ ทำให้ต้นข้าวอ่อนแอและล้มง่าย ระยะนี้ควรรักษาระดับน้ำไว้ที่ 5 เซนติเมตร แต่ถ้าขาดน้ำจะทำให้วัชพืชเติบโตขึ้นมาแข่งกับต้นข้าว ดังนั้นระดับที่เหมาะสมตลอดฤดูปลูกควรอยู่ที่ 5-15 เซนติเมตร จนถึงระยะก่อนเก็บเกี่ยว 7-10 วัน จึงระบายน้ำออกเพื่อให้ข้าวแก่และสุกพร้อมกันและพื้นที่แห้งจะเหมาะสมสำหรับการเก็บเกี่ยวอีกด้วย

(12) การเก็บเกี่ยว การนวดและการลดความชื้น เก็บเกี่ยวข้าวหลังการออกดอกประมาณ 28-30 วัน สังเกตจากเมล็ดในรวงข้าวแก่เมล็ดเปลี่ยนเป็นสีฟาง เรียกว่า ระยะพลับพลึง หลังเก็บเกี่ยวการลดความชื้นทำได้โดยการตากโดยมีแสงแดดจัดเป็นเวลา 2 วัน

(13) การเก็บรักษาข้าวเปลือก เมื่อความชื้นลดลงต่ำกว่าร้อยละ 14 แล้วนำไปเก็บรักษาในพื้นที่เก็บหรือยุ้งฉาง

ความไม่มั่นใจในการปรับเปลี่ยนเข้าสู่วิถีการปลูกข้าวแบบอินทรีย์ของชาวนาโดยทั่วไป นอกจากประเด็นปัญหาที่เกิดจากความเคยชินที่ดำรงมาช่วงระยะเวลาหนึ่ง ประเด็นเรื่องผลตอบแทนที่เกิดขึ้นจากการทำนาทั้งแบบเคมีและแบบอินทรีย์ก็ยังเป็นที่สงสัยกันอยู่และยังคงมีความคลุมเครือ ดังนั้นการทบทวนเอกสารในช่วงนี้ จะนำเสนอข้อมูลงานวิจัยที่แสดงให้เห็นความแตกต่างของการทำนาทั้งสองแบบนี้ โดย อรกช เก็จพิรุฬห์ (2555) ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง การสร้างแรงจูงใจในการปลูกข้าวอินทรีย์ด้วยการวิจัย ซึ่งทำการเปรียบเทียบต้นทุนและผลตอบแทนทางเศรษฐกิจระหว่างการปลูกข้าวแบบเกษตรอินทรีย์และแบบเกษตรเคมี โดยใช้การวิจัยแบบมีส่วนร่วม และมีเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการวิจัยจำนวน 333 ราย ผลการวิจัยพบว่า การปลูกข้าวแบบเกษตรอินทรีย์ให้ผลตอบแทนสูงกว่าเกษตรเคมีในเกือบทุกด้าน และ

เกษตรกรที่ได้รับผลตอบแทนสูง ได้แลกเปลี่ยนประสบการณ์ว่า การใช้ปุ๋ยอินทรีย์ สารกำจัดวัชพืชจากธรรมชาติ และการดูแลเอาใจใส่อย่างสม่ำเสมอ ตามรูปแบบเกษตรอินทรีย์ทำให้ได้รับผลตอบแทนสูง ซึ่งสอดคล้องกับการประมวลผลทางสถิติซึ่งพบว่า เกษตรอินทรีย์ให้ราคาผลผลิตและรายได้เฉลี่ยที่สูงกว่า ภายใต้ต้นทุนที่ต่ำกว่า ทำให้ผลตอบแทนที่เกิดจากการทำเกษตรแบบอินทรีย์สูงกว่าการปลูกข้าวแบบใช้สารเคมี ซึ่งสอดคล้องกับงานศึกษาของธนรัช เมฆขยาย (2555) ซึ่งศึกษาเรื่อง ความสามารถในการทำกำไรของชาวนาอินทรีย์และเคมี ซึ่งพบว่า ชาวนาอินทรีย์มีความสามารถในการทำกำไรสูงกว่า เนื่องจากได้รับราคาที่สูงกว่าและมีต้นทุนเฉลี่ยต่อกิโลกรัมต่ำกว่า

นอกจากนี้ การศึกษาการเพิ่มประสิทธิภาพชาวนาปี สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร ได้เปิดเผยผลการวิจัยประสิทธิภาพการผลิตข้าวนาปีว่า ประสิทธิภาพการผลิตข้าวนาปีของชาวนาไทยอยู่ในระดับปานกลาง โดยมีผลผลิตเฉลี่ยเท่ากับ 480 กิโลกรัมต่อไร่ หากเกษตรกรปลูกข้าวมากเกินกำลังดูแลรักษา จะทำให้ประสิทธิภาพการผลิตต่ำลง แม้ว่าการทำนาเป็นอาชีพหลักของไทย แต่รายได้จากการทำนาก็ไม่สามารถทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวนาไทยส่วนใหญ่ดีขึ้น สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตรจึงได้ทำการวิจัยในเรื่องประสิทธิภาพการผลิตข้าวนาปี เพื่อวัดประสิทธิภาพการปลูกข้าวของชาวนาและหาปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อความไม่มีประสิทธิภาพ นอกจากนั้นยังวิเคราะห์ต้นทุนและผลตอบแทน เพื่อหาแนวทางช่วยเหลือชาวนาให้มีผลผลิตและรายได้เพิ่มมากขึ้น พบว่า ระดับประสิทธิภาพทางเทคนิคการผลิตข้าวนาปีอยู่ในระดับปานกลาง หรือเฉลี่ยร้อยละ 71.10 หมายความว่า เกษตรกรสามารถเพิ่มผลผลิตได้อีกร้อยละ 29.90 จากการใช้ปัจจัยการผลิตเท่าเดิม

ทั้งนี้สาเหตุที่ทำให้ชาวนาปลูกข้าวไม่เต็มประสิทธิภาพ เนื่องจากการมีพื้นที่ปลูกข้าวมากเกินกำลังดูแลรักษา ชาวนาที่มีประสิทธิภาพการผลิตสูงมีพื้นที่ปลูกข้าวนาปีเฉลี่ย 20 ไร่ ต่อครัวเรือน และกว่าร้อยละ 40 ปลูกข้าวมากกว่า 20 ไร่ การที่พื้นที่ปลูกข้าวเพิ่มขึ้น 1 ไร่ จะส่งผลให้ประสิทธิภาพการผลิตลดลงร้อยละ 0.4 โดยกำหนดให้ปัจจัยอื่นๆ คงที่ โดยชาวนามีต้นทุนเฉลี่ย 3,950 บาทต่อไร่ สำหรับต้นทุนมากที่สุดคือ ค่าจ้างแรงงาน 1,595 บาทต่อไร่ หรือ ร้อยละ 40.37 รองลงมาคือ ค่าปัจจัยการผลิต ซึ่งประกอบด้วย เมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย สารเคมี กำจัดวัชพืช ศัตรูพืช และโรค และน้ำมันเชื้อเพลิง 1,258 บาทต่อไร่ หรือ ร้อยละ 31.84 และค่าใช้ที่ดิน 857.72 บาทต่อไร่ หรือ ร้อยละ 21.71 และได้ผลผลิตเฉลี่ย 480 กิโลกรัมต่อไร่ เมื่อเทียบกับรายได้เฉลี่ย 5,605 บาทต่อไร่ ส่งผลให้กำไรที่เกษตรกรได้รับเหลือเพียง 1,655 บาทต่อไร่ ซึ่งถือว่าไม่สูงนัก ดังนั้นเพื่อให้ประสิทธิภาพทางเทคนิคและผลผลิตต่อไร่สูงขึ้น ควร

ส่งเสริมให้เกษตรกรปลูกข้าวตามกำลังดูแลรักษาและให้ความรู้เรื่องการใช้ปัจจัยการผลิต เช่น ปุ๋ยเคมี ปุ๋ยคอก และสารเคมีกำจัดวัชพืช ให้ถูกต้อง เนื่องจากปัจจัยดังกล่าวส่งผลต่อผลผลิตข้าว หากใช้ในปริมาณที่เหมาะสมจะทำให้ผลผลิตข้าวเพิ่มสูงขึ้นและช่วยลดต้นทุนการผลิต

อย่างไรก็ตาม ในระบบเศรษฐกิจและสังคมปัจจุบัน การผลิตและสามารถขายผลผลิตได้เป็นปัจจัยสำคัญเป็นอย่างยิ่งที่จะนำไปสู่ขยายผลอย่างยั่งยืน ในแง่นี้มีประเด็นที่จะนำเข้ามาพิจารณาประกอบด้วย ความต้องการทางการตลาดของผู้บริโภคและความสามารถในการบริหารจัดการทางการตลาดของผู้ผลิต ประเด็นแรกได้รับการให้ความชัดเจนในเรื่องข้อมูลจากรายงานภาพรวมสถานการณ์เกษตรอินทรีย์ไทย ซึ่งจัดทำโดยองค์กรกรีนเน็ต (2559) ว่า เกษตรอินทรีย์ของไทยได้มีการขยายตัวอย่างต่อเนื่องทั้งในระดับประเทศและต่างประเทศ ในช่วง 2 ปีที่ผ่านมา รายงานการศึกษาทางการตลาดพบว่า ตลาดสินค้าออร์แกนิกไทย ซึ่งมารายได้จากการส่งออกซึ่งเป็นข้อมูลในปี พ.ศ. 2557 มีมูลค่ารวมถึง 2,331.55 ล้านบาท ในจำนวนนี้มีสินค้าที่เป็นข้าวออร์แกนิก ซึ่งมีมูลค่ารวม 552.25 ล้านบาท ดังนั้นการพัฒนาระบบการบริหารจัดการทางการตลาดจึงเป็นสิ่งที่จะต้องมีการทบทวนเพื่อให้เกิดการวิเคราะห์อย่างรอบด้าน ในประเด็นนี้ ปราโมทย์ ยอดแก้ว (2560) ได้เสนอการพัฒนาตลาดข้าวอินทรีย์ในสังคมไทยว่าควรประกอบด้วย 3 ขั้นตอน ประกอบด้วย ขั้นที่ 1 การพัฒนามาตรฐานการปลูกข้าวอินทรีย์ สิ่งสำคัญคือ ชาวนาต้องมีอุดมการณ์อินทรีย์อย่างแท้จริง มีความรักในตนเอง รักในธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และรักในเพื่อนมนุษย์ เมื่อเกิดความรักแล้วก็จะเกิดความรักปรารถนาดีต่อกัน การพัฒนาการตลาดในขั้นนี้ต้องเน้นการสร้างจิตสำนึก อุดมการณ์ของชาวนาในการทำอินทรีย์ และพัฒนาเป็นพื้นที่เรียนรู้ให้กับชาวนาหรือผู้ที่สนใจเรียนรู้การทำนาอินทรีย์หรือพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเพื่อสร้างจิตวิญญาณชาวนาอินทรีย์ไทย การพัฒนาการตลาดตรงจุดนี้ กลุ่มชาวนาควรรหาโอกาสทางการตลาดจากการสนับสนุนของหน่วยงานราชการหลายๆ หน่วยงาน ทั้งในท้องถิ่นและหน่วยงานจากส่วนกลางที่เกี่ยวข้อง ขั้นที่ 2 การพัฒนาคุณภาพผลิตภัณฑ์ ที่ชาวนาโดยส่วนใหญ่จะมีความผูกพันผู้ที่ให้การสนับสนุนในระหว่างการเพาะปลูก ทั้งโรงสี กลุ่มชาวนาหรือกลุ่มสหกรณ์ที่ตนเองเป็นสมาชิก ซึ่งการรับซื้อในระบบการผลิตข้าวอินทรีย์จะต้องไม่มีข้าวเปลือกกรรมดามาปลอมปน ดังนั้น กลุ่มส่งเสริมชาวนาต้องมีการทำการตลาดที่ชัดเจนต่อสมาชิกและมีความชัดเจนกับโรงสีเมื่อข้าวถูกจัดเก็บพร้อมจะแปรรูป โรงสีที่แปรรูปต้องมีความซื่อสัตย์ต่อผู้บริโภค เพราะในขั้นตอนนี้จะยากต่อการตรวจสอบ การพัฒนาการตลาดชั้นกลางนี้ผู้ประกอบการหรือกลุ่มชาวนาต้องดูโอกาสของหน่วยงานรัฐที่ให้การสนับสนุนในเรื่องการพัฒนาผลิตภัณฑ์ การสร้างมูลค่าเพิ่มข้าว

อินทรีย์ เป็นต้น ขั้นที่ 3 การพัฒนาการตลาดเพื่อส่งเสริมบูรณาการเชิงรุก เมื่อแปรรูปข้าวอินทรีย์และมีการบรรจุหีบห่อเป็นที่เรียบร้อย ต้องนำไปสู่กระบวนการในการจัดเก็บในพื้นที่เฉพาะที่ปลอดภัย มีกระบวนการในการจัดเก็บที่ชัดเจนสามารถตรวจสอบได้ ถึงแหล่งที่มา กระบวนการผลิต หรือสินค้าจะต้องมีการนำส่งสู่ลูกค้าด้วยกระบวนการที่ชัดเจนด้วยความปลอดภัยและประทับใจ การตลาดในขั้นตอนปลายน้ำนี้ต้องให้ความสำคัญกับ การค้าที่เป็นธรรม (Fair Trade) การเป็นหุ้นส่วนทางการค้า ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการพูดคุยแลกเปลี่ยน ความโปร่งใส และความเคารพซึ่งกันและกัน เพื่อสร้างให้เกิดความเสมอภาคทางการค้าที่ช่วยสนับสนุนการพัฒนาที่ยั่งยืน

นอกจากนี้ยังมีข้อเสนอแนะที่สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้จากงานศึกษาของ ปราโมทย์ ยอดแก้ว ประกอบด้วย ในประเด็นเรื่องการรับรองมาตรฐานอินทรีย์ซึ่งยังคงมีปัญหามาก จึงมีข้อเสนอว่า เพื่อสร้างความเชื่อมั่นให้แก่ผู้บริโภคผู้ที่เกี่ยวข้องจึงควรช่วยกันสนับสนุนระบบการตรวจประเมินการรับรองแบบมีส่วนร่วม (พีจีเอส) ในกระบวนการทำนาอินทรีย์ ซึ่งมีค่าใช้จ่ายไม่มากนัก นอกจากนี้ในประเด็นความรู้เรื่องข้าว ยังขาดความรู้ความเข้าใจเท่าที่ควร จึงเสนอให้มีการส่งเสริมการเรียนรู้ เพราะการทำนาถือว่าเป็นวิถีของคนไทย คนกินข้าวจึงควรได้เข้าถึงการเรียนรู้ โดยเฉพาะเรื่องการทำนาอินทรีย์ที่ไม่เป็นอันตรายต่อผู้บริโภค ดังนั้น จึงมีการพัฒนาพื้นที่ผลิตข้าวอินทรีย์ให้เป็นแหล่งเรียนรู้ที่ผู้บริโภคที่มีความสนใจสามารถเข้าร่วมในกิจกรรมการเรียนรู้ การตรวจสอบ เพื่อสร้างความเชื่อมั่นเป็นเครือข่ายอันจะนำไปสู่การพัฒนาตลาดเฉพาะที่มีความยั่งยืนมากยิ่งขึ้น

งานศึกษาเรื่องการพัฒนา รูปแบบการตลาดข้าวอินทรีย์สำหรับเกษตรกรภาคเหนือตอนบน โดย ณัฐฐวัฒน์ สุทธิโยธิน (2559) ให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์ว่า (1) เกษตรต้องมีการพัฒนาตนเอง 3 ด้าน ประกอบด้วย ด้านความรู้โดยเฉพาะความรู้เกี่ยวกับการรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์และการสื่อสารออนไลน์ ด้านการปรับตัวที่จะต้องทันต่อการเปลี่ยนแปลงของผู้บริโภคและสังคม และด้านการเพิ่มขีดความสามารถในการบริหารจัดการคู่ค้าในห่วงโซ่อุปทานและการบริหารความสัมพันธ์ลูกค้า (2) เกษตรกรควรศึกษาสภาพแวดล้อมทางการตลาด โดยการวิเคราะห์สภาพเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ความเชื่อ ค่านิยม ความต้องการ หรือความจำเป็น (needs) และความอยากได้ (wants) รวมทั้งปัญหาที่คนในสังคมกำลังเผชิญอยู่ เพื่อนำข้อมูลเหล่านั้นมาใช้สำหรับการวางแผนทางการตลาด (3) การพิจารณาแนวคิดในการทำตลาดข้าวอินทรีย์ โดยแนวคิดที่มีความสอดคล้องคือ แนวคิดการตลาดที่ขับเคลื่อนด้วยค่านิยม ซึ่งแนวคิดนี้มองว่าผู้บริโภคเป็นผู้ปรารถนาที่จะได้รับการตอบสนองทางด้านความคิด

(mind) จิตใจ (heart) และจิตใจ (spirit) ซึ่งแนวคิดนี้สอดคล้องกับคุณสมบัติของชาวอินทรี และความต้องการของผู้บริโภค โดยสามารถนำมาใช้ในปฏิบัติโดยมีแนวคิด 4 หลัก คือ การสร้างความแตกต่าง (differentiation) การสร้างค่านิยม (value) การสร้างความเชื่อมั่นให้แก่ผู้บริโภค (trust) และการสร้างความสัมพันธ์ (relationship) (4) การคัดเลือกตลาดเป้าหมาย ซึ่งได้แก่ ตลาดผู้บริโภคในชุมชน ตลาดผู้บริโภคในเมืองและกรุงเทพฯ ตลาดองค์กร ตลาดร้านอาหาร ตลาดผลิตขายส่งให้ผู้ค้า ตลาดโมเดิร์นเทรด ตลาดออนไลน์ และตลาดต่างประเทศ เป็นต้น ในประเด็นนี้เกษตรกรควรเลือกตลาดหลักและตลาดรอง (5) การกำหนดวัตถุประสงค์ทางการตลาดที่เหมาะสมกับตนเอง เช่น เพื่อสร้างความพึงพอใจให้แก่ผู้บริโภค เพื่อกระตุ้นให้เกิดการซื้อขาย และเพื่อรักษาสีงแวดล้อม (6) การกำหนดกลยุทธ์ทางการตลาด แบ่งออกเป็น 4 กลยุทธ์ ประกอบด้วย (ก) กลยุทธ์เกี่ยวกับเกษตรกรที่เกี่ยวข้องกับการรวมกลุ่มหรือเครือข่าย การสร้างเกษตรกรรุ่นใหม่ และการขับเคลื่อนด้วยความรู้ (ข) กลยุทธ์เกี่ยวกับผลิตภัณฑ์ที่ประกอบด้วย การสร้างความเชื่อมั่น การพัฒนาผลิตภัณฑ์ การสร้างตราสินค้า และการตลาดวัฒนธรรม (ค) กลยุทธ์การสื่อสาร ประกอบด้วย การเชื่อมโยง การสร้างประสบการณ์ การบอกเล่าเรื่องราวผลิตภัณฑ์ การสร้างความร่วมมือหรือตลาดความร่วมมือ (ง) กลยุทธ์เกี่ยวกับผู้บริโภค ประกอบด้วย การสร้างความอยากบริโภคชาวอินทรี การปรับเปลี่ยนทัศนคติของผู้บริโภค และการสร้างจิตสำนึกผู้บริโภคหรือที่เรียกว่า การตลาดจิตวิญญาณ (7) การสร้างแผนงานการตลาดผ่านส่วนผสมทางการตลาด 4Ps ซึ่งประกอบด้วย ผลิตภัณฑ์ (Product) ราคา(price) ช่องทางการจำหน่าย (place) และ การส่งเสริมทางการตลาด (promotion) รวมทั้งอาจพิจารณาในมุมของผู้บริโภคที่เรียกว่า 4Cs ประกอบด้วย การแก้ปัญหาลูกค้า (customer solution) การกำหนดราคาในมุมมองของลูกค้า (customer cost) การสร้างความสะดวกให้แก่ลูกค้า (convenience) และการสื่อสารกับผู้บริโภคอย่างมีประสิทธิภาพ (communication) (8) การออกแบบการปฏิสัมพันธ์กับลูกค้า ซึ่งอาจจะเป็นแบบหนึ่งต่อคนจำนวนมาก แบบหนึ่งต่อกลุ่ม หรือแบบหนึ่งต่อหนึ่ง ตามความเหมาะสม นอกจากนี้เกษตรกรยังอาจพิจารณาทำความเข้าใจผู้บริโภคในด้านอื่นที่เป็นประโยชน์สำหรับการวางแผนปรับปรุง และพัฒนาการทำการตลาดชาวอินทรีของตนเองให้มีประสิทธิภาพ การพิจารณาเข้าร่วมเป็นเครือข่ายหรือสมาชิกของเครือข่าย เพื่อสร้างความร่วมมือ ความเข้มแข็ง ในการผลิตและการทำการตลาด เพื่อเพิ่มอำนาจต่อรองทางการตลาด และเพื่อสร้างความน่าเชื่อถือในสายตาของผู้บริโภคมากขึ้น และการพิจารณาเข้าร่วมกับภาครัฐและเอกชนตามความพร้อมของเกษตรกรเอง

4) การสร้างการเรียนรู้ชาวนาและการทำนาอินทรีย์

การพัฒนาประเทศตามแนวทางกระแสหลักที่ผ่านมาทำให้วิถีชีวิตชาวนาเปลี่ยนแปลงไปในลักษณะที่มีความซับซ้อนมากยิ่งขึ้น การเปลี่ยนแปลงโดยการมุ่งเป้าที่เรื่องการพัฒนาทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว ได้ส่งผลกระทบต่อชาวนาซึ่งถือว่ามีอยู่จำนวนมาก โดยทำให้ชาวนาต้องประสบภาวะขาดทุนและมีหนี้สินเป็นจำนวนมาก ส่วนหนึ่งต้องซื้อข้าวกินขาดความมั่นคงทางอาหารในครอบครัวและชุมชน ต้องออกไปทำงานนอกภาคเกษตร จำนวนเกษตรกรที่ทำนาก็มีแนวโน้มลดลงเรื่อยๆ จากปัญหาที่เกิดขึ้นชาวนาส่วนหนึ่งได้มีการปรับเปลี่ยนวิถีในการทำนาสู่การทำนาอินทรีย์ในปัจจุบัน แต่ความซับซ้อนของระบบที่เปลี่ยนแปลงไปทำให้ไม่่ง่ายที่ชาวนาจะตัดสินใจและดำเนินการ จำเป็นที่จะต้องใช้ความรู้และวิธีการที่จะดำเนินการแก้ปัญหาให้ตรงจุด ซึ่งการจัดการความรู้ของชาวนาในกระบวนการสร้างการเรียนรู้เป็นสิ่งที่มีความสำคัญ จากการทบทวนเอกสารเรื่อง การจัดการความรู้และคุณลักษณะชุมชนชาวนานักปฏิบัติเกษตรอินทรีย์ โดย ชลัช กลิ่นอุบล (2553) ซึ่งศึกษากับชุมชนชาวนานักปฏิบัติเกษตร อินทรีย์ ในพื้นที่ 3 จังหวัด ประกอบด้วย มูลนิธิข้าวขวัญ จังหวัดสุพรรณบุรี โรงเรียนชาวนา จังหวัดนครสวรรค์ และกลุ่มข้าวสะอาด มูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตร จังหวัดพิจิตร พบว่า การสร้างการขับเคลื่อนในเรื่องการสร้างและจัดการความรู้มีการดำเนินการร่วมกันของกลุ่มที่หลากหลายทั้งในส่วนขององค์กรพัฒนาเอกชน กลุ่มประชาสังคมที่ประกอบด้วย นักวิชาการ ครู และชนชั้นกลางในเมือง ที่มีเป้าหมายในการสร้างการตื่นตัวให้แก่คนในจังหวัดให้มีความสนใจเรื่องประเด็นสาธารณะ เจ้าหน้าที่รัฐ นักธุรกิจ และตัวเกษตรกรเอง

การดำเนินการในการสร้างการเรียนรู้ให้แก่ชุมชนชาวนามีการแบ่งบทบาทหน้าที่รับผิดชอบอย่างชัดเจน ประกอบด้วย (1) ผู้อำนวยการความสะดวกในการเรียนรู้ ซึ่งมีหน้าที่ในการช่วยให้ชุมชนชาวนาเกิดการรวมตัวกัน แนะนำในเรื่องการหาความรู้ จัดหาวิทยากรภายนอกเข้ามาสร้างการเรียนรู้เพิ่มเติม เป็นต้น (2) แกนนำชุมชน ผลการศึกษาพบว่า ได้ทำหน้าที่ในบทบาทการทดลองการเรียนรู้และช่วยในการบริหารจัดการชุมชน (3) กลุ่มเปลือกนอก เป็นกลุ่มคนที่เข้าร่วมในกิจกรรมแต่จะไม่แสดงความคิดเห็นหรือออกความเห็น เป็นผู้ที่ลงมือปฏิบัติตามที่แกนนำให้คำแนะนำ

แนวทางการเรียนรู้ที่ใช้ในการเรียนรู้ อาศัยชาวนาเป็นศูนย์กลางตามหลักการเรียนรู้ของผู้ใหญ่ การเรียนรู้จากประสบการณ์การเรียนรู้จากการปฏิบัติจริงในแปลงนา ในส่วนวิธีการเรียนรู้ข้ามพื้นที่ พบว่า เกิดขึ้นจากการไปดูงาน และการเป็นพื้นที่ดูงาน ซึ่งการไปดูงานเกิดจากแกนนำที่มีความสนใจจะไปเรียนรู้กับกลุ่มอื่นๆ และนำมาขยายต่อในพื้นที่ และเกิดจาก

กิจกรรมที่กลุ่มสนับสนุนออกแบบไว้ เช่น กิจกรรม เพื่อนเยี่ยมเพื่อน ในส่วนของหลักสูตรพบว่า ความเข้มข้นของหลักสูตรมีความแตกต่างกันขึ้นอยู่กับกลุ่มเป้าหมาย สำหรับรูปแบบการเรียนรู้โดยอาศัยรูปแบบการเรียนรู้โดยชาวนาเป็นศูนย์กลางตามหลักการเรียนรู้ของผู้ใหญ่ การเรียนรู้จากประสบการณ์การเรียนรู้จากการปฏิบัติจริงในแปลงนามีการเปรียบเทียบผลที่เกิดขึ้น ซึ่งมีขั้นตอน ดังนี้ ขั้นที่ 1 การเรียนรู้เริ่มต้นจากการที่ชาวนามา พบกันที่โรงเรียนชาวนา หรือกลุ่มชาวนาเพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์ความรู้ (tacit knowledge) ที่ อยู่ในชาวนาแต่ละคน จากการพูดคุยทั้งที่เป็น ทางการและไม่เป็นทางการ ซึ่งการมาพบกันนั้น เป็นการนัดมาพบกันอย่างน้อยสัปดาห์ละ 1 ครั้ง ขั้นที่ 2 หลังจากที่มีพูดคุยเพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์ความรู้ มีการลงแปลงนาเพื่อสังเกต การเปลี่ยนแปลงในแปลงนาและมีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์กันจาก (tacit knowledge) ไป (explicit knowledge) ในขั้นตอนนี้เป็นการพูดคุย เพื่อนำไปสู่การสร้างข้อสรุป ขั้นที่ 3 ขั้นต่อมา มีการสร้างข้อสรุปจากการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ในแปลงนา และความรู้ที่ได้รับจากผู้อำนวยความสะดวกในการเรียนรู้ การทดลองปฏิบัติ (explicit knowledge) ไปสู่ (explicit knowledge) และ ขั้นที่ 4 ขั้นตอนนี้เป็นการกลับไปทดลอง ปฏิบัติในแปลงนาของตนเอง และนำผลมาพูดคุยใน การเรียนรู้ในครั้งต่อไป (explicit knowledge) ไปสู่ (tacit knowledge) เป็นวงจรการเรียนรู้

ขั้นตอนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นอยู่ที่ ความเข้มข้นของแต่ละกลุ่มในการจัดกระบวนการเรียนรู้การใช้กระบวนการทำซ้ำจนมีความชำนาญ และบทบาทของผู้อำนวยความสะดวกในการเรียนรู้ การที่มีผู้อำนวยความสะดวกในการเรียนรู้ที่เรียนรู้ ไปพร้อมกับกลุ่มชาวนา เพื่อดึงเอาศักยภาพหรือ ความรู้ที่มีอยู่ในตัวของชาวนาออกมา ซึ่งในที่นี้ ผู้อำนวยความสะดวกในการเรียนรู้คือ ผู้ที่ทำหน้าที่ ในการจัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับชาวนา ผลของการจัดการความรู้ของชุมชน พบว่า ใน ๓ กลุ่ม มีการลดการใช้สารเคมีได้สูง ทั้ง ในเรื่องการปรับปรุงบำรุงดิน การควบคุมแมลงโดยชีววิธี และในเรื่องของการปรับปรุงพันธุ์ข้าว เมื่อ เปรียบเทียบผลการเรียนรู้ทั้ง 3 ด้าน กลุ่มที่มี พื้นฐานทางด้านเกษตรอินทรีย์มีการปรับเปลี่ยน พฤติกรรมได้ดีกว่ากลุ่มอื่นๆ ส่วนผลกระทบจากการ เรียนรู้ของชุมชน พบว่ามีผลกระทบที่แตกต่างกันออกไปใน ด้านที่เกี่ยวข้องกับความรู้สามารถทำได้ดี ส่วนวิธีคิดซึ่งเป็นเป้าหมายสำคัญที่กลุ่มสนับสนุน ต้องการยังไม่สามารถที่จะดำเนินการได้ลุล่วง

ข้อเสนอแนะที่เกิดจากการศึกษา พบว่า การจัดกระบวนการเรียนรู้ในระดับกลุ่มชาวนามีการจัดกระบวนการเรียนรู้ในการจัดการความรู้และคุณลักษณะของชุมชนชาวนานักปฏิบัติ เกษตรอินทรีย์หลากหลายรูปแบบแตกต่างกันตามแต่บริบทของแต่ละกลุ่ม ดังนั้น การจัดการ

เรียนรู้ต้องมีการประยุกต์ใช้กระบวนการเรียนรู้ตามความเหมาะสมแต่ละพื้นที่ หรือการพิจารณาจากทุนในพื้นที่เป็นหลัก เช่น ปราชญ์ชาวบ้าน ประเพณีวัฒนธรรม เป็นต้น นอกจากนี้ การจัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพจำเป็นที่จะต้องใช้กระบวนการเรียนรู้ที่ต่อเนื่อง และมีผู้อำนวยความสะดวกในการเรียนรู้ให้ชาวนาเข้ามามีส่วนร่วมทุกกระบวนการเพื่อที่จะทำให้ชาวนาเข้าใจและรู้สึกถึงความเป็นเจ้าของกระบวนการเรียนรู้ และการเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติจริงสามารถทำให้ชาวนาได้เรียนรู้ นำความรู้ที่ได้ปรับไปใช้ใน ชีวิตจริงได้

5) การพัฒนาระบบการบริหารจัดการกลุ่มองค์กรชาวนา

การทบทวนเอกสารเพื่อศึกษาเกี่ยวกับการสร้างแนวทางในการบริหารจัดการกลุ่มหรือองค์กรชาวนาในครั้งนี้ ได้ทบทวนผ่านงานศึกษาของ แว่นฟ้า ริกา (2555) ซึ่งทำการศึกษาในเรื่องการผลิตและการจัดจำหน่ายข้าวสังข์หยดของเกษตรกรในจังหวัดพัทลุง ซึ่งพบว่า (1) สภาพการผลิตข้าวสังข์หยดในจังหวัดพัทลุง พบว่า วิธีการปลูกข้าวส่วนใหญ่เป็นแบบหว่านน้ำตาม มีการใช้แรงงาน 2-3 คน ใช้รถแทรกเตอร์ในการเตรียมดินไถนา แห่ส่งเมล็ดพันธุ์มาจากเพื่อนบ้าน แห่ส่งน้ำจากน้ำฝน มีการใช้ทั้งปุ๋ยเคมีและปุ๋ยอินทรีย์ ไม่มีการกำจัดวัชพืชและศัตรูพืช ไม่มีการควบคุมการออกรวง การเก็บเกี่ยวใช้ วิธีการจ้างรถเกี่ยวและนวดข้าว เกษตรกรส่วนใหญ่ไม่มีหนี้สิน ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการผลิตข้าวสังข์หยดนั้นกลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ยังใช้วิธีการผลิตแบบผสมคือตามธรรมชาติและจะเริ่มที่จะนำเทคโนโลยีมาใช้ในการผลิตข้าวในพื้นที่การปลูกข้าวสังข์หยดทั้งหมดมีต้นทุนเฉลี่ยต่อไร่ 1,714.67 บาท รายได้เฉลี่ยต่อไร่ 4,731.45 บาท กำไรเฉลี่ยต่อไร่ 3,015.87 บาท และมีกำไรต่อต้นทุน 1.76 เท่า จำนวนผลผลิตเฉลี่ยต่อไร่ 361.67 กิโลกรัม มีการเข้าร่วมกลุ่มหรือชมรมในการผลิตข้าวสังข์หยด (2) การจัดจำหน่ายข้าวสังข์หยดใน จังหวัดพัทลุง พบว่าส่วนใหญ่มีวิธีการจัดการข้าวสังข์หยดโดยการขายข้าวเปลือก มีการแปรรูปเป็นข้าวกล้อง ส่วนใหญ่ขายให้แก่ พ่อค้าส่งประเภทโรงสี ราคาเฉลี่ยข้าวเปลือกสดเกวียนละ 11,160.99 บาทและราคาเฉลี่ยข้าวเปลือกแห้งเกวียนละ 16,285.45 บาท ผู้กำหนดราคาซื้อขายข้าวสังข์หยด ส่วนใหญ่คือ โรงสีกลุ่มแม่บ้านเกษตรกร สอดคล้องกับ ผลงานวิจัยของสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตรเขต 9 ซึ่งพบว่า ผลผลิต มีการจำหน่ายข้าวสังข์หยดในตลาดท้องถิ่น และตลาดภูมิภาค โรงสี ตลาดชายแดนไทย-มาเลเซีย ตลาดทุ่งสง และสถาบันเกษตรกร ชำระเงินในขณะที่ขายข้าว ผู้ซื้อมารับเอง การขนส่ง ทางรถบรรทุก ขนาด 6 ล้อ การบรรจุหีบห่อข้าวสังข์หยด โดยถุงปุ๋ย ขนาดของถุงในการบรรจุข้าวสังข์หยดโดยถุง ชนิดหนาขาวใสส่วนใหญ่ขนาด 1 กิโลกรัม ไม่มีฉลาก ไม่มี การระบุสรรพคุณ ผลิตแล้ว

จำหน่ายทันทีซึ่งสอดคล้องกับ แนวคิดของ Kotler and Armstrong ได้กล่าวไว้ว่า ช่องทางการจัดจำหน่ายเป็นกระบวนการในการนำสินค้าหรือบริการไปสู่ลูกค้าคนสุดท้าย ซึ่งในกระบวนการเคลื่อนย้ายสินค้าจากผู้ผลิตไปยังลูกค้านั้นต้องมีความสัมพันธ์กับการขนส่ง การควบคุมปริมาณสินค้า การติดต่อสื่อสาร การกระจายสินค้า คนกลาง ผู้ค้าส่ง ผู้ค้าปลีก สินค้าคงคลัง และการเก็บรักษาสินค้า

ด้านการผลิตข้าวสังข์หยด

(1) ปัญหาในเรื่องน้ำท่วมไร่นาเสียหาย ดังนั้นเกษตรกรอาจจะใช้อีเอ็มบอล (effective microorganisms Ball: EM Ball) ในนาข้าวที่ถูกน้ำท่วมเนื่องจากในอีเอ็มบอลจะมีจุลินทรีย์ที่ช่วยสังเคราะห์ แสงได้น้ำได้ ทำให้ต้นข้าวฟื้นฟูได้หลังจากถูกน้ำท่วมเป็นเวลานาน

(2) เกษตรกรส่วนใหญ่ยังประสบกับปัญหาในด้านการมีศัตรูพืช เช่น หอยเชอรี่ เพลี้ยกระโดด แมลงต่างๆ ดังนั้น การที่จะควบคุมในด้านศัตรูพืชในนาข้าวนั้นก่อนอื่น ต้องเริ่มจากการที่เกษตรกรต้องมีความเข้าใจในธรรมชาติของข้าวสังข์หยด โดยหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรให้ความรู้ ในการปลูก และการดูแลข้าวสังข์หยด เช่น การใส่ปุ๋ย และการกำจัดแมลงที่เป็นศัตรูพืชต่าง ๆ

(3) ปัญหาผลผลิตได้น้อยจากการศึกษาพบว่า ผลผลิตเฉลี่ย 361.67 กิโลกรัมต่อไร่ ดังนั้นหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรมีการให้ความรู้และสนับสนุนเกษตรกรในด้านต่าง ๆ เช่น การปรับปรุงดิน การเพิ่มผลผลิตและ การกำจัดวัชพืชนาข้าว การกำจัดข้าวพันธุปน การใช้เมล็ดพันธุ์ที่ดี คัดเลือกแหล่งเมล็ดพันธุ์ข้าวที่ได้คุณภาพ

(4) ปัญหาต้นทุนในการผลิตข้าวสูง พบว่ามีต้นทุนเฉลี่ยต่อ ไร่ 1,714.67 บาท ซึ่งหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรมีการส่งเสริมด้านเมล็ดพันธุ์ข้าวสังข์หยดหรือจำหน่ายเมล็ดพันธุ์ ข้าวสังข์หยดในราคาที่ถูกลง การรวมกลุ่มของเกษตรกรเป็นแนวทางที่จะช่วยให้เกษตรกรสามารถลดต้นทุนในการผลิตได้จากการศึกษาพบว่า การรวมกลุ่มทำให้เกษตรกร ได้รับความรู้ในการปลูกข้าวให้มีคุณภาพมากขึ้น การที่เกษตรกรไม่ได้เข้าร่วมกลุ่มในการผลิตข้าวสังข์หยดมีต้นทุนเฉลี่ยต่อไร่ 1,797.69 บาท ซึ่งสูงกว่าการเข้าร่วมกลุ่มในการผลิตข้าวสังข์หยด ซึ่งมีต้นทุนเฉลี่ยต่อไร่ 1,660.20 บาท

ด้านการจัดจำหน่ายข้าวสังข์หยด

(1) ราคาข้าวที่ขายได้ต่ำกว่าราคาตลาด เนื่องจากไม่มีการรับประกันราคาข้าวจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เกษตรกรไม่มีอำนาจในการต่อรองราคาและควรแก้ปัญหาในด้านการจัดการผลผลิต ควรมีการส่งเสริมประชาสัมพันธ์ข้าวสังข์หยดให้มากขึ้นโดยการให้ความรู้ในการเพิ่มมูลค่า (add value) การแปรรูปผลิตภัณฑ์การสร้าง ความแตกต่าง (differentiation) ให้ผลิตภัณฑ์มีความน่าสนใจ

(2) มีคนกลางในการรับซื้อข้าวสังข์หยดน้อยราย ดังนั้นก็ควรจะมีการเพิ่มช่องทางการจัดจำหน่าย เช่นการขายธุรกิจไปสู่ปลายน้ำ (forward integration) ควรมีการรวมกลุ่มทางการเกษตรแล้วนำข้าวสังข์หยดมาผ่านการแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์เพื่อจำหน่าย

(3) ขาดความรู้ในการจำหน่ายข้าวสังข์หยด หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรมีการส่งเสริมและให้ความรู้ เกษตรกรถึงการจัดจำหน่ายเพื่อเป็นแนวทางแก่เกษตรกรในการที่จะสร้างความเข้าใจในด้านการจัดจำหน่าย การเจรจาต่อรองราคากับคนกลางและการเลือกช่องทางการจัดจำหน่ายที่มีความเหมาะสม

(4) การปลูกข้าวสังข์หยดแบบเกษตรอินทรีย์ พบว่า การใช้ทั้งปุ๋ยเคมีและปุ๋ยอินทรีย์ มีต้นทุนมากที่สุดคือ 1,798.81 บาท ซึ่งสูงกว่าการใช้ปุ๋ยเคมีซึ่งมีต้นทุนเฉลี่ยต่อไร่ 1,693.20 บาท และการใช้ปุ๋ยอินทรีย์ซึ่งมีต้นทุนเฉลี่ยต่อ ไร่ต่ำสุด คือ 1,552.26 บาท ทั้งนี้หากเกษตรกรหันมาผลิตข้าวแบบอินทรีย์ก็จะช่วยในเรื่องการลดต้นทุน เพิ่มมูลค่าของข้าวสังข์หยดได้สูงขึ้น อีกทั้งเกษตรกรที่เก็บข้าวไว้ทานเองก็จะมีข้าวปลอดสารพิษไว้ทานในครัวเรือนอีกด้วย

6) การสร้างการขับเคลื่อนเครือข่ายชาวนาอินทรีย์

การเกิดขึ้นและดำรงอยู่ของชาวนาอินทรีย์ในปัจจุบันแม้ว่าจะสามารถช่วยให้วิถีการดำรงชีวิต คุณภาพชีวิตของชาวนาดีขึ้นได้ แต่การขยายผลและการสร้างความยั่งยืนในวิถีการผลิต ยังต้องเผชิญหน้ากับแนวทางการพัฒนาของประเทศและแนวทางทุนนิยมที่ทั้งขัดขวางและยั่วยวนให้ชาวนาที่จะปรับเปลี่ยนเกิดความลังเลไม่แน่ใจ ชาวนาที่ดำเนินการอยู่ แต่ไม่หนักแน่นพอให้ควรกลับไปทำการเกษตรแบบเคมีต่อไปแนวทางการตลาดที่ยังผลักดันการผลิตเพื่อตลาด โดยละเลยคุณภาพชีวิตของผู้ผลิตและผู้บริโภค กลไกการขับเคลื่อนเพื่อสร้างอัตลักษณ์การทำนาอินทรีย์ อัตลักษณ์ชาวนาอินทรีย์ หรืออัตลักษณ์ของข้าวอินทรีย์ และการขับเคลื่อนเพื่อผลักดันกลไกรัฐให้ดำเนินการสนับสนุนอย่างจริงจัง จึงเป็นสิ่งที่มีความจำเป็นต้องดำเนินการให้เกิดขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ทั้งนี้ในการดำเนินการต้องมีการตั้งแต่ การ

ดอกย่ำดักดีศรีและคุณค่าของชาวนา การสื่อสารเพื่อสร้างความตระหนักให้ชาวนาและ
สาธารณชนในประเด็นความมั่นคงทางอาหารที่จำเป็นต้องรักษาไว้ซึ่งวิถีการผลิตข้าวอินทรีย์
นอกจากนี้ในแนวทางการขับเคลื่อนงานยังมีความจำเป็นต้องนำไปสู่การวางกรอบงานที่จะ
สามารถขับเคลื่อนที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางนโยบายได้

การทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการขับเคลื่อนองค์กรชุมชนจากงานศึกษาการขับเคลื่อน
ระบบเกษตรกรรมยั่งยืนอย่างมีส่วนร่วมของ ชุมชนบ้านคอกช้าง ตำบลแหลมบัว อำเภอนครชัย
ศรี จังหวัดนครปฐม ใช้กระบวนการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม โดยมีแนวคิดการต่อยอด
เสริมหนุนด้วยกระบวนการให้เกิดการนำ ใช้ทุนและศักยภาพทุนทาง สังคมที่มีอยู่ในชุมชน
เงื่อนไขทรัพยากรและสภาพแวดล้อมในชุมชน ผนวกกับเงื่อนไข 5 ประการของระบบ
เกษตรกรรมยั่งยืนผสมผสานกับองค์ความรู้ทางวิชาการจากนักวิชาการภายนอกผ่านกระบวนการ
เวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้สรุปชุดความรู้ที่มีอยู่ในพื้นที่ในลักษณะชวนคุย ชวนคิด และชวนทำ จน
นำไปสู่การออกแบบกิจกรรมกระบวนการเติมเต็มด้วยการต่อยอดงานวิจัยหนุนเสริมพบว่า เกิด
องค์ความรู้เชิงกระบวนการในการขับเคลื่อนระบบเกษตรกรรมยั่งยืนในชุมชน กล่าวคือ
นักวิชาการควรมีบทบาทเป็นผู้ร่วมคิดร่วมวางแผนและร่วมปฏิบัติการต่อยอดขยายผล โดยใช้
แนวปฏิบัติเดิมเรื่องใกล้ตัวของเกษตรกรเป็นกิจกรรมแรกในการเดินเรื่องใช้องค์ความรู้ทาง
วิชาการ ด้านการเกษตรเป็นตัวหนุนเสริม เกิดการยอมรับด้วยการลงมือปฏิบัติการในไร่นาของ
ตนเองของเกษตรกรแกนนำ เมื่อเห็นผลลัพธ์แล้วจึงควรนำสู่การขยายผลในพื้นที่ จนสามารถ
ส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงในชุมชนทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม ทั้งใน
ระดับบุคคล ครอบครัว ชุมชน และภาคในพื้นที่ ในเชิงวิชาการเกิดผลลัพธ์ในด้านการสร้างองค์
ความรู้เชิงนวัตกรรม คือ รูปแบบการดำเนินงานในพื้นที่เพื่อการขับเคลื่อนระบบเกษตรกรรม
ยั่งยืนอันจะสามารถนำสู่การขยายผลในชุมชนอื่นๆ ต่อไป ข้อค้นพบของขั้นตอนการดำเนินงาน
ควรทำอย่างเป็นระบบ คือ 1) การศึกษาบริบทชุมชน ค้นหาทุนและศักยภาพทุนทางสังคมใน
หมู่บ้าน 2) การวิเคราะห์ข้อมูลคืนข้อมูลและร่วมกันถอดบทเรียนทุนและศักยภาพทุนทางสังคม
ที่มีอยู่ในชุมชน 3) เวทีชุมชนเพื่อร่วมกัน กำหนดแนวทาง กรอบงาน กระบวนการและวิธีการสู่
การปฏิบัติการจริงในพื้นที่ 4) การปฏิบัติการกระบวนการเพื่อการขับเคลื่อนระบบเกษตรกรรม
โดยมีองค์ความรู้ทางวิชาการเป็นตัวหนุนเสริม และ 5) การประเมินผลการเปลี่ยนแปลงที่
เกิดขึ้นในชุมชน

การออกแบบกิจกรรมต่างๆ สำหรับการปฏิบัติการกระบวนการเพื่อการขับเคลื่อน
ระบบเกษตรกรรมยั่งยืนควรอยู่บนพื้นฐานที่ประกอบด้วย 1) การคัดเลือกเกษตรกรคนเก่ง เพื่อ

เป็นเกษตรกรต้นแบบนำสู่การขยายผลสู่เกษตรกรคนอื่นในชุมชน 2) การจัดเวทีเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้สร้างกระบวนการเรียนรู้ทุนและศักยภาพทุนทางสังคมภายในชุมชน 3) การถอดบทเรียนชุดความรู้ในพื้นที่ที่เกิดจากการปฏิบัติจริงจนเกิด ผลสัมฤทธิ์ 4) การพัฒนาศักยภาพเกษตรกรต้นแบบให้เป็นวิทยากรชุมชนในการเป็นแหล่งเรียนรู้และถ่ายทอดความรู้ และ 5) การออกแบบแนวทางการจัดการเรียนรู้ในพื้นที่และการถ่ายทอดองค์ความรู้ทางวิชาการ ทั้งนี้กิจกรรมดังกล่าว ผลการศึกษา พบว่า เป็นกระบวนการที่ก่อให้เกิดการสร้างการเรียนรู้ภายในชุมชน โดยควรมีการตั้งเจตจำนงร่วมกับชุมชน ทำ อย่างไรจึงจะทำให้ชุมชน มีแนวคิดและเกิดกระบวนการในการนำใช้ทุนและศักยภาพที่มีอยู่ไม่ว่าจะเป็นเกษตรกรคนเก่งที่เป็นบุคคลที่สำคัญ การฟื้นฟู วิถีปฏิบัติเด่น องค์ความรู้และภูมิปัญญาเดิม ความสัมพันธ์ แบบเครือญาติซึ่งเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญ นำมาใช้ให้เกิดประโยชน์เพื่อยกระดับกระบวนการผลิต ขยายผลในวงกว้างเพิ่มขึ้น การจัดการกระบวนการในการจัดการโดยนำ ใช้ทุนเหล่านี้ เพื่อนำสู่การขับเคลื่อนระบบเกษตรกรรมยั่งยืน ควรมีรูปแบบอย่างไร ชุมชนจะเข้ามามีส่วนร่วมได้อย่างไรและจะเกิดความยั่งยืนได้อย่างไร การออกแบบเมนูกระบวนการเพื่อการขับเคลื่อนระบบ เกษตรกรรมยั่งยืน ประกอบด้วย 2 เมนูหลัก คือ 1) กระบวนการเพื่อการพัฒนากระบวนการผลิต ได้แก่ การจัดการระบบการผลิต การปรับปรุงบำรุงดิน การคัดเลือกและพัฒนาพันธุ์พืชในชุมชน 2) กระบวนการเพื่อสร้างแหล่งอาหารปลอดภัยลดค่าใช้จ่าย ในครัวเรือน ได้แก่ การสร้างอาหารในระดับครัวเรือน การสร้างอาหารในระดับกลุ่มหรือชุมชนควรดำเนินการให้มีการนำ ใช้เงื่อนไข 5 ประการของระบบเกษตรกรรมยั่งยืนและความรู้ความเข้าใจ ในหลักการทางนิเวศการเกษตร จะช่วยให้เกิดความยั่งยืนในการดำเนินงานได้

แนวทางการติดตามและธำรงรักษาพัฒนาการที่เกิดขึ้นให้คงอยู่ต่อไป มีดังต่อไปนี้ 1) กลุ่มทางสังคมที่มีอยู่เดิม และกลุ่มเกษตรกรแกนนำที่เกิดขึ้นมาใหม่ ต้องมีกระบวนการหนุนเสริมให้สมาชิกกลุ่มมีรูปธรรมการบริหารจัดการด้วยตนเอง ได้แก่ จัดการด้านการงานการเงินและบุคลากร กำหนดกฎกติกาหรือข้อตกลงของกลุ่มเพื่อให้เกิดผลผลิต ผลลัพธ์และผลกระทบที่เป็นรูปธรรมอย่างต่อเนื่อง 2) การเพิ่มจำนวนเกษตรกรแกนนำเพื่อขยายผลโดยใช้กลไกของกลุ่มเกษตรกรแกนนำ โดยรูปแบบและกระบวนการเดิม 3) การสร้างเครือข่ายเชื่อมโยงการทำงานในพื้นที่ให้ครอบคลุม เพื่อต่อยอดขยายผลกับเกษตรกรรายอื่นๆโดยใช้กลุ่มเกษตรกรแกนนำและแสวงหาความร่วมมือจากภาคีภายนอกพื้นที่ เพื่อร่วมหนุนเสริมการทำงาน เช่น สำนักงานเกษตร จังหวัด พัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์เครือข่ายเกษตรอินทรีย์มูลนิธิสายใยแผ่นดิน มูลนิธิเกษตรอินทรีย์ เป็นต้น 4) การพัฒนาต่อยอด “วิถีแบ่งปัน” ให้ขยาย

ผลเป็นตลาดนัดสีเขียวหรือตลาดแลกเปลี่ยนในบริเวณศาลากลางหมู่บ้าน สัปดาห์ละ 1 วัน เพื่อให้เป็นจุดนัดพบในการแบ่งปันหรือแลกเปลี่ยนอาหารในหมู่บ้าน 5) มีการจัดกระบวนการ เพื่อพัฒนาศักยภาพของแกนนำเกษตรกรรมแบบอย่างต่อเนื่อง อาทิ การเสริมองค์ความรู้ทางวิชาการ เกษตร องค์ความรู้จากงานวิจัย การศึกษาดูงาน การพัฒนาทักษะ อื่นๆ ให้สามารถ นำสู่การขยายผลอย่างยั่งยืน ๖. มีกระบวนการให้เกิดเวทีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เป็น ประจำ เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้เติมความรู้ทางวิชาการให้เกิดขึ้น ในชุมชนอย่างต่อเนื่อง ความรู้ ความเข้าใจในงานที่ทำจะเป็นปัจจัยสำคัญ ที่ทำให้การขับเคลื่อนระบบเกษตรกรรมยั่งยืนใน ชุมชนคงอยู่ตลอดไป

7) การเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชาวนาอินทรีย์

ก่อนการเข้ามาของการจัดการแบบรัฐสมัยใหม่ เราจะเห็นว่าชุมชนเป็นส่วนที่ทำ หน้าที่ในการผลิตความรู้ทั้งที่เกิดจากการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชนและการเรียนรู้จากพื้นที่ อื่นๆ และนำมาประยุกต์ใช้กับพื้นที่ของตนเองตามความเหมาะสมของระบบนิเวศ แต่การเข้ามา ของรัฐสมัยใหม่ซึ่งอาจจะนับตั้งแต่การปฏิวัติเขียว ชุมชนชาวนาเป็นผู้ที่ถูกกระทำจากปัจจัย ภายนอกหลายอย่างด้วยกันแม้จะเห็นว่า ตัวแสดงที่สำคัญจะเป็นรัฐเสียโดยส่วนใหญ่ ผลที่ เกิดขึ้นคือ การเกิดวิถีการทำนาที่พึ่งพา และยอมรับการกระทำจากภายนอกเป็นส่วนใหญ่ ไม่ ว่าจะเป็นเรื่องของราคาข้าว ราคาปัจจัยการผลิตที่จะต้องเป็นไปตามกลไกของตลาดเป็นหลัก ละทิ้งความรู้ของตนเองที่มีมาแต่ดั้งเดิม สมทานให้แก่ความรู้ที่ถูกป้อนให้โดยรัฐที่เป้าหมาย ทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ และเมื่อวันเวลาผ่านไปเราก็จะพบเห็นเป้าหมายของโครงสร้าง โดยรวมของระบบการทำนาแบบสมัยใหม่ที่มุ่งเป้าเพื่อตอบสนองต่อระบบเศรษฐกิจทุนนิยมเป็น หลัก...หากต้องการหลุดพ้นจากวังวนซ้ำซากของกระบวนการที่เลวร้ายเหล่านี้หรือต้องการ สร้างความเข้มแข็งของตนเองขึ้นมาใหม่ สิ่งสำคัญคือ ชุมชนชาวนาต้องสามารถผลิตความรู้ได้ ด้วยตนเอง ยุคสมัยของปัจจุบันถือว่า ชาวนายังไม่ตัดขาดจากความรู้ดั้งเดิมที่เป็นต้นทุนที่ สำคัญของตนเอง ซึ่งเราจะเห็นได้จากงานศึกษาจำนวนมากที่ยังคงยืนยันถึง ภูมิปัญญาดั้งเดิม ของชุมชนในการทำนา ซึ่งสามารถนำมาประยุกต์ใช้กับความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีได้อย่าง เหมาะสม

อรทัย อาจอำ (2554) ได้กล่าวคือวิธีการในการเสริมสร้างความเข้มแข็งที่สำคัญไว้ว่าเป็นเรื่องของเสริมสร้างในทางวิคิด วิธีการมองปัญหา และมองเห็นความสำคัญของตนเองในการเปลี่ยนแปลงสิ่งที่เป็นอยู่มากกว่าที่จะรอคอยความหวังลมๆ แล้งๆ จากหน่วยงานใด หรือจากอัศวินม้าขาวคนใดก็ตาม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การอัดฉีดพลังต่างๆ ทั้งพลังกาย ใจ ความรู้ สติปัญญา พลังของปัจเจกบุคคล พลังของกลุ่ม-องค์กร พลังของครอบครัว และพลังของชุมชน แท้ที่จริงแล้ว ไม่ได้ลดยมาจากไหน แต่เป็นพลังที่มีอยู่แล้วในตัวคนแต่ละคน และในชุมชนที่มีการเชื่อมโยงกัน เพียงแต่อาศัยเงื่อนไขของการจัดการ กระบวนการจัดการที่ถูกต้อง การสร้างความตระหนักรู้ในระดับจิตสำนึก และการทำให้เกิดการเสริมพลังซึ่งกันและกัน ในทิศทางที่ถูกต้องหรือแปรพลังเชิงบวกให้เป็นพลังร่วมหรือพลังทวีคูณจนนำไปสู่การเขียนกฎแห่งความยากลำบากหรือปัญหาต่างๆ ที่เผชิญอยู่ร่วมกันมาเป็นเวลานานและดูเหมือนไร้ทางออก ให้เกิดเป็นจริงได้

งานศึกษาจำนวนมากที่กล่าวถึงความเข้มแข็งหรือความยั่งยืนของกลุ่ม-องค์กรชุมชนว่ามีความเกี่ยวข้องกับความสามารถในการปรับตัวของชุมชนซึ่งในประเด็นนี้ งานศึกษาของพรไทย ศิริสาธิตกิจ และธีรศักดิ์ อุณารมย์เลิศ (2559) ซึ่งทำการศึกษาเรื่องการพัฒนารูปแบบการปรับตัวของชาวนาอย่างยั่งยืนในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ชุมชนมีความสามารถในการปรับตัวได้เป็นอย่างดี โดยมีทุนในการปรับตัว ประกอบด้วย ทุนมนุษย์ ทุนธรรมชาติ ทุนการเงิน และทุนสังคม โดยมีกระบวนการในการปรับตัวประกอบด้วย การพึ่งพาตนเอง การก่อตั้งกลุ่มวิสาหกิจ การมีกระบวนการเรียนรู้ การมีความยืดหยุ่นในการปรับตัว การพยายามสร้างกลไกทางการตลาด การพัฒนาระบบเกษตรเชิงพหุลักษณะ การสร้างเครือข่ายชาวนา การสร้างมูลค่าเพิ่มอย่างสร้างสรรค์ การปรับแนวคิดของตนเองที่ไม่ปฏิเสธความช่วยเหลือจากภาครัฐ และการหันกลับมาดูแลรักษาระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ของตนเองและเชื่อมโยงไปยังพื้นที่อื่นๆ ด้วย

การพัฒนาระบบการเรียนรู้ของชุมชนเป็นปัจจัยหลักที่สำคัญที่กำหนดระดับความเข้มแข็งของชุมชน ในชุมชนที่เข้มแข็งและสามารถจัดการปัญหาเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมให้แก่สมาชิกในชุมชนได้นั้นมีการพัฒนาระบบการเรียนรู้ของสมาชิกในชุมชน

อย่างเข้มข้นและต่อเนื่อง เพราะการพัฒนากระบวนการเรียนรู้เป็นการเข้าไปกระตุ้น พื้นฟู และยกระดับองค์ประกอบที่สำคัญของการเป็นชุมชนเข้มแข็ง

2.3 การทบทวนข้อมูลจากงานวิจัยย่อยในชุดโครงการวิจัย

2.4.1 งานศึกษาการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม “พันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่เหมาะสมกับภูมิโนะเขตชุมชนนาปะขอในสภาวะการเปลี่ยนแปลง กรณีศึกษาชุมชนนาปะขอ ตำบลนาปะขอ อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง โดยธิดา คงอาสาและคณะ (2559) ซึ่งดำเนินการศึกษาโดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อค้นหาพันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่เหมาะสมกับภูมิโนะเขตของชุมชนนาปะขอภายใต้ความเปลี่ยนแปลงในมิติต่างๆ ซึ่งศึกษาเปรียบเทียบจากผลผลิตข้าวพื้นเมือง จำนวน 5 สายพันธุ์ ที่เติบโตในระบบนิเวศวิถีวัฒนธรรมข้าวและภูมิปัญญาของท้องถิ่นปรับใช้กับสถานการณ์ และหาแนวทางปรับตัวและรับมือกับที่แตกต่างกันเพื่อทบทวนภูมิปัญญาและองค์ความรู้ข้าวพื้นบ้านที่ทนแล้ง น้ำท่วมที่สามารถปรับตัวและรับมือกับความเปลี่ยนแปลงได้ เพื่อสร้างแกนนำเยาวชนในการเรียนรู้และสืบสานการทำนาอินทรีย์ใช้พันธุ์กรรมพื้นบ้าน เพื่อปกป้องพื้นที่ผลิตข้าวและความมั่นคงทางด้านอาหาร ด้วยกระบวนการชุมชน “คืนเรณูข้าวสู่ชุมชนด้วยวัฒนธรรมข้าวพื้นบ้านภาคใต้”

การศึกษาพบว่าพันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่เหมาะสมกับภูมิโนะเขตภายใต้ความเปลี่ยนแปลงในมิติต่างๆ โดยการศึกษาเปรียบเทียบผลผลิตข้าวพื้นเมืองได้มีการศึกษาข้อมูลออกเป็นสองส่วน คือ ศึกษาพันธุ์ข้าวที่เคยมีในพื้นที่โดยการทบทวนจากเอกสารและความรู้ที่มี และการสำรวจข้อมูลโดยสัมภาษณ์ชาวนาในพื้นที่บ้านนาปะขอ ซึ่งสามารถสรุปข้อมูลการศึกษาประกอบด้วย ข้อมูลพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน ซึ่งเกิดจากการสำรวจข้อมูลร่วมกันกลุ่มอนุรักษ์และฟื้นฟูพันธุ์ข้าวพื้นบ้านนาปะขอและเครือข่ายเกษตรทางเลือกภาคใต้ สมาคมชุมชนคนรักกลุ่มน้ำจังหวัดพัทลุง สมาคมรักษ์ทะเลไทย มูลนิธิเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน และมูลนิธิชีวิตไทย พบว่า พันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่มีการปลูกอยู่ในทุ่งนาปะขอปัจจุบัน ประกอบด้วย ข้าวสังหยด ข้าวหน่วยเขือ ข้าวยอดม่วง ข้าวเหมหอม ข้าวเล็บนก ข้าวขึ้นดิน ข้าวหัวนา และข้าวเฉียง และข้าวพื้นบ้านที่หายไปจากทุ่งนาปะขอประกอบด้วย ข้าวนางเฟื่อง ข้าวช่อหลุมพี ข้าวนางเอก ข้าวเหลือง ข้าวกอและ ข้าวช่อนางงาม ข้าวทรายเบา ข้าวหอมจันทร์ ข้าวช่อไพร ข้าวช่อพร้าว ข้าวหน่วยฝ้าย ข้าวช่อปลีดำ ข้าวช่อจังหวัด ข้าวช่อลี ข้าวช่อปลีดำ ข้าวฉลวกหัก ข้าวลูกช่อหอม ข้าวปิ่นแก้ว ข้าวหน่วยเขือ ข้าว

เหนียวดำหม้อ ข้าวเหนียวดำมูลัง ข้าวเหนียวขาว ข้าวสิริกัษ และข้าวนางกลาย ซึ่งจะเห็นได้ว่า พันธุ์ข้าวพื้นบ้านในพื้นที่นาปะขอมีความหลากหลายลดลง และพบว่า พันธุ์ข้าวที่โดดเด่น คือ ข้าวสังหยด ซึ่งตลาดให้การยอมรับเป็นอย่างนี้ในช่วงเวลาปัจจุบัน

การศึกษาข้าวพื้นบ้านที่เหมาะสมกับภูมิเวณนาปะขอภายใต้ภาวะความเปลี่ยนแปลง โดยศึกษาในพื้นที่ลุ่ม (นาลุ่ม) และพื้นที่โคก (นาดอน) โดยใช้พันธุ์พื้นเมือง 5 สายพันธุ์ คือ สังหยด เล็บนก ห้วนนา ขึ้นดิน เหล่หอม พบว่า พื้นที่นาดอนควรปลูกข้าวระยะเวลา 5 เดือน เช่น ข้าวขึ้นดิน ซึ่งเป็นข้าวที่มีลักษณะประจำพันธุ์คือ เมล็ดพันธุ์สีด้าอมเหลือง ท้ายเมล็ดสีด้า เมล็ดจะอ้วนปานกลาง ลำต้นจะออกสีเขียวคล้ำ โคนใบจะมีสีม่วง แตกกอจะมีต้นข้าว 5-6 ต้น ความสูง 130-145 เซนติเมตร ความยาวของรวง 19-22 เซนติเมตร เป็นข้าวที่เหมาะสมกับพื้นที่ดอนถึงลุ่มปานกลาง สามารถทนแล้งได้ดี ลำต้นจะมีความแข็งแรงทนต่อภาวบน้ำท่วมและกระแสน้ำที่พัดแรง ต้นข้าวไม่ล้ม ระยะเก็บเกี่ยวก็สะดวก ในด้านความทนทานและภูมิต้านทานต่อโรค แมลง จะพบว่า ไม่ค่อยเป็นโรคและทนต่อโรคและแมลง ในด้านคุณค่า รสชาติ พบว่า ลักษณะของข้าวอ่อน นุ่ม ไม่ค่อยเหนียว กินอร่อยเหมือนข้าวเหนียวหอม ซึ่งมีรสชาติอร่อยมัน แต่เม็ดเล็กและสั้นกว่า ปลูกไว้กินและขาย ระยะเวลาเก็บเกี่ยว 6 เดือน ผลผลิต ต่อไร่ 600 กิโลกรัมต่อไร่ ข้าวเบส่หอม เป็นข้าวที่มีกลิ่นหอมเหมือนดอกมะลิ ด้วยภาษาเฉพาะถิ่นของภาคใต้ จึงเรียกว่า ข้าวเบส่หอม ซึ่งหมายถึง ข้าวมะลิหอม ลักษณะประจำพันธุ์ของข้าวเหนียวหอมมีคอรวงแข็ง ลำต้นสูงปานกลาง ต้องการน้ำจนกระทั่งข้าวออกรวง โดยจะเริ่มหว่านกล้าตั้งแต่ช่วงเข้าพรรษา มีนิเวศที่เหมาะสมและความสามารถในการปรับตัวต่อลักษณะอากาศที่เปลี่ยนแปลงไป โดยข้าวเหนียวหอม เหมาะกับดินดำ ชอบพื้นที่นาลุ่มปานกลาง และไม่ชอบที่โคกหรือพื้นที่น้ำไม่ขัง ลักษณะพื้นที่ปลูกใกล้เคียงกับข้าวสังหยด แต่จะทนแล้งได้ดีกว่าข้าวสังหยด ทนทานต่อโรคและแมลง สำหรับคุณค่าและรสชาติ ลักษณะข้าวนี้เมื่อกิน มีกลิ่นหอมเวลาหุงเวลากินจะหอมในปาก ซึ่งอร่อยกว่าข้าวห้วนนา ข้าวเหนียวหอมนี้เหมาะสำหรับคนสูงอายุ และด้วยลักษณะดังกล่าว จึงนิยมนำไปทำขนมจีน และทำขนมอื่น ๆ ระยะเวลาเก็บเกี่ยวประมาณ 5 เดือน ซึ่งสามารถให้ผลผลิตต่อไร่ประมาณ 500 กิโลกรัม ข้าวห้วนนา ลักษณะเฉพาะของเมล็ดพันธุ์ข้าวมีสีเหลืองกลางสาด² ส่วนท้ายเมล็ดมีสีด้า ลำต้นและโคนต้นมีสีขาว ลำต้นหนาและแข็งแรง มีความสูงประมาณ 145-155 เซนติเมตร ข้าวมีกอใหญ่โดยข้าว 1 กอมีต้นข้าว 6-8 ต้น ใบข้าวมีขนาดใหญ่ ความยาวของรวงข้าวประมาณ 20-25 เซนติเมตร ส่วนของขังข้าวจะ

² ผลไม้พื้นบ้านที่มีลักษณะเหมือนลองกอง

แข็งแรงกว่าพันธุ์ข้าวชนิดอื่นๆ น้ำหนักเมล็ดพันธุ์ดีเป็นข้าวเมล็ดสั้น สีขาวมน เปลือกสีลางสาด คอรวงแข็ง ลักษณะรวงขนาดกำลังดี ไม่ใหญ่ ไม่เล็ก รวงสวยเป็นช่อน้ำหนักดีเหมือนเล็บนก ขนาดรวงปานกลาง หากเก็บโดยใช้แกลจะเก็บเป็นเลียงได้เร็ว เพราะเก็บง่ายคอรวงแข็ง น้ำหนักดี ระยะเวลาเก็บเกี่ยวประมาณ 5 เดือน ข้าวหัวนาจะสุกก่อนข้าวเล็บนก ให้ผลผลิตต่อไร่ ประมาณ 500 กิโลกรัม โดยนิเวศที่เหมาะสม และการปรับตัวต่อลักษณะอากาศที่เปลี่ยนแปลงไป ข้าวหัวนาเป็นข้าวทนน้ำ ชอบดินเหนียวปนทรายเล็กน้อย ปลุกได้ทั้งที่โคกและที่ลุ่ม เหมาะกับพื้นที่ไม่ลึกไม่ตื้นมาก ทนแล้งกว่าข้าวเล็บนก เพียงแค่มีน้ำค้างก็ออกรวงได้ สามารถสูงขึ้นหน้าได้ โดยเฉพาะช่วงออกรวงจะสูงหน้า เรียกว่า ข้าวตกใจ แต่ไม่ใช่ข้าวขึ้นน้ำ เพียงแค่สูงให้ยอดพืชน้ำก็สามารถออกรวงได้ ทนต่อน้ำท่วม 1-2 คืบ ทนน้ำขังได้นานประมาณ 13 วัน แต่ถ้าน้ำขุ่นมีตะกอนดินจะทนได้ประมาณ 5 วัน ข้าวก็จะเปื่อยเนื่องจากน้ำขุ่น โคลนเข้าจับใบข้าว เข้าไปในยอดข้าว และเกาะใบข้าว ทำให้ใบข้าวหัก ข้าวจึงล้มและเปื่อยตาย ด้านความทนทานและภูมิคุ้มกัน ต่อโรคแมลง พบว่า ข้าวหัวนาทนวัชพืช ด้านทานโรค แข็งแรง ไม่ค่อยเป็นโรค ดูแลรักษาง่าย โดยการใส่ปุ๋ยหมักชีวภาพที่ทำเอง ไม่ต้องใช้ยาหรือสารเคมี ด้านคุณค่า รสชาติ พบว่า เม็ดข้าวสวย มัน นุ่มในระดับปานกลาง มีกลิ่นหอมเล็กน้อยอร่อยมาก หุงขึ้นหม้อ ถ้ากลายพันธุ์เมล็ดจะสั้นแต่รสชาติเหมือนเดิม นิยมใช้ทำขนมจีนช่วงเดือน 5 หลังสงกรานต์ว่างจากการทำนา เส้นขนมจีนจะสวย เพราะข้าวสารหัวนาไม่นิ่มไม่แข็งจนเกินไป ใช้ทำขนมหวาน ขนมเม็ดข้าว ขนมดู ขนมรู ขนมปรีๆ ขนมเดือน 10 หากไม่เป็นแป้งจะเหนียว อย่างไรก็ตามข้าวชนิดนี้มีข้อด้อยของสายพันธุ์ คือ ข้าวที่หุงสุกแล้วจะแข็งกว่าข้าวชนิดอื่นๆ และเมื่อข้าวเย็นตัวลงจะมีเนื้อสัมผัสที่แข็งกว่าข้าวชนิดอื่นมาก การขายข้าวไปยังโรงสีจะได้ราคาต่ำและไม่ค่อยรับซื้อ จึงส่งผลให้มีการปลูกน้อย

ข้าวสังหยด เป็นข้าวที่นิยมปลูกกันมากในพื้นที่ปัจจุบันเนื่องจากเป็นข้าวที่มีรสชาติดี จึงเป็นที่ต้องการของตลาด โดยมีประวัติในรูปแบบเรื่องเล่าเป็นตำนานว่า ชื่อของพันธุ์ข้าวมาจาก ครอบครัวหนึ่งซึ่งมีลูกหลายคน แม่ได้นำข้าวที่ปลูกมาสีและหุงให้ลูกกิน เมื่อเด็กให้ลูกคนแรกกิน และเด็กให้คนอื่นๆ ไป แต่ปรากฏว่ายังไม่ทันเด็กให้ถึงลูกคนสุดท้าย ลูกคนแรกก็มาขอข้าวเพิ่มเพราะอร่อยมาก จนแม่เด็กให้ลูกกินไม่ทัน แม่เลยบอกว่า "ไม่เอาแล้ว สังหยด ปิหน้าไม่ปลูกแล้ว" จึงกลายเป็นข้าวชื่อข้าวสังหยด ดักไม่ทัน แต่ด้วยสำเนียงการพูดของคนใต้ และการบอกเล่าต่อ ๆ กันถึงความอร่อย จนเพี้ยนกลายเป็นชื่อ ข้าวสังหยด ในปัจจุบัน **ลักษณะประจำพันธุ์** มีเมล็ดพันธุ์ยาวเรียวยาว เมล็ดจะงอน เปลือกนอกเมล็ดจะดำ แต่เมล็ดข้างในสวยไม่หัก

ไม่ออก ลำต้นขาว ผอมใบยาวเรียว ลำต้นสามารถยืดสูงขึ้นได้ประมาณ 2 เมตร ด้านนิเวศที่เหมาะสม และการปรับตัวต่อลักษณะอากาศที่เปลี่ยนแปลงไป พบว่า ข้าวสังหยดเหมาะกับพื้นที่ดอนถึงปานกลาง เป็นข้าวเบา (อายุสั้น) ไม่ต้องการน้ำมาก ไม่ชอบน้ำขัง ชอบพื้นที่ที่ระบายน้ำสะดวก ชอบพื้นที่สลาย พื้นที่เสมอกัน หากปลูกในพื้นที่น้ำท่วมมาก สามารถทนน้ำท่วมได้ 14 วัน ลำต้นยืดสูงขึ้นได้ประมาณ 2 เมตร หรือช่วงที่น้ำมากหากหว่านข้าวอายุประมาณ 10 วัน เมื่อน้ำมาข้าวสังหยดจะพยายามยืดตัวให้สูงขึ้น ในระหว่างที่น้ำค่อย ๆ มา ข้าวจะยืดลำต้นหนีน้ำได้ทัน เพื่อให้รากสามารถนำอากาศไปใช้ในการหายใจ แต่เมื่อน้ำแห้ง ข้าวจะล้ม หรือถ้าระยะออกรวงข้าวแช่น้ำประมาณ 10-15 วัน หรือถ้าปลูกในพื้นที่น้ำขังพอลมพัดก็ล้มจมน้ำ ข้าวจะเสียหาย ทำนาได้จะได้อาหารมากกว่านาหว่าน ระยะเวลาดูแลเกี่ยวประมาณ 5 เดือน ผลผลิตต่อไร่ ประมาณ 300-350 กิโลกรัม ด้านคุณค่า รสชาติ พบว่าลักษณะข้าวสารนิ่ม เมื่อรับประทานไปแล้วจะหิวเร็ว ข้าวสังหยดเป็นข้าวนาปีที่มีคุณลักษณะพิเศษ มีเยื่อหุ้มเมล็ดสีแดง รสชาติดีมีปริมาณอะไมโลสต่ำ (ประมาณ 2-15 เปอร์เซ็นต์) เยื่อหุ้มเมล็ดสีแดงอุดมไปด้วย ธาตุเหล็ก ฟอสฟอรัส และไนอาซีน ที่มีคุณค่าทางโภชนาการ รสชาติของข้าวใหม่หุงสวยจะนุ่ม หอม และมัน มีกลิ่นหอมอ่อน ๆ กินคล้ายข้าวเหนียว คนสงขลาเรียกข้าวสังหยดว่า "เหนียวแดง" ตามสีของเมล็ดข้าว ตามความหอม นุ่ม และความมัน ในรสชาติของข้าว และนิยมนำข้าวสังหยดใหม่มาหุงกินกับน้ำกะทิทุเรียน หรือ "น้ำละหะ" (เหนียวละหะ : ขนมพื้นบ้านชาวบวกลบถิ่นคาบสมุทรสตูล) สามารถใช้ทำขนมดู ขนมขี้มอดได้อีกด้วย จึงจะเห็นได้ว่าข้าวสังหยด เป็นพันธุ์ข้าวที่ร่วมถิ่นกันในรอบลุ่มทะเลสาบสงขลา และเป็นข้าวที่เปรียบเสมือนสัญลักษณ์ในเชิงวิถีหรือเชิงวัฒนธรรมของท้องถิ่นในรอบลุ่มน้ำแถบนี้ สำหรับข้อดีของข้าวสายพันธุ์นี้ คือ ลำต้นไม่แข็งแรง ถ้ารวงหนัก ลมแรงก็ล้มได้ง่าย ให้ผลผลิตน้อย เพราะเป็นข้าวเบา เมล็ดเล็ก น้ำหนักเมล็ดจึงน้อยไปด้วย

อย่างไรก็ตามข้าวทั้ง 4 สายพันธุ์ข้าวต้นเป็นข้าวที่เหมาะสมสำหรับการปลูกในพื้นที่ดอนหรือนาดอนเป็นหลัก เนื่องจากเป็นพันธุ์ข้าวไม่ชอบน้ำท่วมขังในระยะยาว ลักษณะเฉพาะของสายพันธุ์จะอยู่ในพื้นที่นาซึ่งถ่ายเทน้ำได้ง่าย สำหรับพื้นที่ลุ่มหรือการทำนาแบบนาสีกวนปลูกข้าวที่มีระยะเวลาดังแต่ปลูกจนถึงขั้นตอนการเก็บเกี่ยวประมาณ 6-7 เดือน เช่น พันธุ์ข้าว

เล็บบก ซึ่งมีลักษณะประจำพันธุ์ คือ เป็นข้าวที่มีเมล็ดสวย ยาว ปลายเมล็ดเป็นสีดำเหมือนเล็บบก ทำงอนและรวงยาว จึงมีน้ำหนักดี อัตราแตกกอดี ลำต้นแข็งจึงล้มยาก ความตันประมาณ 150 เซนติเมตร ถ้าอยู่ในที่น้ำมากจะสามารถยืดคอรวงขึ้นให้พ่น้ำ เรียกว่า ถ่อกคอ ถ้าการเจริญเติบโตเหมาะสม ใน 1 กอจะมีต้นข้าว 8-10 ต้น ความสูงประมาณ 155-160 เซนติเมตร ความยาวของรวงประมาณ 30 เซนติเมตร ระยะเวลาตั้งแต่ปลูกจนถึงเก็บเกี่ยวประมาณ 6 เดือน ให้ผลผลิตต่อไร่ ประมาณ 400-500 กิโลกรัมด้านนิเวศที่เหมาะสม และการปรับตัวต่อลักษณะอากาศที่เปลี่ยนแปลงไป ข้าวเล็บบกเหมาะกับพื้นที่ลุ่มปานกลาง มีพื้นที่ลุ่มน้ำเสมอ ชอบดินเหนียวหรือดินตม เหมาะกับการทำนาดำ ส่วนนาหว่านจะให้ผลผลิตน้อยกว่า ช่วงเวลาที่เหมาะสมในการทำนาเริ่มเดือนกันยายน หากปลูกก่อนช่วงเวลานี้จะเจอศัตรูพืชและน้ำท่วมในช่วงข้าวตั้งท้อง หรือถ้าหากปลูกช้าไปน้ำจะท่วมประมาณ เดือนธันวาคม ถึงเดือนมกราคม ข้าวจะเจริญเติบโตไม่ทันน้ำ ทนแล้งได้ประมาณ 1 เดือน ด้านความทนทานและภูมิต้านทาน คือ ไม่ค่อยเป็นโรค ทนทานต่อเพลี้ยไฟ ในกรณีที่ เป็นโรคเพลี้ยหอกใบขาว เกิดในช่วงเวลาที่ฝนตกตอนกลางคืน แต่สามารถฟื้นตัวได้เร็วกว่าข้าวพันธุ์ กข. ๓๓ สำหรับข้อด้อยของพันธุ์ข้าว คือ ถ้าน้ำท่วมช่วงที่ข้าวเล็บบกออกดอก เมื่อเป็นรวงจะไม่เข้าเื่อ ไม่มีการผสมเกสร หรือถ้าน้ำท่วมช่วงที่ข้าวตั้งท้อง ถ้าน้ำท่วมเมล็ดลำต้นจะไม่ออกรวงเป็นเมล็ดข้าว ในกรณีที่น้ำท่วมนานกว่า ๑๕ วันจะไม่ได้ผลผลิต หรือที่ชาวนาเรียกว่า ข้าวเล็บบกชอบเล่นน้ำ คือ ไม่รีบไปไหน เล่นน้ำอย่างเดียว ไม่ยอมตั้งท้อง นอกจากนี้ ถ้าน้ำท่วมประมาณ ๕ วันหลังจากข้าวเป็นเมล็ดแล้ว เมล็ดข้าวในรวงจะเริ่มงอก และเน่า ข้าวเล็บบกไม่ค่อยทนแล้งในช่วงที่ข้าวออกรวง เพราะหากน้ำไม่สมบูรณ์ข้าวจะลีบ คือ ถ้าน้ำท่วม หรือน้ำแล้งจะไม่ออกรวง สำหรับคุณค่ารสชาติ เล็บบกบางแก้วอร่อย นุ่มในตัว ไม่นวลไม่แข็งเกินไป บางคนบอกว่ากินอร่อยกว่าข้าวสังหยด ใช้ทำขนมจีน ลอดช่อง ขนมกวน ขนมขี้หนู เพราะแป้งจะไม่นิ่มและไม่แข็งจนเกินไป ลักษณะแป้งใกล้เคียงกับข้าวหว่าน

ชาวนาดอนสมควรจะปลูกข้าวระยะเวลา 5 เดือน เช่นข้าวขึ้นดิน ข้าวเบ่งหอม ข้าวหว่าน ข้าวสังหยด ทั้ง 4 สายพันธุ์เป็นข้าวพื้นบ้านที่ไม่ชอบน้ำท่วมขังจะชอบอยู่ที่นาที่น้ำสามารถถ่ายเทได้สะดวก พื้นที่ลุ่มสมควรปลูกข้าวระยะเวลา 6-7 เดือน เช่น ข้าวเล็บบก จากการทดลองในปีแรกข้าวไม่สมบูรณ์ เนื่องจากฝนมาช้า อากาศไม่เอื้ออำนวย ข้าวออกดอกตรงกับ

ช่วงฝนตก เกสรข้าวที่ผสมกันติดเมล็ดน้อยลง เมล็ดข้าวไม่สมบูรณ์ เป็นเมล็ดลีบมาก มีปัญหาของน้ำและสัตว์เลื้อย คือ ไก่มากินข้าวในนา แต่ก็ยังมีข้าวไว้ใช้บริโภคในครัวเรือน ให้ผลผลิตตามลำดับดังนี้คือ ข้าวสังหยดให้ผลผลิต 300 กิโลกรัมต่อไร่ ข้าวหว่านให้ผลผลิต 2890 กิโลกรัมต่อไร่ ข้าวเล็บนกให้ผลผลิต 300 กิโลกรัมต่อไร่ ข้าวขึ้นดินให้ผลผลิต 250 กิโลกรัมต่อไร่ และข้าวเบส้หอมให้ผลผลิต 300 กิโลกรัมต่อไร่ ส่วนของนาที่ดอนและนาหว่านให้ผลผลิต ไร่ละ 200 กิโลกรัม โดยนาดำให้ผลผลิตดีกว่านาหว่าน มีการแตกกอและเจริญเติบโตได้ดีกว่านาหว่าน สำหรับในการทำนาปีที่ 2 ให้ผลผลิตดีขึ้น เนื่องจากฝนตกต้องตามฤดูกาล มีการบทรเย็นในปีแรกมีปรับเปลี่ยนการทำนาให้ทันกับฝนฟ้าเพิ่มมากขึ้น ข้าวที่ได้แต่การทำนาของชาวนาเลือกตามสภาพของฝนฟ้าอากาศในแต่ละปี ถ้าฝนมาล่าช้ากว่าทุกปี ไม่น้ำจำเป็นที่จะต้องทำนาหว่าน ซึ่งชาวนาจะต้องเรียนรู้และศึกษาการปรับตัวต่อไปอย่างต่อเนื่องทั้งรุก รับปรับตัวกับความเปลี่ยนแปลงได้ การผลิตข้าวอินทรีย์ครบวงจรเพื่อให้เกิดความมั่นคงทางอาหาร เศรษฐกิจ สังคม สุขภาวะในครอบครัว ชุมชน ลดความเสี่ยงจากภัยธรรมชาติและความเปลี่ยนแปลงทุกด้าน

นอกจากนี้ ผลการศึกษาพบว่าพันธุ์ข้าวพื้นบ้านแต่ละตัวให้ผลผลิตที่ดี ชาวนาดำมีการเจริญเติบโตและแตกกอ ให้จำนวนรวง และเมล็ด เปรียบเทียบต่อก่อนนาดำให้ผลผลิตที่ดีกว่าและนาดำมีโรคและวัชพืชน้อยกว่านาหว่าน ต่อไป แนวทางในการพัฒนาต่อยอดในเรื่องของการศึกษาวิธีการทำนาที่เหมาะสมและรับมือกับความเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิอากาศและความเปลี่ยนแปลงระบบน้ำด้านอื่น สำหรับการศึกษาเกี่ยวกับการคืนระบบนิเวศในนาข้าวพบว่า การจัดการระบบการเรียนรู้เกี่ยวกับการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมจากการทำนาเคมีมาสู่การทำนาอินทรีย์ ทำให้ระบบนิเวศในนาข้าวค่อย ๆ ปรับตัวเองคืนความสมดุล ดินดี น้ำดี ระบบเกื้อกูลระหว่างชาวนาด้วยกันที่ได้มาช่วยเหลือ ความรู้ การออกปาก ชวนลูกหลานมาทำนา เกิดความเกื้อกูลระหว่างธรรมชาติกับชาวนา คือ ความหลากหลายในอดีตที่เคยหายไปจากการทำนาเคมี คืนความหลากหลายทั้งพืช สัตว์ คือ ในนามีความสมดุลของห่วงโซ่อาหาร ทำให้โรคและแมลงในนาอินทรีย์มีน้อย แมลงที่มีประโยชน์ที่อยู่ในแปลงมีความหลากหลายและปริมาณมากกว่า ระบบสามารถจัดการกันเองได้โดยธรรมชาติ และเพิ่มความมั่นคงทางด้านอาหารวิถีเกษตรอินทรีย์ นอกจากนี้ยังพบว่า ในนามีสิ่งมีชีวิตที่สนับสนุนความมั่นคงทางอาหารของชุมชนในน้ำเพิ่มมากขึ้น เช่น คีฬากลากคลัก เนื่องการปรับเปลี่ยนไปทำนาแบบเคมีในช่วงที่ผ่านมามีการใช้สารเคมีทำให้ลูกคลัก ปูนา ปลา กุ้งหอย หายไปจากท้องนา แต่เมื่อมีกระบวนการทำนาแบบอินทรีย์โดยการใช้ข้าวพื้นเมืองทำให้เกิดการฟื้นคืนระบบนิเวศในนา

ข้าว สิ่งมีชีวิตจำพวกสัตว์น้ำในนาข้าวค่อยมีปริมาณเพิ่มขึ้น ซึ่งปัจจุบันสัตว์น้ำเหล่านี้ มาหล่อเลี้ยงชีวิตคนในชุมชนนาปะขอให้มีสัตว์น้ำไว้กินในครัวเรือนในฤดูกาลทำนา คนในชุมชน ร้อยละ 70 ได้ ออกไปกลางทุ่งนาห่านาหาปลา กุ้ง หอย คั้นกลับมาเป็นทำอาหาร และชาวนา 15 ครอบครัวหากุ้งหอยปูปลาในนาข้าวมากินในบ้านและนำไปแบ่งปันขายให้กับเพื่อนบ้าน เพิ่มรายได้ให้กับครอบครัว สำหรับการวิเคราะห์การฟื้นฟูทางด้านระบบนิเวศร่วมกับประเภทการทำนา พบว่า นาหวนน้ำตามจะมีผักกินได้ในนามากกว่า ผักในนาข้าว เช่น ผักขึ้น ใบบัวบกบน หัวนา (คันทา) ผักหวา นาข้าวแห่งรวบรวมอาหาร คลังอาหารของชุมชน กุ้ง หอยปูปลา และ ผักในนาข้าว รวมกับผักข้างบ้านของชาวนา นำไปสู่เชื่อมโยงวัฒนธรรมอาหาร “ข้าวเป็นหลัก ผักเป็นยา ปลาเป็นอาหาร” มีเมนูอาหารของชาวนาที่ได้วัตถุดิบมาจากท้องนาปะขอ หลากหลายอย่าง เช่น แกงส้มผักขึ้น แกงคั่วผักขึ้น เป็นต้น

นอกจากนี้การศึกษาที่น่าสนใจและมีความเชื่อมโยงโดยตรงกับการเสริมสร้างจิตสำนึก ชาวนา คือ การรื้อฟื้นวัฒนธรรมของชุมชนเรื่อง “เร็นข้าว” ซึ่งความเชื่อมโยงกับการรักษา ความมั่นคงทางด้านอาหาร คลังเก็บอาหาร คลังพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน เนื่องจากความเชื่อ เร็นข้าว ยังเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์การวิถีชีวิต ความผูกพันของคนในชุมชน การช่วยเหลือแบ่งปันซึ่งกันและกัน การเชื่อมร้อยคนในชุมชนให้มีความรักความสามัคคี และสอนให้คนในชุมชนเห็นคุณค่า ความสำคัญของแม่โพสพ หรือที่ชาวนาปะขอเรียกว่า แม่เจ้าคุณ เปรียบเหมือนคนที่มีบุญคุณ ชาวนาลูกหลานชาวนาจะต้องช่วยกันดูแล ไม่ทำอะไรทำร้าย หรือทำให้แม่เจ้าคุณหนีหายไปจากชาวนาอยู่เป็นขวัญกำลังใจให้ทำให้ชาวนามีชีวิตที่ดีนาให้ผลผลิตดีชาวนา

ความเชื่อเร็นข้าวเป็นคลังอาหารของครอบครัวและชุมชน เชื่อมโยงกับวัฒนธรรมข้าว มาช้านาน เร็นข้าวของนาปะขอนั้นมีอายุตั้งแต่ 25-60 ปี บางหลังมีการสืบสืบทอดมาจากปู่ยา ตายาทกทอดมาจากบรรพบุรุษคนสมัยก่อนทำนากันมาก เน้นการทำนาเป็นหลัก สมัยก่อนของไม้แพงบางครอบครัว ถ้าไม่มีอะไรก็ขอให้ข้าวกรอบหม้อ เนื่องจากมีความสมบูรณ์ผัก ปลาสามารถหาได้จากข้างบ้าน ป่า คลอง แหล่งอาหารธรรมชาติ แต่มาถึงยุคปัจจุบันของแพง การทำเกษตรเชิงเดี่ยวก็ทำให้ข้าวผักปลาในนาข้าว แหล่งธรรมชาติของชุมชนเหลือน้อยลง ไม่เพียงพอ ทำให้มีการปรับเปลี่ยนทำสวนยาง สวนปาล์ม ทำนาอย่างเดี่ยวไปไม่รอด มีการเข้ามาของสารเคมี ปุ๋ยเคมีทำให้อาหารในนาและแหล่งธรรมชาติหายไป ฟังพาท้องนอมากขึ้น

ต้องซื้อจากข้างนอก การช่วยเหลือกันออกปาก ซอมือ เริ่มหายไป มาแทนที่ด้วยการจ้างต่างคนต่างอยู่เพิ่มขึ้น วิถีวัฒนธรรมข้าวที่เคยเชื่อมร้อยคนในชุมชนเริ่มหายไป คนเริ่มเลิกเก็บกับแกละ จ้างรถ เรนข้าวมีความสำคัญน้อยลง กำลังจะโดนทิ้ง หลายชุมชนเริ่มไม่มีที่จะเก็บข้าว ชาวนาบางครอบครัวทำแล้วขายหมด ต้องซื้อข้าวกิน การเตรียมตัวรับกับน้ำท่วม คือต้องเตรียมอาหารให้พร้อม เริ่มลดน้อยลง สิ่งเหล่านี้กลุ่มอนุรักษ์ข้าวพื้นบ้านนาปะขอตระหนักความสำคัญและเห็นว่าถ้าไม่มีการคืนเรนข้าวให้มีชีวิตต่อไปเรนข้าวก็จะเริ่มหายตายจากชุมชน ความมั่นคงทางอาหารในยามปกติ หรือช่วยวิกฤติภัยธรรมชาติ น้ำท่วม แล้งหายไป

ผลที่เกิดขึ้นโดยสรุปจากกระบวนการวิจัยเกี่ยวกับแนวทางอนุรักษ์ข้าวพันธุ์พื้นบ้านพบว่า (1) พันธุ์ข้าวพื้นบ้านของนาปะขอ ที่เหมาะสมและรับมือกับความเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิอากาศและความเปลี่ยนแปลงในมิติต่างนั้น ชาวนาได้มีการตัดสินใจเลือกพันธุ์ข้าว โดยพิจารณาตามความเหมาะสมจากคุณสมบัติที่ครอบครัวชอบ เช่น พันธุ์ข้าวที่ให้ผลผลิตดี และทนทานต่อภาวะความแปรปรวน ทนแล้ง ทนน้ำท่วม ข้าวที่ทนแล้งและให้ผลผลิตลดความเสี่ยงครอบครัวมีข้าวบริโภคในครอบครัวและสร้างความมั่นคงทางด้านอาหาร และรายได้ให้ครอบครัว ข้าวทั้ง 5 สายพันธุ์ที่ทดลอง ทนต่อความเปลี่ยนแปลงของอากาศ ข้าวที่ทนแล้งได้ดีคือ สังหยด และขึ้นดิน พันธุ์ข้าวที่มีรสชาติดีนิ่ม กินแล้วอิ่มท้อง รสชาติถูกปากของแต่ละครอบครัว จากการทดลองชิมรสชาติดีและชอบของนาปะขอและเครือข่าย เรียงตามลำดับ 5 สายพันธุ์คือ สังหยด เหม่หอม เล็บนก หัวนา ขึ้นดิน และจากการชิมข้าวพันธุ์เดียวกับแต่ละพื้นที่พบว่า ทดสอบชิมข้าวสังหยด พบว่า ข้าวสังหยดนาปะขอ นุ่ม กลิ่นหอม รสมันกว่าของที่อื่น ๆ โดยเฉพาะข้าวที่มีกระบวนการผลิตแบบอินทรีย์จะมีรสชาติดีและทนต่อสภาพความเปลี่ยนแปลงดีว่าข้าวเคมี เป็นพันธุ์ข้าวที่ปลูกได้ง่าย ดูแลรักษาง่าย ทนต่อแมลง ตรงกับความต้องการบริโภคของคนในชุมชน ได้รับการสนับสนุนจากองค์การบริหารส่วนตำบลนาปะขอ ศูนย์วิจัยข้าวพัทลุงและกรมการข้าว (2) กระบวนการเรียนรู้จากงานวิจัยและทำนาอินทรีย์ของสมาชิกทำให้ชาวนาปรับเปลี่ยนมาทำนาอินทรีย์เพิ่มขึ้นเป็น 80 ไร่ และมีแนวโน้มจะเพิ่มมากขึ้น มีบทเรียนของชาวนาและคนในชุมชนเองว่า เมื่อได้รับเปลี่ยนจากการกินข้าวเคมีขายทั่วไปมาเป็นข้าวพื้นบ้านอินทรีย์ (3) สร้างกระบวนการชุมชนพึ่งตนเอง พึ่งพากันเอง ช่วยเหลือ

เกี่ยวกันของคนในชุมชนการเติบโตของทุนพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน ขยายให้กับคนในชุมชนที่ต้องการทำนาข้าวพื้นบ้านนำไปใช้ และมีพันธุ์ข้าวที่สามารถขยายให้กับสมาชิกเพิ่มขึ้น ช่วยเหลือกันเองคืนกลับมาเป็นพันธุ์ข้าว สร้างกำลังใจชาวนาปรับเปลี่ยนสู่ระบบอินทรีย์ ชุมชนมีพันธุ์ข้าวไว้ใช้เองในชุมชน มันคงเมล็ดพันธุ์ แนวทางขยายพันธุ์ข้าว เหม่หอม เล็บนก นอกจากการบริโภคในชุมชนแล้ว เชื่อมโยงกับผู้บริโภคนอกชุมชนรับมือกับความเปลี่ยนแปลง สร้างรายได้ให้กับชาวนา (4) สร้างกระบวนการปกป้องพื้นที่ความมั่นคงทางด้านอาหาร รักษาพื้นที่นา และคืนเรินข้าวให้มีชีวิตขึ้นมา คนตระหนักถึงความสำคัญของเรินข้าว ปรับเปลี่ยนมาให้ความสำคัญและฟื้นฟูเรินข้าวให้ได้ใช้ประโยชน์ ไม่ปล่อยทิ้งร้าง หรือคนที่กำลังจะรื้อทิ้งก็หันกลับมาทำให้เรินข้าวกลับมามีชีวิตอีกครั้ง มีเรินข้าวเป็นต้นแบบ 10 หลัง รักษาเรินข้าวใช้เก็บข้าว 50 ครอบครัว (5) สร้างกระบวนการสืบสานสู่คนรุ่นใหม่ ที่มีความรู้และตระหนักถึงความสำคัญของชาวนา คุณค่าของข้าวพื้นบ้าน วิถีชีวิตชาวนาและ (6) การพัฒนาความร่วมมือกับภาคีในการขับเคลื่อนขยายแนวคิดและปกป้องพื้นที่นาสร้างความมั่นคงทางด้านอาหาร คืนเรินข้าวของเครือข่ายนาอินทรีย์วิถีถิ่นเวศน์เมืองลงขยายพื้นที่นาอินทรีย์ทำให้สุขภาพดี สร้างระบบนิเวศสมดุล อนุรักษ์และฟื้นฟูพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน ยกกระตักในการเพิ่มคุณค่าและมูลค่าข้าว การแปรรูปข้าว และเชื่อมโยงระหว่างผู้ผลิตและผู้บริโภค หนุนเสริมให้เกิดการขยายเครือข่ายและพื้นที่นาอินทรีย์เพิ่มขึ้น ได้ร่วมกับทางจังหวัดและเครือข่ายชาวนาอินทรีย์วิถีถิ่นเวศน์เมืองลง องค์การพัฒนาเอกชน ภาคประชาสังคม ร่วมจัดทำแผนแม่บทข้าวอินทรีย์จังหวัดพัทลุง ผลักดันให้เกิดการยอมรับและนำไปสู่การบรรจุเป็นแผนแม่บทที่เป็นของชาวนา หนุนเสริมชาวนาให้สามารถพึ่งตนเองอย่างมีศักดิ์ศรีได้จริง

2.4.2 โครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการชุมชนอย่างมีส่วนร่วมเรื่อง การเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิตข้าวพันธุ์พื้นบ้าน เกษตรอินทรีย์บ้านท่าช้าง หมู่ที่ 5 ตำบลพนาตุง อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง โดยอัมมร สุขวิน และคณะ (2559) ผ่านการศึกษาองค์ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาการทำนาแบบดั้งเดิม การทำนาอินทรีย์ และองค์ความรู้ที่ได้รับการพัฒนาขึ้นมาใหม่สำหรับใช้ในการพัฒนากระบวนการในการผลิตข้าวอินทรีย์ของชุมชน โดยการศึกษาเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตข้าวพันธุ์พื้นบ้านบ้านท่าช้าง ได้ทำการทดลองบนพื้นที่ความรู้เดิมที่มีการสั่งสม และความรู้ใหม่ที่มีการพัฒนาและปรับใช้ โดยสามารถถอดเป็นชุดความรู้ในระยะแรกในการศึกษา

ได้ดังนี้ กระบวนการเตรียมดิน เกษตรกรมีการปรับปรุงดินโดยการหว่านปอเทืองเป็นปุ๋ยพืชสด ซึ่งได้รับการส่งเสริมและถ่ายทอดความรู้จากสถานีพัฒนาที่ดินจังหวัดพัทลุง ถือเป็นนำวิทยาการสมัยใหม่มาพัฒนาการเตรียมดินเกษตรกรโดยส่วนใหญ่ ซึ่งจะมีการใช้เครื่องจักรในการไถที่จ้างแรงงานในการไถตะและไถแปร แต่ในขั้นตอนการไถเทือก เกษตรกรจะเป็นผู้ดำเนินการเองเพราะต้องอาศัยความประณีตการปรับระดับดินให้เสมอ ถือเป็นวิธีการนำเทคโนโลยีการเกษตร ช่วง พ.ศ. 2517- 2530 ซึ่งเป็นยุคเริ่มการเปลี่ยนแปลงของเทคโนโลยีในการทำนา สำหรับขั้นตอนการเพาะกล้าทำนาดำและการเตรียมเมล็ดพันธุ์ข้าว เพื่อใช้ในการหว่าน พบว่า เกษตรกรยังคงยึดรูปแบบการทำแบบเดิม แต่การจัดการแรงงาน พบว่า มีรูปแบบผสมผสานระหว่างการออกปาก(การช่วยเหลือกัน) ถอนกล้า และดำนา วิธีการดังกล่าวทำให้เห็นมิติความสัมพันธ์ของชุมชนที่ยังคงมีการช่วยเหลือกัน แต่การจัดการแปลงนาที่ไม่มีการหว่านกล้า นอกจากจะมีการออกปากดำนาแล้ว มีการจ้างแรงงานในการปักด้วยถือเป็นต้นทุนการผลิตที่สูง

การดูแลรักษา เกษตรกรมีการพัฒนาและสร้างทางเลือกให้กับตนเอง โดยมีการทำปุ๋ยหมักชีวภาพ ปุ๋ยหมักชีวภาพ สมุนไพรไล่แมลง ถือเป็นวิธีการใหม่ในปัจจุบัน โดยเกษตรกรเลือกใช้เพื่อการลดต้นทุนการผลิต การมิตรต่อสิ่งแวดล้อม สร้างระบบนิเวศในนาข้าวให้มีความหลากหลายทั้งสัตว์บก สัตว์น้ำ แมลง พืชน้ำ พืชนา สำหรับขั้นตอน การเก็บเกี่ยวเกษตรกรมีการผสมผสานโดยการเก็บกับแคะบางส่วน เพื่อใช้ในการคัดเลือกพันธุ์ข้าวดีเพื่อใช้เพาะปลูกในฤดูกาลต่อไป และส่วนที่เหลือใช้รถตัดข้าวเก็บเกี่ยวเพื่อความสะดวกรวดเร็ว ดังนั้น จะเห็นได้ว่ารูปแบบการทำนาของเกษตรกรบ้านท่าช้างในปัจจุบัน ยังคงนำภูมิปัญญาบรรพบุรุษมาใช้ในการบางขั้นตอน เช่น พันธุ์ข้าวพื้นบ้าน การดูแลรักษา และการเก็บข้าวด้วยแคะ แต่ค่อนข้างจะถดถอยมีการนำวิทยาการใหม่เกี่ยวกับองค์ความรู้ และเทคโนโลยีมาใช้ แต่ทุนแรง และให้ประสิทธิภาพสูงสุด และที่น่าสังเกตในกลุ่มเกษตรกรทดลองมุ่งเน้นการทำนาอินทรีย์ ถือเป็นรูปแบบการทำนาที่สำคัญในการบูรณาการความรู้เดิมที่มีการใช้ปุ๋ยจากมูลสัตว์เป็นหลัก ช่วง พ.ศ.2490-2516 การผลิตแบบยังชีพ และในยุคแสวงหาทางเลือกของเกษตรกร ที่จะทำให้การเกษตรแบบเชิงเดี่ยวใช้สารเคมีเต็มที่ หรือการทำเกษตรแบบยั่งยืน ไม่มีการใช้สารเคมีเน้นการใช้วัตถุดิบท้องถิ่นนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดและลดต้นทุนการผลิต แต่อย่างไรก็ตาม

การทดลองดังกล่าวไม่สามารถหาข้อสรุปได้ชัดเจน ด้วยมีปัจจัยในการทดลองหลายประเด็นจึงจำเป็นต้องอย่างยิ่งที่จะต้องมีการทดลองซ้ำในการเพาะปลูกฤดูกาลต่อไป

การผลการเปรียบเทียบผลผลิตที่เกิดขึ้นจากการทำนาแบบประณีตของชุมชนบ้านท่าช้าง พบว่า กรณีการทำนาข้าวสังหยดในพื้นที่ซึ่งมีการทำนาอินทรีย์ต่อเนื่อง การทำนาโดยการปักดำจะให้ผลผลิตและผลตอบแทนมากกว่าการทำนาหว่าน กรณีของข้าวเหนียวพัทลุง พบว่ารายได้สุทธิของการทำนาดำจะมากกว่าการทำนาหว่าน กรณีของข้าวหนวยเขือ การทำนาดำจะมากกว่าการทำนาหว่าน โดยสรุป การทำนาดำแม้จะมีต้นทุนการผลิตที่สูงกว่า แต่ก็ได้ให้ผลผลิตและรายได้สุทธิของนาดำและนาหว่านของข้าวสังหยดมีความแตกต่างกันมาก แต่สำหรับข้าวเหนียวพัทลุงกับข้าวหนวยเขือมีความแตกต่างไม่มาก แต่อย่างไรก็ตามพบว่าการทำนาดำจะมีภาวะการเสี่ยงจากการเสียหายจากน้ำท่วมหรือข้าวล้มได้น้อยกว่าการทำนาหว่าน และการใช้แรงงานในการกำจัดวัชพืชของนาดำจะไม่ต้องจัดการในส่วนนี้ ซึ่งคณะผู้วิจัยได้เสนอแนวทางการเพิ่มประสิทธิภาพการทำนาอินทรีย์ด้วยข้าวพันธุ์พื้นเมือง ประกอบด้วย (1) การลดต้นทุนในการจ้างดำสามารถทำได้โดยการออกปากหรือขอมือกันในสมาชิกกลุ่ม (2) การเพาะกล้านาดำควรมีการปรับเปลี่ยนจากการเพาะในแปลงนา มาเป็นการเพาะในถาดหลุมเหมือนกับการเพาะนาโยนตามที่ได้เรียนรู้จากการศึกษาดูงาน (3) การทำนาครั้งเดียวแต่เก็บผลผลิต 2 ครั้ง โดยการบำรุงต้นข้าวหรือเรียกว่าลูกข้าวหลังการเก็บเกี่ยวก็สามารถเก็บผลผลิตได้อีกรอบ ซึ่งไม่ต้องการลงทุนเพิ่มเติม (4) ต้องมีการปรับปรุงดินอย่างต่อเนื่องโดยใช้วิธีการตามธรรมชาติ ได้แก่ การหว่านปอเทือง การหมักตอซัง ซึ่งจะทำให้ลดต้นทุนในการผลิตลงได้

ข้อเสนอแนะจากงานศึกษา พบว่า รูปแบบการเพิ่มประสิทธิภาพในการเปรียบเทียบการทำนาดำและนาหว่าน จะมีความแตกต่างในด้านต้นทุนและผลตอบแทน แต่เมื่อมีการศึกษาดูงานและแลกเปลี่ยนร่วมกันเกษตรกรมีรูปแบบวิธีที่น่าสนใจเพิ่มขึ้น ได้แก่ การนำกระบวนการเพาะกล้าแบบนาโยน เพื่อลดต้นทุนด้านแรงงานหรือการทำนาแบบไม่ต้องใช้แรงงานและเวลาในการจัดการดูแลกำจัดวัชพืชมากปล่อยให้ธรรมชาติในแปลงนาดูแลต้นข้าว ถือเป็นข้อสังเกตเกี่ยวกับการลดต้นทุนการผลิตและเปรียบเทียบผลผลิตที่ได้ว่ามีความแตกต่างหรือไม่ จึงเป็นอีกแนวทางที่ควรมีการศึกษาต่อไป

2.4.3 โครงการการวิจัยเรื่อง การพัฒนาศูนย์การเรียนรู้เกษตรธรรมชาติชาวนาบางแก้ว เพื่อสร้างชาวนารุ่นใหม่ จ.พัทลุง เป็นโครงการวิจัยที่มีวัตถุประสงค์ในการวิจัยเพื่อสร้างชุดความรู้ที่อยู่บนพื้นฐานของประสบการณ์ชาวนาและพัฒนาเป็นหลักสูตรการเรียนรู้

เกี่ยวกับการทำนาอินทรีย์ให้สอดคล้องกับกลุ่มเป้าหมาย การค้นหารูปแบบและวิธีการสื่อสารที่เหมาะสมกับหลักสูตรการเรียนรู้ต่างๆ และการสร้างวิทยากรท้องถิ่นเกี่ยวกับการทำนาอินทรีย์ ผลการศึกษาพบว่า สามารถสร้างชุดความรู้ที่อยู่บนพื้นฐานประสบการณ์ของชาวนาอำเภอบางแก้ว ประกอบด้วย องค์ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์การทำนาที่ครอบคลุมเนื้อหาเกี่ยวกับพัฒนาการการทำนาในพื้นที่อำเภอบางแก้ว ระบบนิเวศ วิถีชีวิต ภูมิปัญญาและพิธีกรรม องค์ความรู้เกี่ยวกับพันธุ์ข้าวและการคัดเลือกพันธุ์ข้าว องค์ความรู้เกี่ยวกับการทำนาทั้งในรูปแบบดั้งเดิมและการทำนาอินทรีย์ในปัจจุบัน ซึ่งครอบคลุม กระบวนการในการผลิตข้าวอินทรีย์ กระบวนการคิดและการวางแผนในการผลิตข้าวอินทรีย์ การใช้เทคโนโลยีการลดต้นทุนในการผลิตข้าวอินทรีย์ การตรวจสอบและการรับรองมาตรฐานการผลิตข้าวอินทรีย์ และการเพิ่มมูลค่าผลิตจากข้าวอินทรีย์อำเภอบางแก้ว

การผสมผสานความรู้แบบดั้งเดิมกับความรู้สมัยใหม่ ออกมาเป็นรูปแบบการทำนาอินทรีย์ในปัจจุบัน พบว่า เป็นทางออกทั้งในการปรับปรุงวิถีการดำรงชีวิตและการยกระดับทางเศรษฐกิจของคนในชุมชน แต่ต้องมีการผนวกเข้ากับองค์ความรู้ในด้านต่างๆ แต่ยังมีสิ่งที่ต้องได้รับการพัฒนาและสร้างการเรียนรู้เพิ่มเติมทั้งในด้านกระบวนการผลิตที่จะต้องมีการใส่ใจในทุกขั้นตอน กระบวนการคิดและวางแผนซึ่งจะสามารถทำให้กระบวนการผลิตเป็นไปอย่างมีระบบ การเรียนรู้ในด้านเทคโนโลยีการลดต้นทุน เพิ่มผลผลิต ซึ่งจะช่วยลดค่าใช้จ่ายส่วนที่ไม่จำเป็นลงไปได้ การเรียนรู้ในการตรวจสอบและการรับรองมาตรฐานอินทรีย์ซึ่งจะทำให้ผลผลิตที่ออกมามีความสอดคล้องตรงตามมาตรฐานซึ่งสามารถสร้างความน่าเชื่อถือและเพิ่มมูลค่าได้อย่างเหมาะสม นอกจากนี้องค์ความรู้ด้านการแปรรูปในรูปแบบต่างๆ ทั้งการแปรรูปเบื้องต้นเป็นข้าวกล้อง ข้าวกล้องเพาะงอก ข้าวซ้อมมือ การใช้ส่วนเหลือจากการสีมาพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์ เพื่อเพิ่มมูลค่าข้าวอินทรีย์ที่เกิดขึ้น ก็เป็นสิ่งที่ได้รับการพิสูจน์มาเป็นระยะเวลาหนึ่งแล้วว่า สามารถยกระดับสินค้าเบื้องต้นจากการขายข้าวเปลือกและการขายส่วนเหลือโดยไม่มี การแปรรูปได้ ทั้งยังสามารถเพิ่มมูลค่าได้เป็นอย่างมาก

การพัฒนาชุดความรู้เหล่านี้ร่วมกับประสบการณ์และการศึกษาข้อมูลจากกรณีศึกษาต่างๆ สรุปได้ว่า หลักสูตรการเรียนรู้โรงเรียนชาวนาจะต้องตั้งอยู่บนหลักคิดที่ว่า จะต้องกระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้บนฐานของภูมิปัญญาที่สามารถประยุกต์ใช้กับเทคโนโลยีและองค์ความรู้สมัยใหม่ที่สอดคล้องกับบริบทของชุมชนและสามารถยกระดับความมั่นคงในการดำรงชีวิตและความมั่นคงทางอาหารของชุมชนได้ ทั้งนี้จากการศึกษาสรุปได้ว่า หลักสูตรการเรียนรู้ที่เหมาะสมประกอบด้วย (1) การสร้างเรียนรู้เกี่ยวกับสถานการณ์การผลิตและ

การตลาดข้าวอินทรีย์ท้องถิ่นตั้งแต่ระดับจังหวัดพัทลุง ภาคใต้ ประเทศอาเซียน จนถึงระดับโลก (2) การสร้างการเรียนรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับการพัฒนาการทางระบบนิเวศ วิถีชีวิตและภูมิปัญญาการทำนาแบบดั้งเดิมและการทำนาอินทรีย์ในระดับพื้นที่ (3) การเรียนรู้เกี่ยวกับกระบวนการคิดและการวางแผนการผลิตข้าวอินทรีย์ โดยเน้นเนื้อหาเกี่ยวกับแนวทางในการวางแผนและการบริหารจัดการทรัพยากร การจัดสรรและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ได้แก่ ที่ดิน แรงงาน ทุน ให้เป็นระบบและเกิดประโยชน์สูงสุดในการผลิตข้าวอินทรีย์ (4) เทคโนโลยีการลดต้นทุนในการในการผลิตข้าวอินทรีย์ เน้นเรื่องปัจจัยการผลิตข้าวที่ไม่เหมาะสม ซึ่งเป็นสาเหตุของการผลิตข้าวฟุ่มเฟือย วิธีการเพิ่มผลผลิต และวิธีการลดต้นทุนการผลิตข้าวอย่างต่อเนื่อง (5) การสร้างการเรียนรู้เกี่ยวกับกระบวนการผลิตข้าวอินทรีย์และข้าวปลอดภัย โดยเน้นศึกษาหลักการผลิตข้าวอินทรีย์ ประกอบด้วย การเลือกใช้พันธุ์ข้าว การเตรียมเมล็ดพันธุ์ การเตรียมดิน วิธีการปลูก วิธีการดูแลรักษาตั้งแต่ปลูกจนถึงขั้นตอนการเก็บเกี่ยวและวิธีการจัดการผลผลิตข้าว (6) การสร้างการเรียนรู้เกี่ยวกับการตรวจสอบและรับรองมาตรฐานการผลิตข้าวอินทรีย์ ซึ่งจะเน้นให้ผู้เข้าเรียนรู้มีความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับระบบมาตรฐานที่มีและใช้อยู่ทั้งในระดับชุมชนและที่มีการพัฒนาขึ้นมาใหม่ และจะต้องสามารถเข้าร่วมปฏิบัติในการขอรับรองมาตรฐานการผลิตข้าวของตนเองได้ (7) การสร้างการเรียนรู้เกี่ยวกับการเพิ่มมูลค่าผลผลิตข้าว ที่เน้นให้ผู้เข้าร่วมได้รู้แนวคิด มีการฝึกปฏิบัติและสามารถนำไปใช้ได้ด้วยตนเอง

การสังเคราะห์รูปแบบและวิธีการสื่อสารที่เหมาะสมกับหลักสูตรการเรียนรู้ต่างๆ พบว่า ต้องใช้ทั้งในรูปแบบของการบรรยายและการลงพื้นที่ปฏิบัติจริง โดยมีวิธีการสื่อสารที่เหมาะสมกับกลุ่มเป้าหมายซึ่งได้ระบุไว้ 2 กลุ่ม คือ กลุ่มชาวนาในพื้นที่และกลุ่มนักเรียน โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้ กลุ่มชาวนา ควรเน้น (1) การบรรยายที่สามารถรื้อฟื้นให้เห็นความสำคัญวิถีการดำรงชีวิต ภูมิปัญญา ความรู้ ศาสนา เรื่องที่ไปที่มาของชุมชนของชุมชนในเรื่องข้าว ประวัติศาสตร์เรื่องข้าว วัฒนธรรม “การทำขวัญข้าว” ประเพณีที่เกี่ยวกับเรื่องข้าว ที่มาของการทำนา ความสัมพันธ์ที่มากกว่าเรื่องของการเป็นอาหาร เรื่องของข้าวเป็นยารักษาโรค (2) การบรรยายและการลงพื้นที่จริง ดูจากของจริง ให้เห็นภาพรวมระบบนิเวศพื้นที่ระบบนิเวศในนาข้าว ระบบนิเวศที่เชื่อมโยงจากนาข้าว เช่น ที่อยู่อาศัย ที่ทำกิน ที่นา ที่รกร้าง ซึ่งจะต้องเชื่อมโยงให้เห็นร่วมกันทั้งระบบ ซึ่งสามารถตอบคำถามได้อีกมากมาย ทั้งในเรื่องโรคแมลง ระบบฝนฟ้าอากาศ ระบบฤดูกาล และเชื่อมโยงให้เห็นถึงสมุนไพร อาหาร ระบบน้ำ ความเกี่ยวข้องกับระหว่างพืช สัตว์ แต่ละชนิดในระบบนิเวศ รื้อฟื้นวิถีเก่าที่เคยได้พึ่งพาแหล่ง

อาหาร ใช้วิธียกตัวอย่างให้เห็นเชิงระบบ เห็นความเชื่อมโยง เปรียบเทียบยุคสมัย หรือใช้การตั้งคำถามและร่วมกันหาคำตอบ หรือเฉลยในภายหลัง การเชื่อมโยงปรากฏการณ์เข้ากับคำอธิบายทางวิทยาศาสตร์ที่มีอยู่แล้วเพื่อคลี่คลายความเข้าใจผิดเกี่ยวกับศัตรูพืช (3) การบรรยายปูพื้นฐานความรู้ความเข้าใจโดยภาพรวม การตั้งคำถามแก่ผู้เข้าร่วมเพื่อให้เกิดกระบวนการค้นหาคำตอบในระหว่างการฝึกอบรม การลงมือปฏิบัติจริง การแลกเปลี่ยนหลังการการเรียนรู้และหลังการปฏิบัติ ให้มีความเข้าใจในกระบวนการผลิตข้าว ตั้งแต่ชนิดพันธุ์ข้าว การคัดพันธุ์ข้าว การเตรียมเมล็ดพันธุ์ การเตรียมดิน วิธีการดำนา การดูแลรักษา ศัตรู โรคพืช สารป้องกันกำจัดศัตรูพืช วิธีการเพาะปลูก การดูแลหลังหว่านกล้า การดูแลต้นกล้าหลังปักดำ การกำจัดวัชพืช ศัตรูพืช การเก็บเกี่ยว การทำปุ๋ยอินทรีย์ การดูแลรักษาหลังการเก็บเกี่ยว การแปรรูป มาตรฐานสินค้า และการจำหน่ายสินค้า

สำหรับกลุ่มนักเรียน ควรเน้น (1) การเรียนรู้ให้รู้จักตนเองในวิถีการดำรงชีวิต ภูมิปัญญา ความรู้ ศาสนา เรื่องที่ไปที่มาของชุมชนของชุมชนในเรื่องข้าว ประวัติศาสตร์เรื่องข้าว วัฒนธรรม “การทำขวัญข้าว” ประเพณีที่เกี่ยวข้องกับเรื่องข้าว ที่มาของการทำนา ความสัมพันธ์ที่มากกว่าเรื่องของการเป็นอาหาร เรื่องของข้าวเป็นยารักษาโรค และชุดความรู้ที่มี ผ่านการเล่าเรื่องเชิงนิทานและการใช้สื่อวีดิทัศน์ เป็นต้น (2) ในเรื่องของระบบนิเวศ ควรใช้การบรรยายแบบไม่ยึดตายวณัก เน้นการลงพื้นที่ปฏิบัติจริง ประกอบเอกสารสำหรับการเปรียบเทียบโดยใช้วิธีชวนดู ชวนเรียนรู้ ไม่ควรเน้นการออกคำสั่ง แต่ควรมีลักษณะการเสริมสร้างหรือการทำทลายความสามารถของเด็กและเยาวชน (3) ในด้านการเรียนรู้เกี่ยวกับเทคนิควิธีการทำเกษตรอินทรีย์ การทำนาอินทรีย์ โดยภาพรวมของข้อมูลคล้ายคลึงกับของผู้ใหญ่ แต่ควรเน้นการลงพื้นที่ปฏิบัติในระดับที่เด็กและเยาวชนสามารถกระทำได้ หรืออาจจะเน้นการเรียนรู้ผ่านฐานการเรียนรู้ 5 ฐานที่มีอยู่ เช่น ฐานการดำนา ฐานการเตรียมดิน เป็นต้น และ (4) ในด้านการให้ความรู้เกี่ยวกับการแปรรูป ควรเน้นการสาธิตหรือสอนให้ลงมือทำ แต่ไม่ควรบรรยายยาวนานมาก ทั้งนี้เนื่องจากเด็กและเยาวชนจะมีสมาธิสั้น

2.4.4 โครงการวิจัยการพัฒนาการบริหารจัดการกลุ่มศูนย์สาธิตวิสาหกิจทำ
ข้างพื้นฟูเศรษฐกิจมีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาระบบการบริหารจัดการของกลุ่มศูนย์สาธิต
วิสาหกิจชุมชนทำข้างพื้นฟูเศรษฐกิจและหนุนเสริมกระบวนการทำนาอินทรีย์ในพื้นที่ ขยายผล
ประสบการณ์การบริหารฯ และส่งเสริมกระบวนการผลิตและจำหน่ายที่เป็นธรรม และพัฒนา

ระบบการบริหารจัดการที่เกื้อกูลกับเครือข่ายชาวนาในพื้นที่จังหวัดพัทลุงภายใต้รูปแบบการผลิตข้าวพันธุ์พื้นบ้านและการทำนาแบบอินทรีย์ ซึ่งการดำเนินการวิจัยในครั้งนี้มีวิธีการหลักๆ คือการถอดประสบการณ์หรือบทเรียนของกลุ่มวิสาหกิจบ้านท่าช้าง เมื่อได้ข้อมูลมาแล้วนำมาวิเคราะห์สรุปผลที่ได้จากการถอดบทเรียนเพื่อสังเคราะห์หาจุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส ความเสี่ยง แล้วนำข้อสรุปที่ผ่านการสังเคราะห์มาเชื่อมโยงกับบริบทต่าง ๆ แปรผลข้อมูลย้อนกลับเป็นชุดประสบการณ์ไปสร้างกระบวนการเรียนรู้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกับกลุ่มวิสาหกิจกลุ่มอื่นๆ ในวงกว้างระดับโซน และระดับจังหวัดและสุดท้ายคือขั้นตอนของการพยายามร่วมหาทิศทางเพื่อเชื่อมโยงการบริหารจัดการที่เกื้อกูลกับเครือข่ายชาวนาในพื้นที่จังหวัดพัทลุง ผลการศึกษาพบว่า มีการพัฒนาระบบการบริหารจัดการของกลุ่มและกระบวนการปรึกษาหารืออย่างต่อเนื่อง ทำให้ภายในกลุ่มมีความเข้าใจกันมากขึ้น สำหรับการขยายการทำงานเพื่อเกื้อกูลระบบการทำงานร่วมกันในจังหวัดพัทลุงการขับเคลื่อนงานร่วมกับภาคีเครือข่ายสามารถทำให้มีการจัดแบ่งพื้นที่การทำงานเพื่อสนับสนุนซึ่งกันและกันได้ โดยผลการทำงานผ่านการประชุมกลุ่มย่อยและการพยายามขับเคลื่อนร่วมกันได้วางแผนทิศทางที่สามารถเชื่อมโยงการบริหารจัดการที่เกื้อกูลกับเครือข่ายชาวนาในพื้นที่จังหวัดพัทลุง และท้ายที่สุดก็สามารถนำไปสู่การขับเคลื่อนในภาพใหญ่เวทีจังหวัดและก่อให้เกิดกระบวนการมีส่วนร่วมของหลายฝ่ายเห็นความสำคัญในประเด็นร่วมกันได้ โดยมีเป้าหมายร่วมกันในสร้างการสร้างมาตรฐานข้าวอินทรีย์พัทลุงโดยชุมชน นอกจากนั้นผลการถอดบทเรียนกลุ่มวิสาหกิจและกลุ่มผลิตข้าวสังหยดอินทรีย์แต่ละโซนในจังหวัดพัทลุงที่เกิดปัญหาเรื่องราคาข้าวสังหยดตกต่ำยังเกิดกระบวนการรวมกลุ่มแก้ปัญหาอีกประเด็นคือการรวมกลุ่มเป็นคลัสเตอร์ข้าวสังหยดจังหวัดพัทลุง โดยได้รับความร่วมมือในการขับเคลื่อนร่วมกันทั้งที่เป็นส่วนขององค์กรชาวนาอินทรีย์ หน่วยงานราชการ และสถาบันวิชาการในพื้นที่ และสำหรับการดำเนินกิจกรรมการพัฒนาผลิตภัณฑ์ของกลุ่มทำให้ชุมชนได้รับแนวคิดแนวทางในการพัฒนา 3 ประเด็น คือ (1) ประเด็นการการนำทุนวัฒนธรรม ทรัพยากรธรรมชาติมาเชื่อมโยงกับการสร้างผลิตภัณฑ์ การวิเคราะห์ดังกล่าวทำให้ชุมชนเห็นศักยภาพว่าชุมชนมีศักยภาพด้านใด มีทรัพยากรอะไร และมีภูมิปัญญาอะไรบ้างที่สามารถนำมาพัฒนาผลิตภัณฑ์ข้าวสังหยดได้ (2) การดำเนินการทำกิจกรรมจะต้องสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมกับหลายกลุ่มหลายวัย เพื่อพัฒนาผลิตภัณฑ์ในชุมชน เพราะถ้าเป็นผู้สูงอายุจะมีภูมิปัญญา แต่แนวคิดในการนำข้อมูลมาพัฒนาผลิตภัณฑ์นั้นจะมองว่าพัฒนาไม่ได้และรู้สึกเป็นเรื่องยากมากเลย และอีกประเด็น (3) คือ การดำเนินการดังกล่าวจะต้องใช้เงินและเวลา และนอกจากนั้นทำให้ทราบถึงแนวทางการคำนวณต้นทุน

เกี่ยวกับผลิตภัณฑ์ และการตลาดช่องทางการจำหน่ายจะต้องมีการสาธิตและทดลองผลิตภัณฑ์ และผลิตภัณฑ์จะต้องมีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นที่สามารถสร้างผลิตภัณฑ์สู่ตลาดและเป็นที่ยอมรับได้

อย่างไรก็ตามต้อง ผลการศึกษาพบว่า การขับเคลื่อนในประเด็นที่เกี่ยวกับการผลักดันเครือข่ายชาวนาจำเป็นต้องมีคณะทำงานจากหลายกลุ่มหลายฝ่ายมาช่วยกันในการดำเนินการศึกษาหรือมีการนำยุทธศาสตร์ที่เกี่ยวกับเรื่องข้าวอินทรีย์จังหวัดจัดตั้งเป็นคณะทำงานเพื่อขับเคลื่อนประเด็นการบริหารจัดการที่เกี่ยวกับเครือข่ายการจัดการข้าวอินทรีย์ของชาวนาในพื้นที่จังหวัดพัทลุงเช่นกิจกรรมดังกล่าวควรเป็นหน้าที่โดยตรงของการขับเคลื่อนในพื้นที่กลางหรือจำเป็นต้องมีคณะทำงานกลาง ซึ่งต้องทำงานอย่างต่อเนื่องในการสร้างการแลกเปลี่ยนเรียนรู้พูดคุยอภิปรายร่วมกัน ถ้าพบว่ามีหลายปัญหาก็ต้องร่วมกันแก้ที่ละปม โดยเลือกประเด็นที่เร่งด่วนมาแก้ปัญหา ก่อน เช่น ในเรื่องของการสวมรอยข้าวอินทรีย์ กระบวนการตั้งราคา กลไกการตรวจสอบหรือการออกแบบมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ เป็นต้น ซึ่งอาจจะต้องใช้สักระยะเวลา ใช้ความร่วมมือของหลายฝ่ายโดยต้องหาผู้เชี่ยวชาญในหลายประเด็นมาให้การสนับสนุนให้แนวคิดในการปรับกระบวนการการอินทรีย์ในระดับจังหวัดหรืออาจจะมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับประเด็นนี้เพิ่มขึ้นในช่วงต่อไป

บทที่ 3

ระเบียบวิธีการวิจัยและกระบวนการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้คณะผู้วิจัยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยออกแบบเป็นงานวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) ที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อสังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับกระบวนการสร้างสำนึกชาวนาเพื่อสร้างพลังในการขับเคลื่อนขบวนการชาวนาอินทรีย์ จังหวัดพัทลุง ซึ่งมีทั้งส่วนที่ดำเนินการอยู่จริงในปัจจุบันและส่วนที่คณะผู้วิจัยได้ปฏิบัติการร่วมกับนักวิจัยในพื้นที่เป้าหมายในชุดโครงการเดียวกัน จำนวน 4 โครงการ ซึ่งจะได้สร้างความเข้มแข็งของกลุ่มองค์กรและกลไกเครือข่ายชาวนาอินทรีย์ จังหวัดพัทลุง และสร้างการเคลื่อนไหวของเครือข่ายชาวนาอินทรีย์ จังหวัดพัทลุง ในการผลักดันนโยบาย โดยมีรายละเอียดระเบียบวิธีวิจัยและกระบวนการวิจัย ดังต่อไปนี้

3.1 กลุ่มเป้าหมายในการวิจัย

คณะผู้วิจัยแบ่งกลุ่มเป้าหมายสำหรับการวิจัยในครั้งนี้ออกเป็น 2 กลุ่ม ประกอบด้วย

3.1.1 กลุ่มเป้าหมายหลัก

การคัดเลือกกลุ่มเป้าหมายหลัก ใช้วิธีการคัดเลือกแบบเฉพาะเจาะจงกับกลุ่มชุมชนซึ่งอยู่ในชุดโครงการเดียวกันกับงานวิจัยในครั้งนี้ ประกอบด้วย พื้นที่ 4 หมู่บ้าน โดยแยกเป็น 5 กลุ่ม ดังต่อไปนี้ 1) ศูนย์เรียนรู้เกษตรกรรมธรรมชาติบางแก้ว ตำบลท่ามะเดื่อ อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง 2) กลุ่มบ้านนาสวนธรรมชาติ ตำบลนาปะขอ อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง 3) กลุ่มวิชาลัยรวงข้าว ตำบลพะนางตง อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง 4) กลุ่มวิสาหกิจชุมชนท่าช้าง ตำบลพะนางตง อ.ควนขนุน จังหวัดพัทลุง และ 5) กลุ่มวิสาหกิจชุมชนบ้านเขากลาง ตำบลปันแต อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง

3.1.2 กลุ่มเป้าหมายรอง ประกอบด้วย 1) กลุ่มข้าวสังข์หยด อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง 2) กลุ่มหอมพื้นบ้าน อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง 3) กลุ่มเครือข่ายขบวนการชุมชน ตำบลควนขนุน อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง

3.2 วิธีดำเนินงานและการสังเคราะห์ขบวนการงานอินทรีย์ จ.พัทลุง

กิจกรรมที่ 1 ประชุมคณะทำงาน

โครงการวิจัย ได้ดำเนินการในการจัดกิจกรรมประชุมคณะทำงาน จำนวน 7 ครั้ง ประกอบด้วย

- ครั้งที่ 1 วันที่ 25 กันยายน 2557 ณ มหาวิทยาลัยทักษิณ วิทยาเขตพัทลุง 222 หมู่ 2 ตำบลบ้านพร้าว อำเภอป่าพะยอม จังหวัดพัทลุง
- ครั้งที่ 2 วันที่ 25 พฤศจิกายน 2557 ณ วิทยาลัยภูมิปัญญาชุมชน 170 หมู่ที่ 6 ตำบลพนางตุง อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง
- ครั้งที่ 3 วันที่ 7 ธันวาคม 2557 ณ วิทยาลัยภูมิปัญญาชุมชน 170 หมู่ที่ 6 ตำบลพนางตุง อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง
- ครั้งที่ 4 วันที่ 22 มกราคม 2558 ณ วิทยาลัยภูมิปัญญาชุมชน 170 หมู่ที่ 6 ตำบลพนางตุง อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง
- ครั้งที่ 5 วันที่ 22 กุมภาพันธ์ 2558 ณ โรงนาหลานย่าแดง 10 หมู่ 6 ตำบลแหลมไหนด จังหวัดพัทลุง
- ครั้งที่ 6 วันที่ 9 มีนาคม 2558 ณ วิทยาลัยภูมิปัญญาชุมชน 170 หมู่ที่ 6 ตำบลพนางตุง อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง
- ครั้งที่ 7 วันที่ 2 มิถุนายน 2558 ณ วิทยาลัยภูมิปัญญาชุมชน 170 หมู่ที่ 6 ตำบลพนางตุง อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง

วัตถุประสงค์

- เพื่อเตรียมความพร้อมโครงการก่อนเริ่มดำเนินงาน
- เพื่อติดตามความก้าวหน้าในการดำเนินงานวิจัย
- เพื่อร่วมวิเคราะห์ทิศทางการทำงานและความก้าวหน้าโครงการ
- เพื่อจัดทำรายงานความก้าวหน้าและรายงานฉบับสมบูรณ์
- เพื่อเตรียมความพร้อมในการผลักดันเรื่องเข้าสู่สาธารณะ

ขั้นตอนการดำเนินการ

- ร่วมกันสร้างความเข้าใจในการกำหนดแผนการดำเนินโครงการ ตลอดทั้งกำหนดวัน เวลา สถานที่ ในการทำกิจกรรมตามแผนงานของโครงการ

- หัวหน้าโครงการที่มิวิจัยรวมทั้ง ๔ โครงการ ได้รายงานความก้าวหน้าการดำเนินงานของโครงการย่อยถึงการดำเนินกิจกรรมว่าได้ทำไปแล้วกี่กิจกรรม มีปัญหา อุปสรรค ต้องความช่วยเหลือเรื่องใดบ้าง

- ร่วมวิเคราะห์ทิศทางการทำงานและความก้าวหน้าโครงการ เพื่อสร้างพลังในการขับเคลื่อนขบวนชาวนาอินทรีย์ จังหวัดพัทลุง

- ปรีกษา หารือ เตรียมความพร้อม เพื่อผลักดันเรื่องข้าวสู่สาธารณะ ทั้งเรื่องตลาดข้าว การสื่อสารกับผู้บริโภคและเพื่อเชื่อมโยงเป็นนโยบายระดับจังหวัด

สรุปเนื้อหากิจกรรม

ผลการดำเนินงานจากการจัดประชุมอย่างต่อเนื่อง สรุปจากมติจากการประชุมทั้ง ๗ ครั้ง สรุปผลได้ดังนี้

1. มีการการจัดระบบและกระบวนการการดำเนินโครงการวิจัย ประกอบด้วย ทีมสังเคราะห์ ทีมนโยบาย ทีมประสานงาน ทีมพี่เลี้ยงพื้นที่

2. มีการแบ่งบทบาทหน้าที่การทำงานเพื่อให้บรรลุผลตามวัตถุประสงค์โครงการดังนี้ ทีมวิจัยพื้นที่ มีหน้าที่การดำเนินการและปฏิบัติการวิจัย ประสานทีมวิจัย ประกอบด้วย

1) นายจักรกฤษณ์ สามัคคี

2) นางมาลี พันธุ์วง

3) นายอำมร สุขวิน

4) นางสาวธิดา คงอาษา

ทีมพี่เลี้ยง มีหน้าที่ร่วมดำเนินการวิจัย จัดกระบวนการวิจัย ดูแลรับผิดชอบงานวิจัย การศึกษาออกแบบ ร่วมจัดทำรายงานการประชุม และรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

ทีมพี่เลี้ยงพื้นที่ ประกอบด้วย

1) อาจารย์บรรจง ทองสร้างและนายสมชาติ นาคะวิโรจน์: โครงการพัฒนาศูนย์การเรียนรู้เกษตรธรรมชาติบางแก้ว เพื่อสร้างชาวนารุ่นใหม่ อ.บางแก้ว จ.พัทลุง

2) นางสาวเบญจวรรณ บัวขวัญ: โครงการวิจัยแนวทางการพัฒนาระบบการบริหารกลุ่มฟื้นฟูเศรษฐกิจของชุมชน กรณีศึกษาศูนย์วิสาหกิจบ้านท่าช้าง ต.พนาตุง จ.พัทลุง

3) นายเสณี จ่าวิสูตรและนางสาววิจิตรา อมรวิริยะชัย: โครงการวิจัยเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิตข้าวพันธุ์พื้นบ้านเกษตรอินทรีย์บ้านท่าช้าง ม.5 ต.พนาตุง อ.ควนขนุน จ.พัทลุง

4) นางสาวจุฑาทิพย์ ชูสง และ นางสาวเบญจวรรณ เพ็งหนู: โครงการวิจัยพันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่เหมาะสมกับภูมิโนเขตชุมชนนาปะขอ ต.นาปะขอ อ.บางแก้ว จ.พัทลุง

ทีมประสานงานกลางและหน้าที่ ประกอบด้วย

- 1) นายเทพรัตน์ จันทพันธ์: การกำกับดูแลการดำเนินโครงการ
- 2) นายวิสุทธิ ทองย้อย: การประสานพื้นที่ และลงพื้นที่ร่วมกิจกรรมหลักแต่ละโครงการวิจัย
- 3) นางณัฐกานต์ อภาสกิจ: ถอดชุดความรู้การดำเนินการวิจัยแต่ละพื้นที่
- 4) นางสาวเบญจวรรณ เพ็งหนู: ประสานงานการขับเคลื่อนงานขับเคลื่อนนโยบายระดับจังหวัด
- 5) นางสาวเบญจวรรณ บัวขวัญ: การวางแผนและประสานการประชุมคณะทำงานโครงการวิจัย
- 6) นางสาววิจิตรา อมรวิริยะชัย: การสรุปการประชุมและจัดทำรายงานการประชุม
- 7) นางสาวจริยา มาบัว: การจัดการด้านการเงิน

ทีมสังเคราะห์ข้อมูล ประกอบด้วย 1) ดร.เชิดศักดิ์ เกียรติรักษ์ 2) นางสาวเบญจวรรณ บัวขวัญ และ 3) นางสาววิจิตรา อมรวิริยะชัย มีหน้าที่สังเคราะห์งานวิจัยแต่ละพื้นที่ที่มีความสอดคล้องตามเงื่อนไขขอโครงการวิจัย และนำข้อมูลหรือชุดความรู้คืนยังโครงการวิจัยแต่ละพื้นที่เพื่อเติมเต็มความสมบูรณ์การดำเนินงาน และส่งต่อข้อมูลยังทีมนโยบายต่อไป

ประเด็นการสังเคราะห์ จากการให้แนวทางของ ผศ. ดร. บัญชร แก้วผ่อง ดังนี้

- 1) กระบวนการดำเนินการบริหารจัดการงานข้าวพัทลุง
- 2) การเปลี่ยนแปลงทางสังคมด้วยพลังการขับเคลื่อนจากจิตสำนึก
- 3) การถอดชุดความรู้และยกระดับผลการวิจัยสู่การใช้ประโยชน์

ทีมขับเคลื่อนนโยบายระดับจังหวัด ประกอบด้วย 1) นายเทพรัตน์ จันทพันธ์ 2) นายเสถียร จำวิสุต และ 3) นางสาวเบญจวรรณ บัวขวัญ มีหน้าที่ 1) นำข้อมูลจากโครงการวิจัยพัฒนาเป็นข้อเสนอเชิงนโยบาย 2) การจัดกระบวนการร่วมกับภาคีเครือข่ายที่เกี่ยวข้องเพื่อผลักดันนโยบายข่าว

ทั้งนี้การดำเนินงานในทางปฏิบัติจะต้องมีการขับเคลื่อนงานที่มีการหนุนเสริมกันในทุกทีมงานที่มีการจัดวางไว้ เนื่องจากการขับเคลื่อนงานจะมีความเชื่อมโยงกัน เช่น การขับเคลื่อนงานในระดับพื้นที่ต้องได้รับ การวิเคราะห์และหนุนเสริมทางด้านแนวคิดและการกระบวนการจากฝ่ายที่ประสานงานกลางและฝ่ายวิเคราะห์ข้อมูล ฝ่ายวิเคราะห์ข้อมูลต้องได้รับความร่วมมือจากทุกทีมงานในการระดมความคิดสำหรับเป็นฐานข้อมูลในการวิเคราะห์ รวมทั้งการขับเคลื่อนงานในระดับนโยบายต้องได้รับความร่วมมือจากการฝ่ายวิเคราะห์ข้อมูลและโครงการวิจัยย่อยทั้ง 4 โครงการ เป็นต้น

3. มีการวางกำหนดการดำเนินโครงการวิจัย ประกอบด้วย

1) คณะทำงานได้ร่วมกันกำหนดการประชุมคณะทำงานอย่างต่อเนื่องในทุกวันที่ ๓ ของเดือน โดยมีฝ่ายเลขานุการทำหน้าที่ในการประสานงาน และในการประสานการประชุมผู้ประสานต้องชี้แจงรายละเอียดการประชุมแก่ผู้เข้าร่วม เพื่อสร้างความเข้าใจและเตรียมข้อมูลการประชุมได้อย่างถูกต้อง

2) กำหนดให้มีการตั้งกลุ่มทางเฟซบุ๊กหรือไลน์ เพื่อความสะดวกในการสื่อสาร และแชร์ข้อมูลความคืบหน้าในการทำงานของแต่ละฝ่าย

3) แต่ละทีมงานย่อยสามารถจัดประชุมในทีมงานของตนเองโดยได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากโครงการได้ โดยแจ้งวันและวาระในการประชุมกับฝ่ายเลขานุการโครงการ

4) มีการกำหนดประเด็นเรื่องการสื่อสารกับสังคมร่วมกัน เนื่องจากการขับเคลื่อนของขบวนการชาวนาอินทรีย์จังหวัดพัทลุงขาดการสื่อสารกับผู้บริโภค จึงจะเพิ่มโครงการย่อยของงานวิจัย อีก 1 โครงการ ก็คือ โครงการการสร้างพื้นที่สาธารณะเพื่อการสื่อสารสร้างสำนึกตัวตน ศักดิ์ศรีและวิถีการทำนาอินทรีย์จังหวัดพัทลุงและสร้างการรับรู้แหล่งผลิต โดยมอบหมายให้ฝ่ายคณะทำงานกลางทำหน้าที่ในการยกร่างโครงการและนำมาพิจารณาร่วมกันในที่ประชุมคณะทำงาน

5) มีการออกแบบการจัดทำฐานข้อมูลกลุ่มทำนาแบบอินทรีย์ในจังหวัดพัทลุง โดยการสอบถามรวบรวมข้อมูลของกลุ่มเครือข่ายว่ามีปลูกข้าวพันธุ์อะไรบ้าง ก็แปลง มีผลผลิต ผลัดกันอะไรบ้าง ราคาผลผลิต เพื่อที่จะสามารถนำไปใช้ประโยชน์เรื่องตลาดข้าวได้

6) มีการวางแผนการขับเคลื่อนเรื่องข้าวและชาวนาพัทลุงให้อยู่ในแผนยุทธศาสตร์ จังหวัดพัทลุง โดยจะมีผลักดันให้มีการจัดตั้งสมาคมชาวนาของจังหวัดพัทลุง ทำเรื่องข้าวให้เป็นข้อบัญญัติของท้องถิ่น สร้างเครือข่ายผสานความร่วมมือกับองค์กรท้องถิ่น องค์กรเอกชน ต่างๆ เพื่อผลักดันเรื่องข้าวสู่สาธารณะ โดยการทำงานจะต้องมีการประสานความร่วมมือจากทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องกับเรื่องข้าวในจังหวัดพัทลุงให้มาร่วมกันออกแบบและทำงานร่วมกัน

7) เกิดการปรึกษาหารือเพื่อจัดตั้งสมาคมชาวนาจังหวัดพัทลุง โดยมีเป้าหมาย คือ การรวมกลุ่มของคนจังหวัดพัทลุงที่ทำเกษตรอินทรีย์ทุกชนิดทั้งการปลูกพืช การเลี้ยงสัตว์ และการแปรรูปเบื้องต้น โดยใช้ชื่อสมาคมว่า “สมาคมเกษตรอินทรีย์วิถีถิ่นเมืองลุง” ซึ่งมีคณะกรรมการไม่ควรเกิน 15 คน มีวาระ 2 ปี โดยมีมอบหมายให้บ้านเรียนรู้เกษตรธรรมชาติบางแก้ว เป็นผู้ประสานงานเบื้องต้น และมีการกำหนดวัตถุประสงค์ในการจัดตั้งสมาคม ประกอบด้วย 1) เพื่ออนุรักษ์วิถีถิ่นเกษตรพื้นบ้านเมืองลุง 2) เพื่อเสริมสร้างการทำงานของเครือข่าย 3) เพื่อเสริมสร้างการเรียนรู้และแลกเปลี่ยนร่วมกัน 4) เพื่อจัดทำนโยบายผลักดันในเรื่องเกษตรอินทรีย์ในจังหวัดพัทลุง 5) ต้องไม่ยุ่งเกี่ยวกับการเมือง 6) ต้องทำหน้าที่ในการสร้างแรงบันดาลใจให้แก่คนรุ่นใหม่ 7) เพื่อสร้างอำนาจต่อรองกับบุคคลภายนอก 8) เพื่อส่งเสริมการตลาดสินค้าเกษตรอินทรีย์ 9) เพื่อพัฒนาสู่สากล 10) เพื่อเป็นรางวัลและขวัญกำลังใจให้แก่คนทำเกษตรอินทรีย์เมืองลุง 11) เพื่อสร้างระบบมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ ทั้งนี้ผลจากการปรึกษาหารือเสนอให้มีการจัดเวทีให้ความรู้เกี่ยวกับการจัดตั้งสมาคมแก่คณะทำงานและเครือข่ายด้วย

8) เกิดการติดตามความก้าวหน้าในการดำเนินโครงการและการเขียนรายงานความก้าวหน้า ประกอบด้วย แนวทางการเขียนรายงานความก้าวหน้าจะต้องมีข้อมูลรายงานทางการเงินและข้อมูลรายงานกิจกรรมตามแบบฟอร์มที่ทางคณะทำงานกลางจัดส่งไปให้

สถานการณ์พื้นที่ก่อนการรายงานความก้าวหน้า ประกอบด้วย

- โครงการวิจัยเรื่อง “พันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่เหมาะสมกับภูมิโนเขตชุมชนนาปะขอ ในสภาวะการเปลี่ยนแปลง” ต้องมีการทำกระบวนการซ้ำ เพื่อพิสูจน์จำนวน ๓ ครั้ง และต้องมี

การจัดทำรายงานอธิบายการพิสูจน์ซ้ำที่แสดงเนื้อหาของสิ่งที่ทำไปแล้ว สาเหตุที่ต้องมีการทำซ้ำ สำหรับในประเด็นเรื่องการวิเคราะห์ข้อมูลได้มีการดำเนินการเบื้องต้นแล้วบางส่วน

- โครงการวิจัยเรื่อง “การเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน เกษตรอินทรีย์ บ้าน ท่าช้าง” ต้องมีการเก็บข้อมูลย้อนหลังและต้องมีการทำซ้ำ เนื่องจากมีอุปสรรคในการทดลอง คือ เกิดภาวะน้ำท่วม ส่งผลให้ต้นข้าวล้มไม่สามารถให้ผลผลิตได้อย่างเต็มที่ พันธุ์ข้าวที่ใช้ในการทดลองประกอบด้วย ข้าว หน่วยเขือ ข้าวเหนียวและข้าวสังหยด การทดลองซ้ำจะมีคณะทำงานจากฝ่ายวิเคราะห์เข้าร่วมกำกับการทดลอง คือ อาจารย์เชิดศักดิ์ เกื้อรักษ์

- โครงการวิจัยเรื่อง “แนวทางการพัฒนาระบบการบริหารจัดการกลุ่มเพื่อฟื้นฟูเศรษฐกิจชุมชน บ้านท่าช้าง” สามารถดำเนินการได้ตามแผนงานและมีการเชื่อมโยงเครือข่ายในการขับเคลื่อนงานที่กว้างขวางมากกว่าที่ได้วางไว้ตามโครงการ ต้องมีการถอดบทเรียนกันบ่อยมากขึ้น และต้องมีการควบคุมการผลิตข้าวอินทรีย์เพื่อให้สามารถรักษาสภาพที่ยั่งยืนได้

- โครงการวิจัยเรื่อง “การพัฒนาศูนย์การเรียนรู้เกษตรธรรมชาติชาวนาบางแก้ว เพื่อสร้างชาวนารุ่นใหม่จังหวัดพัทลุง” มีการจัดเก็บและรวบรวมข้อมูลสำหรับการจัดทำชุดความรู้ ประกอบด้วย องค์ความรู้ในการทำนา พันธุ์ข้าวพื้นบ้าน ระบบนิเวศของพื้นที่อำเภอบางแก้ว และแนวทางการเพิ่มมูลค่าจากข้าว ซึ่งข้อมูลยังไม่ครอบคลุมเพียงพอสำหรับการวิเคราะห์เป็นชุดความรู้จึงต้องมีการจัดเก็บและรวบรวมข้อมูลเพิ่มเติม และควรมีการจัดการข้อมูลที่เป็นระบบมากขึ้น

อุปสรรคของการดำเนินกิจกรรม

-

บทเรียนจากการจัดกิจกรรม

- เนื่องจากบางครั้งทีมนโยบายจะเคลื่อนงานไปก่อนที่จะได้ประชุมทีมวิจัย จึงทำให้เกิดความเข้าใจไม่ตรงกันของทีมวิจัย จึงต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการทำงานอยู่หลายครั้งเพื่อความเข้าใจตรงกันในการขับเคลื่อนงาน

- การปรึกษาหารือและติดตามงานร่วมกันอย่างต่อเนื่องเป็นสิ่งที่มีความสำคัญ

ภาพกิจกรรม

ภาพที่ 3 ประกอบการประชุมประจำเดือน

กิจกรรมที่ 2 ประชุมเตรียมความพร้อมทีมวิจัย จำนวน 2 ครั้ง

- ครั้งที่ 1 วันที่ 18 ส.ค. 2557 ทำความเข้าใจเกี่ยวกับการดำเนินงานของโครงการวิจัย ณ มหาวิทยาลัยทักษิณ วิทยาเขตพัทลุง 222 หมู่ 2 ตำบลบ้านพร้าว อำเภอป่าพะยอม จังหวัดพัทลุง
- ครั้งที่ 2 วันที่ 12 ธ.ค. 2557 จัดเวทีเตรียมพื้นที่วิจัย ณ วิทยาลัยภูมิปัญญาชุมชน 170 หมู่ที่ 6 ตำบลพนางตุง อำเภอดงขนุน จังหวัดพัทลุง

วัตถุประสงค์

- เพื่อทำความเข้าใจภาพรวมการดำเนินโครงการร่วมกับนักวิจัยทั้งหมด
- เพื่อร่วมกันออกแบบและวางแผนเบื้องต้นในการเก็บข้อมูลตามแนวทางที่วางไว้ในแต่ละโครงการ

ขั้นตอนการดำเนินการ

- ทีมวิจัยและทีมวิจัยร่วมดูรายละเอียดโครงการเพื่อทำความเข้าใจร่วมกัน

- หัวหน้าโครงการ ชี้แจง อธิบาย ในรายละเอียดของกิจกรรมของแต่ละโครงการ ให้แก่นักทีมวิจัยร่วม เพื่อให้การดำเนินงานไปในทิศทางเดียวกัน และสอดคล้องกับการทำงานที่ได้ปฏิบัติไปก่อนที่งบประมาณจะมา
- หัวหน้าโครงการ ชี้แจง อธิบาย เรื่องการเบิกจ่ายงบประมาณในแต่ละกิจกรรมเพื่อให้ตรงตามแผนงานที่วางไว้
- ร่วมกันวางแผนการเก็บข้อมูล การจัดบันทึก สิ่งที่ต้องเก็บรายละเอียดของแต่ละโครงการ เพื่อนำมาเป็นข้อมูลในการวิเคราะห์และถอดบทเรียน

สรุปเนื้อหากิจกรรม

- 1) เรื่องการบริหารจัดการโครงการ ผู้ประสานงานโครงการ ได้ชี้แจงเกี่ยวกับรายชื่อทีมวิจัย โดยที่ถ้าโครงการย่อยใดจะเปลี่ยนแปลงหรือเพิ่มนักวิจัยชุมชน ก็ให้ทำหนังสือแจ้งมายังทีมประสานงานกลางเพื่อที่จะส่งไปยังสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น) เพื่อทำการเปลี่ยนชื่อนักวิจัยให้ในสัญญา
- 2) แผนการเบิกจ่ายเงินทางสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย จะแบ่งการเบิกจ่ายเป็น 3 งวด โดยแต่ละงวดต้องมีการส่งรายงานความก้าวหน้าทั้งด้านเนื้อหา และการเงินทั้งเป็นงวดๆด้วย ส่วนงบประมาณ อนุมัติ เริ่มเบิกจ่ายได้วันที่ 1 กันยายน 2557 ส่วนโครงการใดที่ทำไปก่อนแล้ว ก็นำมาเบิกจ่ายได้ในเดือนที่มีการอนุมัติงบ
- 3) แผนการดำเนินงานตามที่โครงการวางไว้ในสัญญา ในแต่ละกิจกรรม อาจไม่สามารถจัดได้ตามแผน ก็สามารถปรับกิจกรรมก่อนหลังกันได้ หรือกิจกรรมบางกิจกรรมวางไว้จะทำ 1 ครั้ง แต่เมื่อทำกิจกรรมแล้วคิดว่าต้องทำซ้ำอีกครั้ง ก็สามารถทำได้ แต่กิจกรรมนั้นต้องอยู่ในแผนงานที่วางไว้ การทำวิจัยบางครั้งอาจไม่ต้องจดจ่อที่ตัวชี้วัดที่กำหนดไว้ก็ได้ แต่ต้องนำข้อมูลที่ได้นั้นมาเขียนสรุปการทำวิจัยว่าไม่ได้เพราะเหตุอะไร
- 4) การเก็บข้อมูล โครงการ: ชาวพื้นบ้านที่เหมาะสมกับระบบนิเวศในสถานะการเปลี่ยนแปลง กรณีศึกษาชุมชนนาปะขอ ตำบลนาปะขออำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง และโครงการ: การเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิตข้าวพันธุ์พื้นบ้าน เกษตรอินทรีย์บ้านท่าช้าง เป็นโครงการที่มีรูปแบบการทดลองเหมือนกัน ดังนั้น การวางแผนการเก็บข้อมูลนั้น เริ่มต้นด้วยการสืบค้นข้อมูลภูมิปัญญาเดิมแล้วถอดบทเรียนนำมาออกแบบเพื่อทดลอง แต่โครงการเพิ่ม

ประสิทธิภาพในการผลิตข้าวต้องมีการพัฒนากระบวนการผลิตโดยการเก็บข้อมูลต้องมีการเก็บทั้งนาอินทรีย์และนาเคมี ว่าได้ผลผลิตนั้นแตกต่างกันอย่างไร และที่สำคัญการทดลองของ 2 โครงการนี้ต้องเก็บข้อมูลการเปลี่ยนแปลงของสัตว์น้ำอื่นหรือพืชอื่นที่ขึ้นในแปลงทดลองนั้นมา จดบันทึกเพื่อเป็นข้อมูลในการวิจัยได้ ส่วนโครงการการพัฒนาการบริหารจัดการกลุ่มศูนย์ สาธิตวิสาหกิจทำซ้างพื้นฟูเศรษฐกิจ ต้องมีการถอดบทเรียนการบริหารจัดการกลุ่มที่ทางชุมชน ทำอยู่ และชุมชนอื่นใกล้เคียง ตั้งแต่แรกเริ่มก่อตั้งเตรียมตัวอย่างไร ขณะทำเป็นอย่างไร แล้วต่อไปจะขยับอย่างไร ส่วนโครงการการพัฒนาศูนย์เรียนรู้เกษตรธรรมชาติชาวนาบางแก้วนั้น ถอดบทเรียนจากภูมิปัญญาการทำนาในอดีตจากชุมชน และนำมาถอดบทเรียนเป็น กระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาเป็นหลักสูตรที่สามารถให้เยาวชนมาศึกษาเรียนรู้ได้

อุปสรรคของการดำเนินกิจกรรม

บทเรียนจากการจัดกิจกรรม

ภาพกิจกรรม

ภาพที่ 4 ประกอบกิจกรรมการประชุมเตรียมความพร้อมทีมวิจัย

กิจกรรมที่ 3 การประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อเสริมศักยภาพทีมวิจัย นักวิจัย

โครงการวิจัยฯ ได้ดำเนินการในการจัดกิจกรรมการประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อเสริมศักยภาพทีมวิจัย นักวิจัย จำนวน ๒ ครั้ง ประกอบด้วย

- ครั้งที่ 1 วันที่ 21 ธ.ค. 2557 จัดเวทีพัฒนาศักยภาพนักวิจัยเพื่อขับเคลื่อนการทำงานอินทรีย์ ณ วิทยาลัยภูมิปัญญาชุมชน 170 หมู่ที่ 6 ต.พนาตุง อําเภอดอนขุนน จังหวัดพัทลุง
- ครั้งที่ 2 วันที่ 25 ม.ค. 2558 จัดเวทีเรียนรู้กระบวนการไปสู่การจัดตั้งสมาคมชาวเกษตรกรอินทรีย์วิถีนิเวศเมืองลุง และเรียนรู้สืบลานการอนุรักษ์เมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นถิ่น ณ วิทยาลัยเกษตรและเทคโนโลยีพัทลุง

วัตถุประสงค์

- เสริมวิธีการและแนวคิดสำคัญ เช่น เขียนรายงาน แนวคิดเรื่องข้าว สถานการณ์ข้าวในระดับสากลและแนวคิดการบริหารจัดการกลุ่ม ข้าวอินทรีย์ เป็นต้น

ขั้นตอนการดำเนินการ

- ทีมวิจัยร่วมกับเครือข่ายเกษตรกรอินทรีย์ร่วมกันจัดทำร่างข้อบัญญัติองค์การบริหารส่วนจังหวัดพัทลุงว่าด้วยการคุ้มครองพื้นที่ทำนาเพื่อความมั่นคงทางอาหารในจังหวัดพัทลุง เสนอต่อองค์การบริหารส่วนจังหวัดพัทลุง
- มีการรวมกลุ่มของเครือข่ายเกษตรกรอินทรีย์ เพื่อจัดตั้งเป็นสมาคมชาวนาของจังหวัดพัทลุง โดยมีการจัดทำร่างข้อบัญญัติของสมาคมเอาไว้เพื่อการไปขอจดทะเบียนเป็นสมาคมกับการจัดตั้งคณะกรรมการของสมาคม
- เรียนรู้กระบวนการไปสู่การจัดตั้งสมาคม
- ร่วมกันวางแผนทางการสื่อสารกับผู้บริโภค เรื่อง ตลาดข้าวในจังหวัดพัทลุง

สรุปเนื้อหากิจกรรม

การจัดเวทีเพื่อเสริมศักยภาพของแกนนำชุมชนและทีมงานวิจัย ได้มีการสรุปข้อมูลเกี่ยวกับสถานการณ์ข้าวและแนวทางการดำเนินการว่า เป้าหมายการทำงานของโครงการที่เราดำเนินการจะต้องนำไปสิ่งที่ดีกว่า โดยเราจะต้องนำระบบเกษตรกรอินทรีย์เข้ามาใช้ เนื่องจากเรามีประสบการณ์ว่า ในอดีตมีหลายประเทศเร่งอัตราการผลิตโดยใช้ปุ๋ยเคมี สารเคมี แต่ได้ส่งผล

เสียต่อระบบนิเวศและสุขภาพทั้งของผู้ปลูกและผู้บริโภค จังหวัดพัทลุงของเราเป็นจังหวัดที่มีศักยภาพทางด้านการเกษตรแต่ผลของการผลิตข้าวตามกระแสหรือการผลิตเพื่อตอบสนองทางการตลาดทำให้พื้นที่ทำนาของเราลดลงอย่างมาก การปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตมาใช้แนวทางเกษตรอินทรีย์สามารถสร้างความสามารถในการพึ่งพาตนเองให้แก่ชาวนาได้ เดิมเรามีพื้นที่ทำนาอินทรีย์ในจังหวัดพัทลุงเพียง 8,000 ไร่ แต่ปัจจุบันเราสามารถขยายผลจนสามารถเพิ่มพื้นที่เป็น 16,000 ไร่และได้รับราคาที่เหมาะสมซึ่งเราสามารถกำหนดราคาได้เองจากเดิมที่โรงสีเป็นผู้กำหนดราคา ดังนั้นเป้าหมายในการดำเนินการที่สำคัญที่จะต้องรักษาไว้คือ การรักษาคุณภาพในการผลิตข้าวของเราเอง

แนวทางหนึ่งที่จะสร้างอำนาจในการต่อรองให้แก่ชาวนาพัทลุง คือ การรวมตัวกันเป็นเครือข่ายชาวนาที่สามารถสนับสนุนการทำงานและขับเคลื่อนงานร่วมกันได้ คณะทำงานโครงการ“สังเคราะห์องค์ความรู้เรื่องข้าวและเครือข่ายชาวนาอินทรีย์ จังหวัดพัทลุง” จึงได้ให้ความรู้เรื่องของการจัดตั้งสมาคมชาวนาอินทรีย์พัทลุง จนสามารถวางรูปแบบของสมาคมและร่างโครงการจัดตั้งสมาคมชาวนาอินทรีย์ได้ รวมถึงมีการขับเคลื่อนเพื่อร่างเป็นข้อบัญญัติองค์การบริหารส่วนจังหวัดพัทลุงว่าด้วยการคุ้มครองพื้นที่ทำนาเพื่อความมั่นคงทางอาหารในจังหวัดพัทลุง ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1) รายละเอียดร่างข้อบัญญัติองค์การบริหารส่วนจังหวัดพัทลุงว่าด้วยการคุ้มครองพื้นที่ทำนาเพื่อความมั่นคงทางอาหารในจังหวัดพัทลุง มีทั้งหมด 5 หมวด มีทั้งหมด 26 ข้อ โดยรายละเอียดพอสังเขปมีดังนี้

- หมวดที่ 1 บททั่วไป ข้อ 5- 6 ว่าด้วยเรื่องวัตถุประสงค์ของการคุ้มครองพื้นที่ทำนาเพื่อรักษาผลประโยชน์ของชาวนาในจังหวัดพัทลุง

- หมวดที่ 2 ข้อ 7-10 ว่าด้วยเรื่องการเลือกคณะกรรมการการคุ้มครองพื้นที่นา ที่มีหน้าที่ จัดทำแผนพัฒนา สนับสนุนการดำเนินงาน เผยแพร่ข้อมูลข่าวสาร ติดตามการดำเนินงาน ประสานความร่วมมือกับบุคคล หน่วยงาน องค์การที่เกี่ยวข้อง และ จัดทำรายงานการดำเนินงานในเรื่องการคุ้มครองพื้นที่ทำนาระดับจังหวัด เพื่อเสนอต่อที่ประชุมสภาองค์การบริหารส่วนจังหวัด

- หมวดที่ 3 ข้อ 11-14 ว่าด้วยเรื่องแต่งตั้งคณะกรรมการคุ้มครองพื้นที่ทำนาระดับอำเภอซึ่งมีหน้าที่เช่นเดียวกับคณะกรรมการคุ้มครองพื้นที่ทำนาระดับจังหวัด แต่กรรมการชุดนี้

ขับเคลื่อนในระดับอำเภอ โดยที่มีคณะกรรมการคุ้มครองพื้นที่ทำนาระดับจังหวัดคอยสนับสนุนติดตามดูแล

- หมวดที่ 4 เกี่ยวกับคณะกรรมการคุ้มครองพื้นที่ทำนาระดับตำบล ข้อ 15 – 19 ว่าด้วยเรื่องการแต่งตั้งคณะกรรมการคุ้มครองพื้นที่ทำนาระดับตำบล ที่มีบทบาทหน้าที่ จัดทำพื้นที่คุ้มครองการทำนาในแต่ละหมู่บ้านให้ชัดเจน โดยการจัดทำกฎระเบียบ แผนการจัดการ และกิจกรรมการคุ้มครองพื้นที่ทำนาในระดับหมู่บ้าน ตลอดจนการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ทำนานอกเหนือจากการทำนา และบริหารจัดการ ดูแลรักษา คุ้มครอง พื้นฟูพื้นที่ทำนาโดยการมีส่วนร่วมของชาวนาในแต่ละหมู่บ้าน

- หมวดที่ 5 ข้อ 20 ว่าด้วยเรื่องสิทธิและหน้าที่ของสมาชิกในพื้นที่ทำนาที่ได้รับการคุ้มครองระดับตำบล มีสิทธิและหน้าที่ร่วมกำหนดเขต บริหารจัดการ จัดทำแผน และปรับปรุงกฎระเบียบการคุ้มครองพื้นที่นา ตลอดจนมีสิทธิเลือกตั้ง ถอดถอน ตรวจสอบการดำเนินงานด้านคุ้มครองพื้นที่ทำนาของคณะกรรมการระดับตำบล และระดับอำเภอ

- หมวดที่ 6 ข้อ 21 – 23 ว่าด้วยเรื่องกองทุนจังหวัดเพื่อสนับสนุนการคุ้มครองพื้นที่ทำนา ที่ต้องมีการจัดตั้งกองทุนสนับสนุน เพื่อการจัดการเรื่องงบประมาณ และทรัพย์สินที่ได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากองค์การบริหารส่วนจังหวัดพัทลุง และการระดมทุนสนับสนุนจากภายในจังหวัดและภายนอกจังหวัด การจัดเก็บเงินค่าปรับผู้กระทำผิดต่อกฎระเบียบการคุ้มครองพื้นที่ทำนาในระดับตำบลและระดับอำเภอ หรือการรับเงินบริจาคเพื่อการคุ้มครองพื้นที่ทำนา

- บทเฉพาะกาล ข้อ 24 – 26 ว่าด้วยเรื่องอำนาจหน้าที่ขององค์การบริหารส่วนจังหวัดพัทลุงที่มีหน้าที่ออกบทบัญญัติดังกล่าวแล้วต้องมีการแต่งตั้งคณะกรรมการคุ้มครองพื้นที่

- นาทั้งระดับจังหวัด อำเภอ ตำบล และรวมไปถึงการสนับสนุนเรื่องงบประมาณ

2) รายละเอียดข้อบังคับของสมาคมชาวนาเกษตรอินทรีย์วิถีนิเวศเมืองลุง ซึ่งทีมวิจัยและเครือข่ายเกษตรอินทรีย์ ได้ร่วมกันร่างขึ้น มีทั้งหมด 8 หมวด 45 ข้อ ประกอบด้วย

- หมวดที่ 1 ข้อ 1– 47 ว่าด้วยบททั่วไป เรื่องความหมาย วัตถุประสงค์ของสมาคม ซึ่งสมาคมที่จะจัดตั้งขึ้นนี้ เป็นการรวมกลุ่มของเกษตรกรในจังหวัดพัทลุงที่ทำเกษตรอินทรีย์ทุก

ประเภททั้งพืชและสัตว์ในเขตการทำนา รวมทั้งการแปรรูปเบื้องต้น โดยสมาคมชาวนาเกษตรอินทรีย์วิถีนิเวศเมืองลุงมีพันธกิจในการนำพาเกษตรกรรมสู่ความยั่งยืน นำพื้นที่ในความอุดมสมบูรณ์ให้แก่ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตามแนวทางปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง มีวัตถุประสงค์ เพื่อส่งเสริมสนับสนุนการเรียนรู้ของชาวนา เกษตรกร กลุ่มและเครือข่ายผู้เกี่ยวข้องกับการทำเกษตรอินทรีย์ในจังหวัดพัทลุง ผลักดันนโยบายและระบบมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ระดับจังหวัดพัทลุง รวมทั้งพัฒนาศักยภาพในการผลิต แปรรูป และการตลาดผลิตภัณฑ์เกษตรอินทรีย์ จังหวัดพัทลุง และยังรวมไปถึงการสืบทอดภูมิปัญญา อนุรักษ์พันธุกรรม และฟื้นฟูระบบนิเวศท้องถิ่น

- หมวดที่ 2 ข้อ 5 -12 ว่าด้วยเรื่องสมาชิกของสมาคม หน้าที่ สิทธิของสมาชิก ที่มีสมาชิก 2 ประเภท คือ สมาชิกประเภทสามัญ และสมาชิกกิตติมศักดิ์ ที่มีความสนใจในเกษตรอินทรีย์ ซึ่งสมาชิกประเภทสามัญต้องชำระค่าลงทะเบียนคนละ 50 บาท ค่าบำรุงสมาคมคนละ 100 บาท/ปี หรือกลุ่มละ 1,000 บาท/ปี หรือตลอดชีพ 10,000 บาท ส่วนสมาชิกกิตติมศักดิ์ไม่ต้องเสียค่าลงทะเบียนและค่าบำรุงสมาคมแต่อย่างใดทั้งสิ้น ซึ่งสมาชิกทุกคนมีสิทธิเท่าเทียมกัน

- หมวดที่ 3 ข้อ 13-21 ว่าด้วยเรื่องการบริหารจัดการสมาคมที่มีคณะกรรมการ 17 คน ที่ได้รับเลือกจากที่ประชุมใหญ่ ทำหน้าที่บริหารกิจการของสมาคม ซึ่งคณะกรรมการชุดก่อตั้งที่มีรายชื่อดังนี้

(แสดงดังตารางถัดไป)

ตารางที่ 1 แสดงรายชื่อคณะกรรมการสมาคมชาวนาเกษตรอินทรีย์วิถีนิเวศเมืองลุง

ลำดับที่	ชื่อ-สกุล	ตำแหน่ง
1	นายอำมร สุขวิน	นายกสมาคม
2	นางสาวธิดา คงอาษา	อุปนายกคนที่ 1
3	นายเจริญ ชูใหม่	อุปนายกคนที่ 2
4	นางสาวพจนา ยิ้มแก้ว	เลขานุการ

5	กำนันอนันต์ มณีประสิทธิ์	ปฏิคม
6	นายชวทัย ณ ไพรี	ประชาสัมพันธ์
7	นายวุฒิชัย ผอมทอง	นายทะเบียน
ลำดับที่	ชื่อ-สกุล	ตำแหน่ง
8	นายประยุทธ์ อรุณรัตน์	เหรียญก
9	นางมาลี พันธุ์วงศ์	กรรมการ
10	นายออด ทองจันทร์แก้ว	กรรมการ
11	ผู้ใหญ่สมศักดิ์ ทองไสย	กรรมการ
12	นายนัด อ่อนแก้ว	กรรมการ
13	นายจกฤษณ์ สามัคคี	กรรมการ
14	พ. ต. ท. วิชัย สระน้อย	กรรมการ
15	นายอำนาจ เกตุขาว	กรรมการ
16	นางสาว จิตานันท์ ขวัญแก้ว	กรรมการ
17	นางเพลินพิศ	กรรมการ

ซึ่งคณะกรรมการของสมาคมสามารถอยู่ในตำแหน่งได้คราวละ๒ปีนับตั้งแต่ได้รับการเลือกตั้งจากที่ประชุมใหญ่สามัญของสมาคม มีอำนาจออกระเบียบปฏิบัติต่างๆเพื่อให้สมาชิกได้ปฏิบัติ โดยระเบียบปฏิบัตินั้นจะต้องไม่ขัดต่อข้อบังคับฉบับนี้

หมวดที่ 4 ข้อ 22- 29 ว่าด้วยเรื่องการประชุมใหญ่ ซึ่ง การประชุมใหญ่ของสมาคมมีการประชุมใหญ่สามัญปีละ 1 ครั้ง ส่วนการประชุมใหญ่วิสามัญ อาจจะมีขึ้นได้ก็โดยเหตุที่คณะกรรมการเห็นควรจัดให้มีขึ้น หรือเกิดขึ้นด้วยการเข้าชื่อร่วมกันของสมาชิก ไม่น้อยกว่า 1 ใน 3 ของสมาชิกสามัญทั้งหมดร้องขอต่อคณะกรรมการให้จัดให้มีขึ้น

- หมวดที่ 5 ข้อ 30-37 ว่าด้วยเรื่องการเงินและทรัพย์สิน การเงินและทรัพย์สินทั้งหมดให้อยู่ในความรับผิดชอบของคณะกรรมการ เงินสดของสมาคมถ้ามีให้นำฝากไว้ในธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ สาขาพัทลุง จังหวัดพัทลุง หรือในสถาบันการเงินที่คณะกรรมการนายกมีอำนาจสั่งจ่ายครั้งละไม่เกิน 50,000 บาท เดือนหนึ่งไม่เกินหนึ่งครั้ง ถ้าเกินกว่านั้นจะต้องได้รับอนุมัติจากคณะกรรมการและคณะกรรมการจะอนุมัติให้จ่ายเงินได้ครั้งละไม่เกิน 100,000 บาท และเหรียญกษาปณ์จะต้องจัดทำบัญชีรายรับ รายจ่าย และบัญชีงบดุล ให้ถูกต้องตามหลักวิชาการ การรับหรือจ่ายเงินทุกครั้ง จะต้องหลักฐานเป็นหนังสือ ลงลายมือชื่อของนายกสมาคมหรือผู้ทำการแทนร่วมกับเหรียญกษาปณ์หรือผู้ทำการแทน พร้อมกับประทับตราของสมาคมทุกครั้ง

- หมวดที่ 6 ข้อ 38-40 ว่าด้วยเรื่องการเปลี่ยนแปลงแก้ไขข้อบังคับและการเลิกสมาคม ข้อบังคับของสมาคมจะเปลี่ยนแปลงแก้ไขได้โดยมติของที่ประชุมใหญ่เท่านั้น และองค์ประชุมใหญ่จะต้องมีสมาชิกสามัญเข้าร่วมประชุมไม่น้อยกว่าครึ่งหนึ่งของสมาชิกสามัญทั้งหมด มติของที่ประชุมใหญ่ในการให้เปลี่ยนแปลงแก้ไขข้อบังคับ จะต้องมีการลงคะแนนเสียงไม่น้อยกว่า 2 ใน 3 ของสมาชิกสามัญที่เข้าร่วมประชุมทั้งหมด และการเลิกสมาคมจะเลิกได้โดยมติของที่ประชุมใหญ่ของสมาคม ยกเว้นเป็นการเลิกเพราะเหตุของกฎหมาย แต่เมื่อสมาคมต้องเลิก ไม่ว่าด้วยเหตุใดๆก็ตาม ทรัพย์สินของสมาคมที่เหลือ อยู่หลังจากที่ได้ชำระบัญชีเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ให้ตกเป็นของนิติบุคคลที่มีวัตถุประสงค์เพื่อการกุศลสาธารณประโยชน์ตามมติของที่ประชุมคณะกรรมการ

- หมวดที่ 7 ข้อ 41-43 ว่าด้วยเรื่องบทเบ็ดเตล็ด ได้แก่ ถ้ามีการตีความข้อบังคับของสมาคม หากเป็นที่สงสัยให้ที่ประชุมใหญ่โดยเสียงข้างมากของที่ประชุมชี้ขาด และให้นำบทบัญญัติแห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยสมาคมมาใช้บังคับ ในเมื่อข้อบังคับของสมาคมมิได้กำหนดไว้ และหากมีข้อบังคับขัดกับประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ก็ให้ถือปฏิบัติตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ รวมทั้งสมาคมต้องไม่ดำเนินการหาผลประโยชน์แบ่งปันกัน หรือเพื่อบุคคลใดนอกจากเพื่อดำเนินการตามวัตถุประสงค์ของสมาคม

- หมวดที่ 8 ข้อ 44- 45 ว่าด้วยบทเฉพาะการ ที่การเริ่มใช้บังคับได้นับตั้งแต่วันที่สมาคมได้รับอนุญาตให้จดทะเบียนเป็นนิติบุคคลเป็นต้นไป

3) สรุปกระบวนการจัดตั้งสมาคมฯ มีดังนี้

การก่อตั้งสมาคมจะมีลักษณะ ดังนี้ 1) เป็นการรวมตัวของกลุ่มบุคคล 2) เพื่อกระทำการใดๆ เป็นการต่อเนื่องไม่ใช่ทำกันเพียงชั่วคราวแล้วเลิกไป 3) เป็นแนวทางปฏิบัติ 4) ต้องจดทะเบียนเป็นนิติบุคคล

ผลการเรียนรู้เกี่ยวกับการจัดตั้งสมาคมฯ เกิดเป็นแนวทางในการวางข้อบังคับสมาคม เพื่อเป็นแนวทางปฏิบัติของคณะกรรมการและสมาชิกของสมาคมและรายการในข้อบังคับสมาคมซึ่งอย่างน้อยต้องมีรายการต่อไปนี้

- ชื่อสมาคม เป็นการระบุชื่อเฉพาะของสมาคม นั้นๆ และจะต้องมีคำว่า “สมาคม” ประกอบชื่อด้วย
- วัตถุประสงค์ของสมาคมเป็นรายการแสดงให้เห็นว่าสมาคมที่ตั้งขึ้นมีเป้าหมายจะกระทำในกิจการใดแน่ชัด
- ที่ตั้งสำนักงานใหญ่
- วิธีรับสมาชิก และการขาดสมาชิกภาพ เป็นรายการแสดงถึงวิธีการจัดหาสมาชิกและการขาดจากการเป็นสมาชิกของสมาคมนั้นๆ
- อัตราค่าบำรุงเป็นการกำหนดอัตราค่าบำรุงสมาคมที่สมาชิกจะต้องชำระให้แก่สมาคม เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในกิจการของสมาคมแต่ละแห่ง
- ข้อกำหนดเกี่ยวกับคณะกรรมการของสมาคม สมาคมต้องกระทำในรูปคณะกรรมการเท่านั้น จึงกำหนดรายละเอียดเกี่ยวกับจำนวนกรรมการของสมาคม การตั้งกรรมการ วาระการดำรงตำแหน่งของกรรมการ การพ้นจากตำแหน่งของกรรมการ และการประชุมของคณะกรรมการ
- ข้อกำหนดเกี่ยวกับการจัดการสมาคมการบัญชีและทรัพย์สินของสมาคมเป็นการกำหนดถึงวิธีการบริหารสมาคมการจัดทำบัญชีและทรัพย์สินของสมาคมว่าต้องทำอย่างไร สามารถตรวจสอบได้ในแต่ละปี

- ข้อกำหนดเกี่ยวกับการประชุมใหญ่เป็นการกำหนดถึงกำหนดเวลาและวิธีการประชุมใหญ่สมาชิกของสมาคมได้ชัดเจน

สิ่งที่ได้เรียนรู้จากการให้ข้อมูลในการจัดตั้งสมาคม มีสิ่งที่ต้องดำเนินการประกอบด้วย

1) การจดทะเบียนสมาคม จะต้องให้ผู้ที่ป็นสมาชิกจำนวนไม่น้อยกว่า 3 คน ยื่นคำขอตามแบบ ส.ค. 1 ณ สำนักงานเขต สำหรับในพื้นที่กรุงเทพมหานคร สำหรับในพื้นที่จังหวัดอื่นสามารถยื่นคำขอได้ ณ ที่ว่าการอำเภอ/กิ่งอำเภอ ที่สำนักงานใหญ่ของสมาคมนั้นตั้งอยู่ โดยจะต้องมีเอกสารประกอบต่อไปนี้จำนวน 3 ชุด

- ข้อบังคับของสมาคม
- รายชื่อ ที่อยู่ และอาชีพของผู้จะเป็นสมาชิกไม่น้อยกว่า 10 คน
- รายชื่อ ที่อยู่ และอาชีพของผู้จะเป็นกรรมการสมาคม
- รายงานการประชุมก่อตั้งสมาคม
- แผนผังที่ตั้งสิ่งของของสมาคม ทั้งสำนักงานใหญ่และสำนักงานสาขา(ถ้ามี)
- หนังสืออนุญาตให้ใช้สถานที่ของสมาคม
- สำเนาหรือภาพถ่ายบัตรประจำตัวประชาชนหรือบัตรอื่นซึ่งทางราชการออกให้ และภาพถ่ายสำเนาทะเบียนบ้านของผู้จะเป็นกรรมการสมาคม
- สำเนาหรือภาพถ่ายใบอนุญาตจัดตั้งสมาคมหรือองค์การ ตามกฎหมายว่าด้วยวัฒนธรรมแห่งชาติในกรณีสมาคมมีวัตถุประสงค์เกี่ยวกับงานของสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ
- เอกสารอื่นๆ (ถ้ามี)

ทั้งนี้ให้มีการออกแบบสัญลักษณ์ของสมาคม ซึ่งจะต้องสามารถสื่อถึงความหมายของสมาคมได้

อุปสรรคของการดำเนินกิจกรรม

-

บทเรียนจากการจัดกิจกรรม

-

ภาพกิจกรรม

ภาพที่ 5 ประกอบการประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อเสริมศักยภาพทีมวิจัย นักวิจัย

กิจกรรมที่ 4 เวทีขับเคลื่อนผลักดันเรื่องเข้าสู่สาธารณะ

วัตถุประสงค์

- เพื่อหาแนวทางร่วมในการสร้าง road map เรื่องข้าวในจังหวัดพัทลุง
- เพื่อเพื่อเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้แก่ชาวนาในการสร้างพื้นที่สาธารณะเพื่อการสื่อสารเรื่องวิถีชาวนาและการผลิตข้าวอินทรีย์ของชาวนาจังหวัดพัทลุง
- เพื่อสร้างการเคลื่อนไหวของเครือข่ายชาวนาอินทรีย์ จังหวัดพัทลุงในการผลักดันเชิงนโยบาย
- เพื่อสร้างโอกาสให้เกษตรกรที่เข้าร่วมมหกรรมได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้เกี่ยวกับองค์ความรู้ด้านการผลิต การแปรรูปผลิตภัณฑ์ การรับรองมาตรฐาน การตลาด การทำงานผู้บริโภค การทำงานเพื่อขยายผลและการผลักดันทางนโยบายด้านเกษตรอินทรีย์ในจังหวัดพัทลุง
- เพื่อสร้างโอกาสให้ผู้บริโภค สาธารณชน ผู้มีอำนาจตัดสินใจทางนโยบายในจังหวัดพัทลุง ได้มีความรู้ความเข้าใจ เรื่องเกษตรอินทรีย์และระบบตลาดที่เป็นธรรม รวมทั้งตระหนักในเรื่องของการบริโภคผลผลิตจากเกษตรอินทรีย์โดยตรง

- เพื่อให้ผู้เข้าร่วมทั้งเกษตรกรผู้บริโภค องค์กรสนับสนุนทั้งภาครัฐและเอกชนได้ร่วมกันวางแผนการพัฒนาด้านระบบอาหาร ด้านคุณภาพชีวิต และด้านอื่นๆ ในจังหวัดพัทลุงร่วมกัน

ขั้นตอนการดำเนินการ

- การจัดเวทีเพื่อนำเสนอองค์ความรู้เรื่องข้าวอินทรีย์และการขับเคลื่อนของขบวนการชาวนาอินทรีย์ ในจังหวัดพัทลุง
- การนำเสนอรูปธรรมการสร้างพื้นที่สาธารณะของเครือข่ายชาวนาอินทรีย์ในจังหวัดพัทลุง

สรุปเนื้อหาการขับเคลื่อนเพื่อผลักดันเรื่องข้าวสู่สาธารณะ

การผลักดันเรื่องข้าวสู่สาธารณะเป็นประเด็นที่มีการปรึกษาหารือและวางแผนการทำงานในการประชุมประจำเดือนของคณะทำงานโครงการวิจัยข้าวทั้ง 5 โครงการ โดยได้ข้อสรุปร่วมกันว่าในเบื้องต้นจะมีการนำเสนอเรื่องข้าวสู่สาธารณะในรูปแบบของตลาดสินค้าเกษตรอินทรีย์ ซึ่งมีการขยายบริบทให้ครอบคลุมความหมายที่กว้างขึ้น โดยดำเนินการภายใต้แนวคิดรวม ชื่อ “ตลาดเขียวเมืองลุง”¹

การจัดกิจกรรมตลาดเขียวเมืองลุงครั้งที่ 1 จัดขึ้น ณ เกาะลอยลำป่า จังหวัดพัทลุง โดยใช้ชื่อเฉพาะงานว่า โครงการมหกรรมผลผลิตชาวนาและผลิตภัณฑ์เกษตรอินทรีย์วิถีนิเวศเมืองลุง มีเนื้อหาใน การจัดกิจกรรมประกอบด้วย งานวิชาการ การจัดนิทรรศการ สาธิตจำหน่าย ผลิตภัณฑ์ ผักอบรมระยะสั้นและแปลงข้าวเพื่อสื่อสารข้อมูลสู่สาธารณะ หน่วยงานที่เข้าร่วมในการจัดงานประกอบด้วย องค์กรประสานงานการจัด สภาเกษตรกรจังหวัดพัทลุง วิทยาลัยภูมิปัญญาชุมชน มหาวิทยาลัยทักษิณ ยุทธศาสตร์การพัฒนาจังหวัดพัทลุงการค้าภายใน ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ คณะเทคโนโลยีและการพัฒนาชุมชน มหาวิทยาลัยทักษิณเครือข่ายเกษตรทางเลือกภาคใต้ ศูนย์วิจัยข้าวพัทลุง ศูนย์เมล็ดพันธุ์

¹ ตลาดสินค้าสีเขียวจังหวัดพัทลุง

องค์การบริหารส่วนจังหวัดพัทลุง เทศบาลเมืองพัทลุง กลุ่มวิสาหกิจบ้านเขากลาง กองทุน
ปลายข้าวพัทลุง สมาคมชาวนาเกษตรอินทรีย์วิถีนิเวศเมืองลุง

**การประชุมสรุปผลกิจกรรมทำให้เกิดการวางแผนเพื่อการขับเคลื่อนขบวนการชาวนา
อินทรีย์พัทลุง ด้านแนวทางการสื่อสารกับผู้บริโภค เรื่อง ตลาดข้าวในจังหวัดพัทลุง ดังนี้**

1. การจัดทำ Brochure แผนที่การเข้าถึงแปลงผลิตภัณฑ์เกษตรอินทรีย์โดยแนบเข้ากับ
กล่องบรรจุภัณฑ์ ในรูปแบบ ๓ ภาษา ได้แก่ ภาษาไทย ภาษาอังกฤษ และภาษาจีน
2. การส่งเสริมให้คนพัทลุงบริโภคข้าวพื้นเมืองพัทลุง เพื่อเป็นการสร้างรายได้ให้แก่
เกษตรกรในจังหวัดพัทลุง และสร้างความมั่นคงยั่งยืนให้แก่ชาวนาพัทลุง
3. ประสานงานกับหน่วยงานภายในจังหวัดพัทลุง สมาคมต่างๆ ได้แก่ โรงพยาบาล
โรงเรียน ร้านค้าร้านอาหาร เพื่อขยายฐานการตลาดให้ถึงกลุ่มผู้บริโภคมากยิ่งขึ้น
4. ให้แต่ละเครือข่ายเกษตรกรในจังหวัดพัทลุงจัดทำข้อมูลพืชพันธุ์ ผลผลิต พร้อม
ตัวอย่าง
5. จัดให้มีตลาดเขียวเมืองลุง แสดงสินค้าเกษตรอินทรีย์ของจังหวัดพัทลุง โดยเปิดตลาด
ทุกวันเสาร์ ณ คลองน้อย อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง และให้เครือข่ายเกษตรอินทรีย์
ภายในจังหวัดพัทลุงได้นำผลิตผลมาวางจำหน่าย
6. เชิญชวนให้ตลาดเกษตรกรเข้ามามีส่วนร่วมในตลาดเขียวเมืองลุง โดยให้สำนักงาน
เกษตรจังหวัดประชาสัมพันธ์และสอบถามข้อมูลให้ผู้ขายกลุ่มย่อยได้เข้ามามีส่วนร่วม
7. ส่งเสริมและพัฒนาให้สมาชิกของแต่ละสมาคมสามารถรับรองคุณภาพผลิตภัณฑ์เอง
ได้อย่างต่อเนื่องและยั่งยืนและจัดให้มีเครือข่ายตรวจสอบ QR CODE
8. จัดทำป้ายโฆษณาเพื่อรณรงค์ให้คนพัทลุงบริโภคข้าวพื้นเมืองพัทลุงและประชาสัมพันธ์
ทางสื่อวิทยุ อ.ส.ม.ท.
9. วางแผนและจัดทำในเชิงยุทธศาสตร์เรื่องเกษตรอินทรีย์กลับสู่พัทลุง
10. ขอ Halal ให้แก่กลุ่มเกษตรกรข้าวสังข์หยด
11. สร้างฐานข้อมูลที่ชัดเจนในเรื่องผลผลิต พื้นที่การเกษตร กระบวนการสู่เป้าหมายกลุ่ม
12. การสร้างจิตสำนึกให้แก่บริโภค

13. สร้างตลาดราคาเดียว เพื่อลดการผันผวนของราคาเกษตรอินทรีย์
14. รวมกลุ่มเกษตรกรในจังหวัดพัทลุงและขยายตลาดเพื่อการเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายอย่างมีประสิทธิภาพ
15. มีการจัดการเมล็ดพันธุ์ การแปรรูป และการตลาดที่มีประสิทธิภาพ
16. ขยายตลาดสู่สังคมไทย (ตลาดใต้โหนด ตลาดเขียว กลุ่มเกษตรกร)
17. เป้าหมายกลุ่มผู้บริโภค ประกอบด้วยองค์กรต่างๆ ได้แก่ โรงพยาบาล เทศบาล ฯลฯ และปัจเจก บุคคล ได้แก่ ประชาชนในจังหวัดพัทลุง
18. สร้าง Brand ตลาดเขียวเมืองลุง เพื่อเป็นเอกลักษณ์ของพัทลุง
19. พัฒนาแปรรูปผลิตภัณฑ์
20. วางจุดหมายร่วมกัน
21. ส่งเสริมให้เกิดเกษตรกรใหม่ๆ
22. จัดทำบัญชีครัวเรือน
23. สถานที่จัดตลาดเขียวเมืองลุง ได้แก่ ลำปำ คลองน้อย สวนสาธารณะ ตลาดใต้โหนด
24. เขียนโครงการตลาดเชิงองค์กร
25. กระบวนการตรวจคุณภาพเกษตรอินทรีย์
26. เพิ่มมูลค่า การบวนการผลิต กระบวนการเก็บเกี่ยว การตรวจ GI ประวัติของพื้นที่
27. ลดถุงพลาสติก ใช้ถุงกระดาษ หรือผู้บริโภคนำถุงมาเอง
28. ปัญหาการรวบรวมและกระบวนการผลิต ได้แก่ คุณภาพของผลิตภัณฑ์ ราคาขนส่ง ราคาผลิตภัณฑ์ ความหลากหลายของผลิตภัณฑ์ การต่อรองการตลาด

อุปสรรคของการดำเนินกิจกรรม

ภาพที่ 6 กิจกรรมตลาดเขียวเมืองลุง

เวทีประชุมปฏิบัติการสังเคราะห์ข้อมูลพื้นที่วิจัย

วัตถุประสงค์

- เพื่อสังเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการดำเนินงานของพื้นที่
- เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ที่จะนำไปสู่การปรับปรุงร่วมกันระหว่างพื้นที่วิจัยและ

ทีมสังเคราะห์ข้อมูลจากโครงการกลาง

ขั้นตอนการดำเนินการ

- ประสานงานพื้นที่เป้าหมาย
- จัดกระบวนการในการสังเคราะห์ข้อมูลร่วมกัน โดยใช้กระบวนการสนทนากลุ่มย่อย

สรุปเนื้อหาในการสังเคราะห์ข้อมูล (แสดงดังตารางที่ ๒)

ตารางที่ 2 ผลการดำเนินงานของทีมสังเคราะห์ข้อมูล

การดำเนินการสังเคราะห์ข้อมูลผ่านการประชุมเชิงปฏิบัติการในพื้นที่เป้าหมาย
โครงการย่อย ได้ดำเนินการแล้วในพื้นที่เป้าหมาย ๓ พื้นที่ จากทั้งหมด ๔ พื้นที่เป้าหมาย มีผล
การดำเนินงานโดยสรุปดังนี้

กิจกรรม ติดตาม ความก้าวหน้า ของโครงการ ย่อย	ผู้เข้าร่วม	ผลการดำเนินงาน	อุปสรรค	ข้อเสนอแนะ
โครงการย่อยที่ ๑ ครั้งที่ ๑ วันที่ ๑๘ กรกฎาคม ๒๕๕๘ ครั้งที่ ๒ วันที่ ๒๙ กันยายน ๒๕๕๘ (ติดตามกระบวนการวิจัยและรายงานความก้าวหน้าของทีมวิจัย “พันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่เหมาะสมกับภูมิเวทชุมชนนาปะขอในสภาวะการเปลี่ยนแปลงกรณีศึกษาชุมชน	๑. ดร.เชิดศักดิ์ เกื้อรักษ ๒. นางณัฐกานต์ อภากาศกิจ ๓. น.ส. เบญจวรรณ เพ็งหนู ๔. น.ส. จุฑาธิป ชูสง ๕. ทีมวิจัย และชาวบ้าน จำนวน ๑๕ คน	๑. แนะนำตัวทีมสังเคราะห์ ชี้แจงเป้าหมายการลงพื้นที่ ๒. ทราบประวัติการทำนา การเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินในชุมชนนาปะขอตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ๓. ได้รายชื่อพันธุ์ข้าวพื้นเมืองที่ชุมชนยังคงรักษาไว้ ๒๕ ชนิด อาทิ ยอดม่วง หัวนา ขึ้นดิน ฯลฯ ๔. ทราบถึงภูมิเวทที่เหมาะสมในการปลูกข้าวแต่ละชนิด เช่น ข้าวนาดอน (ขึ้นดิน รากแห้ง) ข้าวนาลึก (เลียบนาก นางผ้าย) ๕. ติดตามผลการวางแผนการทดลอง	๑. การวางแผนการทดลองยังไม่สมบูรณ์ เนื่องจากจำกัดทำให้กลุ่มทีมวิจัยชาวบ้านต้องวางแผนกันเอง ขาดคำแนะนำการวางแผนการทดลองเชิงวิทยาศาสตร์ที่ถูกต้อง ๒. พื้นที่ทดลองไม่เหมาะสม มีปัจจัยแทรกซ้อนมากมาย	๑. ทำการทดลองใหม่ในปีนี้เป็นทีมสังเคราะห์จะเข้าไปช่วยวางแผนการทดลองที่ถูกต้องและง่ายในการเก็บข้อมูล เพื่อความสมบูรณ์ของงาน ๒. เปลี่ยนพื้นที่ทดลองใหม่เพื่อให้สะดวกในการควบคุมปัจจัยต่างๆได้ ๓. พี่เลี้ยงของทีมวิจัยต้องรวบรวมข้อมูล

นาปะขอ ต.นาปะขอ อ.บางแก้ว จ. พัทลุง")			ที่ไม่สามารถควบคุมได้ ๓. ขาดข้อมูลที่จะ	ที่
กิจกรรมติดตามความก้าวหน้าของโครงการย่อย	ผู้เข้าร่วม	ผลการดำเนินงาน	อุปสรรค	ข้อเสนอแนะ
			นำมาวิเคราะห์ เนื่องจากยังไม่มีการรวบรวมข้อมูลจากแต่ละแปลง ๔. ทีมวิจัย ชาวบ้านมี ปัญหาในการเขียนรายงานสรุปผลต่างๆ	การจัดกระจายอยู่ในนักวิจัยแต่ละคน โดยทีมสังเคราะห์จะช่วยในการสรุป ๔. ทีมสังเคราะห์กับทีมพี่เลี้ยงเข้าไปแนะนำวิธีการเขียนและการสรุปผลต่างๆ
โครงการย่อยที่ ๒ ครั้งที่ ๑ วันที่ ๒๒ กรกฎาคม ๒๕๕๘ (ติดตามกระบวนการวิจัยและรายงานความก้าวหน้าของทีมวิจัย “การเพิ่มประสิทธิภาพ	๑. ดร. เชิดศักดิ์ เกื้อรักษ์ ๒. น.ส. วิจิตรา อมรวิริยะชัย ๓. นายเสณี จ่าวิสูตร ๔. ทีมวิจัยชาวบ้าน	๑. แนะนำตัวทีมสังเคราะห์ ซึ่งแจ้งเป้าหมายการลงพื้นที่ ๒. ทำ Focus Group สัมภาษณ์ข้อมูลพื้นฐาน พบว่ามีพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน ๒๖ ชนิดที่เคยปลูกในพื้นที่ เช่น ไข่มดรีน กสิบเมฆ นางพญา เหนียวดอกมุด เป็นต้น แต่ปัจจุบันได้หายไปจากพื้นที่โดยเฉพาะข้าวพันธุ์หนักที่มีอายุค่อนข้างนาน (๖-๗ เดือน) เพราะชาวบ้านส่วนใหญ่หันไปปลูกพันธุ์ข้าวที่มีอายุสั้นซึ่งได้รับส่งเสริมจากทาง	๑. การวางแผนการทดลองยังไม่สมบูรณ์ ทำให้การเปรียบเทียบระหว่างปัจจัยทำได้ยาก ๒. ปัจจัยต่างๆ ยังมีความแปรปรวน ทำ	๑. ทีมสังเคราะห์ ทีมพี่เลี้ยง ร่วมวางแผนการทดลองกับนักวิจัยชาวบ้าน เพื่อความสมบูรณ์ของงานโดยจะทำการทดลองใหม่อีกครั้งในปี

ในการผลิตข้าว พันธุ์พื้นบ้าน เกษตรอินทรีย์ บ้านท่าช้าง")	๑๒ คน	ราชการ ๓. ติดตามความก้าวหน้าของ งานวิจัยพบว่าใช้พันธุ์ข้าว ๓ สาย พันธุ์ในการทดลองประกอบไปด้วย สังข์หยด เจริญ และหน่วยเชื้อ	ให้การสรุปผล การทดลองทำ ได้ยาก	
กิจกรรมติดตาม ความก้าวหน้า ของโครงการ ย่อย	ผู้เข้าร่วม	ผลการดำเนินงาน	อุปสรรค	ข้อเสนอแนะ
				๒. มีการปรับ ลดขนาดของ งานวิจัยลง เพื่อให้การเก็บ ข้อมูลทำได้ง่าย กระชับ ควบคุม ปัจจัยต่างๆได้ และถูกต้อง ตาม กระบวนการ ทาง วิทยาศาสตร์
<u>โครงการย่อยที่</u> <u>๓</u> <u>ครั้งที่ ๑ วันที่</u> <u>๒๒ สิงหาคม</u> <u>๒๕๕๘</u> <u>ครั้งที่ ๒ วันที่</u> <u>๒๕ สิงหาคม</u> <u>๒๕๕๘</u>	๑. ดร. เชิด ศักดิ์ เกื้อ รักษ์ ๒. ญัฐ กานต์ อัปภาสกิจ ๓. นายนัด อ่อนแก้ว นายก	๑. ทีมวิจัยได้นัดหมายให้กลุ่มต่างๆที่ ผลิตข้าวอินทรีย์ในจังหวัดพัทลุง มาร่วมปรึกษาหารือ เพื่อวาง แผนการผลิตและแผนการตลาดข้าว อินทรีย์ในอนาคต ๒. มีการแลกเปลี่ยนเรื่ององค์ความรู้ ในการผลิต การตลาด ปัญหาต่างๆ ในกลุ่ม กระบวนการจัดตั้งกลุ่ม รวมทั้งการเสนอแนะแนวทางแก้ไข	๑. ปัญหา เรื่องเมล็ด พันธุ์มีราคาสูง ๒. โรงสีที่ผ่าน มาตรฐานการ รับรองGood Manufacturing Practice (GMP) ใน	๑. แต่ละโซน ควรมีการแบ่ง บทบาทหน้าที่ ในการผลิต เมล็ดพันธุ์ที่ หลากหลาย เพื่อไว้ซื้อขาย หรือ แลกเปลี่ยน

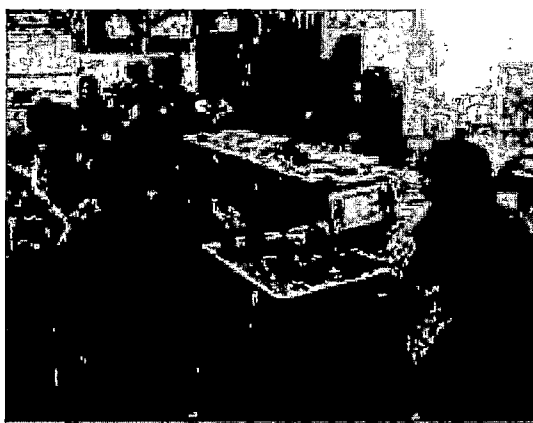
(ติดตาม กระบวนการวิจัย และรายงาน ความก้าวหน้า ของทีมวิจัย “แนวทางการ พัฒนา	สมาคม ผู้ผลิตและ ผู้ค้าข้าว สังขะเขต เมืองพัทลุง	ปัญหา ๓. มีการแบ่งโซนการรับผิดชอบเป็น ๓ โซนทั่วทั้งจังหวัดคือ โซนเหนือ โซนกลาง และโซนใต้แบ่งหน้าที่ รับผิดชอบเพื่อประโยชน์ในการ รวบรวมข้อมูลต่างๆที่เกี่ยวข้องกับ การผลิตและจำหน่ายข้าว เช่น จำนวนพื้นที่ผลิตข้าวในแต่ละชนิด ผลผลิตที่ได้ต่อไร่ สัดส่วนการผลิต ข้าวอินทรีย์/ข้าวแบบเกษตร	จังหวัดมโนรมย์ ๓. มีกลุ่มผลิต ข้าว	ระหว่างกัน อาจจะทำเป็น ธนาคารเมล็ด พันธุ์ของแต่ละ โซน
กิจกรรมติดตาม ความก้าวหน้า ของโครงการ ย่อย	ผู้เข้าร่วม	ผลการดำเนินงาน	อุปสรรค	ข้อเสนอแนะ
ระบบบริหาร จัดการกลุ่มเพื่อ ฟื้นฟูเศรษฐกิจ ของชุมชน กรณีศึกษา ศูนย์ สาธิตวิสาหกิจ บ้านท่าช้าง”)	๔. นาย สุทธิชัย กาฬ สุวรรณ ประธาน วิสาหกิจ ชุมชนบ้าน ป่าเล ๕. สมาชิก จากทีม วิจัยและ วิสาหกิจ ชุมชนเขา กลาง ป่า เล และ ดอนประดู่ รวม	เคมี ตลาดรับซื้อของแต่ละกลุ่มเป็น ต้น	หลายกลุ่มทั่ว ทั้งจังหวัดซึ่ง แต่ละกลุ่มมี มาตรฐาน ต่างกันมีการ ขายตัดราคา ระหว่างกลุ่ม หรือมีการซื้อ ขายฉลาก มาตรฐาน อินทรีย์ ๕. ขาดความรู้ เรื่องการแปร รูปและพัฒนา ผลิตภัณฑ์จาก ข้าว ๕. ปัญหาด้าน	๒. แต่ละโซน ต้องขยับทำ มาตรฐานโรงสี GMP เพราะทุก วันนี้ตลาดมัก แข่งขันกันด้าน คุณภาพ โดยเฉพาะใน ตลาดเพื่อ ส่งออก ๓. ทุกกลุ่มควร รวมตัวกันเป็น สหกรณ์การ ผลิตและ จำหน่ายข้าว พัทลุง เพื่อให้ การกำหนด

	ทั้งหมด ๒๑ คน		ตลาดและ ประชาสัมพันธ์ ที่ทำให้ติด ตลาด เพราะ การแข่งขัน ของตลาดข้าว ในอนาคต โดยเฉพาะ ตอนเปิด	ราคาและ มาตรฐาน (Participatory Guarantee System: PGS) เข้ามาใช้ต่างๆ เหมือนกัน
กิจกรรมติดตาม ความก้าวหน้า ของโครงการ ย่อย	ผู้เข้าร่วม	ผลการดำเนินงาน	อุปสรรค	ข้อเสนอแนะ
			AECจะสูงและ รุนแรงขึ้น ๖. ปัญหาการ ช่วยเหลือจาก ภาครัฐที่ไม่ เป็นธรรม ไม่ เสมอภาค ไม่ ทั่วถึง	ทั่วทั้งจังหวัด การช่วยเหลือ ต่างๆจากรัฐก็ ทำได้ง่ายและ เป็นธรรม ๔. ควรนำ ระบบรับรอง มาตรฐานโดย ชุมชน
				๕. ควรตั้ง สถาบันวิชาการ ในพื้นที่เข้ามา ช่วยโดยเฉพาะ สาขาวิชา วิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยี

				อาหาร มหาวิทยาลัย ทักษิณ ๖. มีการเสนอ จากคุณสุทธิชัย กาฬสุวรรณ ให้ นำเอา
กิจกรรมติดตาม ความก้าวหน้า ของโครงการ ย่อย	ผู้เข้าร่วม	ผลการดำเนินงาน	อุปสรรค	ข้อเสนอแนะ
				เทคนิคการ วิเคราะห์ภัย คุกคามและ สภาพแวดล้อม (Intelligence Preparation Battlefield: IPB) เพื่อรองรับการ แข่งขันที่สูงขึ้น รวมทั้งสภาวะ อากาศที่ เปลี่ยนแปลงไป
โครงการย่อยที่ ๔ “การพัฒนาศูนย์ การเรียนรู้ เกษตรกรรม ธรรมชาติชาวนา บางแก้ว เพื่อ สร้างชาวนารุ่น	...ยังไม่ได้ลงติดตามดูความก้าวหน้าเนื่องด้วยการประสานงานเรื่องเวลากับทีมพี่เลี้ยงยังไม่ลงตัว...			

ใหม่	

ภาพกิจกรรม

ภาพที่ 7 ประกอบกิจกรรมการดำเนินงานของทีมสังเคราะห์ข้อมูล

อุปสรรคโดยรวมของการดำเนินงานวิจัย

- การดำเนินงานมีการขยายขอบเขตการขับเคลื่อนที่กว้างออกไปมากกว่าที่กำหนดไว้ในโครงการซึ่งเป็นส่วนดีที่มีความเกี่ยวข้องกับการขับเคลื่อนงาน แต่มีความจำเป็นต้องทบทวนการทำงานร่วมกันเป็นระยะๆ อย่างต่อเนื่อง เพราะขอบเขตการทำงานที่กว้างออกไปทำให้คณะทำงานตามกันไม่ทัน
- จำนวนงานที่มากขึ้นทำให้ต้องมีการจัดประชุมกันมากขึ้น ซึ่งคณะทำงานไม่สามารถเข้าร่วมประชุมกันอย่างพร้อมเพรียงทุกครั้ง จึงทำให้เกิดภาวะความไม่ต่อเนื่องของข้อมูลที่ได้รับ
- งบประมาณที่วางไว้ตามโครงการไม่เพียงพอสำหรับการขับเคลื่อนงานภาพรวม คณะทำงานจึงมีความจำเป็นต้องร่วมกันหาแหล่งทุนในการสนับสนุนสมทบเพิ่มเติม
- การลงพื้นที่ในการสังเคราะห์ข้อมูลเป็นกระบวนการที่ต้องได้รับความร่วมมือจากทุกฝ่ายซึ่งจะต้องมาร่วมกันอย่างพร้อมเพรียงจึงทำให้งานในการสังเคราะห์ข้อมูลต้องมีการปรับเปลี่ยนอยู่เสมอเพื่อให้ผู้ที่เกี่ยวข้องได้เข้าร่วมกันวิเคราะห์ข้อมูลกันอย่างพร้อมเพรียง

บทที่ 4

การสร้างความเข้มแข็งของกลุ่ม องค์กร และกลไกเครือข่ายชาวนาอินทรีย์ จังหวัดพัทลุงและการเคลื่อนไหวของเครือข่ายชาวนาอินทรีย์ จังหวัดพัทลุง ในการผลักดันเชิงนโยบาย

การก่อรูปของกลุ่ม องค์กร และกลไกเครือข่ายอย่างหลวมๆ ของชาวนาอินทรีย์จังหวัดพัทลุงซึ่งเกิดขึ้นมาก่อนหน้าการจัดทำโครงการวิจัยชุดนี้ เป็นลักษณะสำคัญที่สะท้อนให้เห็นภาพของการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างและผู้กระทำการของสถาบันทางสังคมของชาวนาที่ดำเนินมาอย่างยาวนานหลายปีจากเดิมที่หน่วยงานรัฐ สถาบันวิชาการ หรือสถาบันที่เกี่ยวข้องกับการค้าขายผลิตภัณฑ์ทางการเกษตรเป็นผู้กุมความรู้และกำหนดทิศทางการทำนาของชาวนาตั้งแต่กระบวนการผลิตจนกระทั่งถึงการจำหน่าย กลายเป็นชุมชนได้เป็นผู้ที่ร่วมกันสร้างความรู้และเริ่มเป็นผู้กำหนดความเป็นไปของวิถีการดำรงชีพของตนเอง แม้จะไม่สามารถกำหนดเองทั้งหมด เนื่องจากความซับซ้อนของโลกสมัยใหม่ที่มีการดำรงชีพของผู้คนจำเป็นต้องเชื่อมโยงกับโลกภายนอกอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ แต่ก็นำมาสู่การสร้างควมหมายในการดำรงชีพที่ดีขึ้นผ่านวิถีการเกษตรแบบอินทรีย์ กรณีตัวอย่างที่เราสามารถพบเห็นได้เช่น กลุ่มบ้านเกษตรธรรมชาติบางแก้ว วิทยาลัยรวงข้าว และกลุ่มบ้านนาสวนธรรมชาติ เป็นต้น ซึ่งสามารถสร้างความรู้เกี่ยวกับการทำการผลิตและสร้างกลไกทางการตลาดที่สนับสนุนการดำรงชีพของชาวนาในชุมชนได้เป็นอย่างดี โดยอาจจะเห็นได้จากตัวชี้วัดหนึ่งคือ การเป็นพื้นที่ศึกษาดูงานของทั้งหน่วยงานรัฐ สถาบันการศึกษา และเครือข่ายชาวนาจากพื้นที่อื่นๆ มาอย่างต่อเนื่องเป็นระยะเวลาหลายปี และแม้ว่าความรู้บางอย่างจะได้รับการส่งเสริมหรือถ่ายทอดจากรัฐ แต่ชุมชนก็เป็นผู้ประมวลผลความรู้นั้น ผ่านการทดลองปฏิบัติจนแน่ใจว่าดีและเหมาะสมกับตนเอง ในส่วนของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนบ้านท่าช้างและบันแต ก็แสดงให้เห็นว่า ตนเองสามารถกำหนดราคาข้าวของตนเองได้ในระดับหนึ่ง แม้จะยังไม่สามารถดำเนินได้อย่างต่อเนื่องก็ตาม

การรายงานและวิเคราะห์ผลการศึกษาในบทนี้จะให้ความสำคัญกับกระบวนการเสริมสร้างความเข้มแข็งของกลุ่ม องค์กร และกลไกเครือข่ายชาวนาอินทรีย์ จังหวัดพัทลุง โดย

เชื่อมโยงให้เห็นตั้งแต่ช่วงการก่อรูปของกลุ่ม องค์กร และเครือข่าย จนกระทั่งถึงช่วงของการสนับสนุนของโครงการที่สามารถสนับสนุนให้เกิดความเข้มแข็งขึ้นในระดับพื้นที่ ระดับองค์กร และการเสริมสร้างความเข้มแข็งของกลไกเครือข่ายที่พัฒนาต่อยอดขึ้นมาและกระจายออกไปครอบคลุมมากขึ้นในเครือข่ายชาวนาอินทรีย์และองค์กรภาคีในจังหวัดพัทลุง โดยมีรายละเอียดของแต่ละส่วนดังต่อไปนี้

4.1 ความเข้มแข็งของกลุ่มองค์กรและกลไกเครือข่ายชาวนาอินทรีย์ จังหวัดพัทลุง

การรายงานผลเกี่ยวกับการเสริมสร้างความเข้มแข็งของกลุ่มชาวนาอินทรีย์ในพื้นที่จังหวัดพัทลุง คณะผู้วิจัยแบ่งได้เป็น 2 ช่วงเพื่อให้สามารถเห็นภาพรวมของความขับเคลื่อนของขบวนการชาวนาอินทรีย์จังหวัดพัทลุง ซึ่งมีการดำเนินการมาก่อนเริ่มชุดโครงการวิจัยและช่วงของการเสริมสร้างในช่วงของชุดโครงการวิจัยในครั้งนี้ แม้จะไม่สามารถแยกออกจากกันได้อย่างเด็ดขาด และสิ่งที่เน้นในรายงานฉบับนี้ก็ให้ความสำคัญกับกระบวนการที่เกิดขึ้นในระหว่างการเสริมสร้างที่เกิดขึ้นในการวิจัย แต่การกล่าวให้เห็นภาพรวมคร่าวๆ ของกระบวนการเสริมสร้างความเข้มแข็งที่มีพัฒนาการมาก่อนหน้าก็ถือว่าการช่วยเติมเต็มความรู้หรือข้อมูลให้แก่งานศึกษาในครั้งนี้ได้เป็นอย่างดี

การกล่าวถึงรายละเอียดทั้งหมดของการเสริมสร้างความเข้มแข็งกระบวนการชาวนาจังหวัดพัทลุง อาจจะไม่สามารถระบุได้อย่างชัดเจนในขอบเขตของงานศึกษาในครั้งนี้ แต่ข้อมูลที่มีบางส่วนก็สามารถชี้ให้เห็นได้ว่าการขับเคลื่อนและพัฒนากระบวนการเกษตรอินทรีย์ได้เริ่มต้นขึ้นในช่วงปลายทศวรรษ 2530 ซึ่งมีการขับเคลื่อนอย่างกว้างขวางในภาคใต้ โดยสามารถเชื่อมโยงไปยังข้อมูลที่ได้จากงานศึกษาของ อัมมร สุขวินและคณะ (2559) ที่ได้รับรู้ถึงการลงมาทำงานในพื้นที่ของเครือข่ายเกษตรทางเลือกซึ่งมาช่วยเสริมสร้างความเข้าใจของชาวนาในพื้นที่บ้านท่าช้างเกี่ยวกับการทำเกษตรอินทรีย์มาตั้งแต่ช่วงต้นทศวรรษ 2540 ซึ่งชาวนาบางส่วนก็ได้มีการรับแนวคิดการทำนาแบบอินทรีย์เข้ามาโดยกลุ่มแรกๆ ที่ได้รับการเสริมสร้างความเข้มแข็งคือ กลุ่มวิชาลัยรวงข้าว ที่ได้เข้าร่วมเรียนรู้เกี่ยวกับระบบเกษตรยั่งยืนและเริ่มลงมือลงมือทำร่วมกันในพื้นที่ร่วมกับเครือข่ายเกษตรทางเลือก คือ ปี พ.ศ. 2543 โดยช่วงแรกให้ความสำคัญกับการฟื้นฟูระบบภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนมาปรับใช้ในการทำนาต่อมาก็ได้มีการทำแปลงสาธิตร่วมกับวิทยาลัยภูมิปัญญาจนสามารถขยายพื้นที่ได้มากขึ้นในปี พ.ศ. 2550 ต่อมาในปี พ.ศ. 2551-2553 ได้มีการจัดทำโครงการทำนาอินทรีย์นำร่องภายใต้

ความร่วมมือระหว่างเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกเมืองลุง วิทยาลัยภูมิปัญญาชุมชน ศูนย์วิจัยช้างพังลุง ศูนย์วิจัยพืชเขต 8 สถานีพัฒนาที่ดินพังลุง ศูนย์สาธิตวิสาหกิจชุมชนทำช้างพื้นฟูเศรษฐกิจ และชมรมสื่อแห่งปัญญาพัฒนาเกษตรยั่งยืน โดยมีสมาชิกเข้าร่วม จำนวน 5 คน เมื่อวันที่ 20 ไร่ ซึ่งได้มีการจัดตั้งเป็น “กลุ่มชาวอินทรีบ้านท่าช้าง” นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2554-ปัจจุบัน ในช่วงเวลาดังกล่าวกลุ่มชาวอินทรีบ้านท่าช้างได้รับการเสริมสร้างความเข้มแข็งผ่านการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การฝึกอบรมการทำนาอินทรี และการพัฒนาการผลิตข้าวอย่างต่อเนื่อง ทำให้เกิดเป็นกระบวนการเรียนรู้ในการทำนาอินทรีครบวงจรขึ้น กล่าวคือ เริ่มตั้งแต่การเตรียมพื้นที่นา การคัดเลือกพันธุ์ การเตรียมเมล็ดพันธุ์จนถึง การแปรรูปข้าวเพื่อจำหน่ายให้ได้มาตรฐานการผลิตแบบอินทรี ซึ่งเป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญของชุมชน และเยาวชน ในลักษณะลงพื้นที่เพื่อศึกษาเรียนรู้เชิงลึกของนิสิตมหาวิทยาลัยทักษิณ เพื่อเรียนรู้วิถีและวิธีการทำนาและร่วมพัฒนาชุมชน นักเรียนจากโรงเรียนในจังหวัดพังงามาศึกษาเรียนรู้ การดำเนินงานของกลุ่ม กระบวนการทำนาครบวงจร นอกจากนี้มีการจัดกิจกรรมค่ายเยาวชนคนเก่งสืบสานภูมิปัญญาการทำนาภาคใต้ร่วมกับวิทยาลัยภูมิปัญญาชุมชน มหาวิทยาลัยทักษิณ เครือข่ายเกษตรทางเลือกภาคใต้อย่างต่อเนื่อง เพื่อปลูกจิตสำนึกให้เยาวชนเห็นคุณค่าของพันธุ์กรรมข้าว ภูมิปัญญาการทำนา วัฒนธรรมข้าว กิจกรรมค่ายรักษ์สุขภาพ เพื่อให้เยาวชนได้เรียนรู้คุณค่าของข้าวและการแปรรูปผลิตภัณฑ์จากข้าว ถือเป็นบทบาทสำคัญของกลุ่มในการสร้างกลไกการเรียนรู้ให้เยาวชนได้เห็นความสำคัญของข้าว และสามารถเข้าถึงข้อมูลได้ถูกต้องและเหมาะสม

การดำเนินการที่เกิดขึ้นตามมาและพัฒนาควบคู่กันไปในพื้นที่หมู่บ้านเดียวกันกับ กลุ่มวิชาลัยรวงข้าว คือ การพัฒนาทางด้านการแปรรูป การตลาด และการจำหน่าย โดยกลุ่มผลิตและแปรรูปภายใต้ชื่อ ศูนย์สาธิตวิสาหกิจทำช้างพื้นฟูเศรษฐกิจ โดย มาลี พันธุ์วงศ์และคณะ (2559) ได้ระบุว่า สมาชิกของกลุ่มได้ร่วมกันพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์เพื่อให้มีคุณภาพยิ่งขึ้น มาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2547 จนได้รับการคัดสรรเป็นผลิตภัณฑ์สุดยอดหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ไทย ประจำปี พ.ศ. 2549 ประเภทผลิตภัณฑ์ ข้าวกล้อง ข้าวซ้อมมือ ส่งผลให้ข้าวสังข์หยดอินทรีของกลุ่มฯ เป็นที่รู้จักมากขึ้น และต่อในปีเดียวกันนี้ก็ได้ร่วมกับนักวิชาการวิทยาลัยภูมิปัญญาชุมชน มหาวิทยาลัยทักษิณ ศึกษาการเกษตรตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง โดยการพึ่งตนเอง ทำปุ๋ยหมักใช้เอง แก้ปัญหาแมลงศัตรูพืชโดยใช้สมุนไพร ทำนาอินทรีข้าวสังข์หยดและแปรรูปภายใต้โครงการข้าวเพื่อสุขภาพผู้ผลิตและผู้บริโภค ทำหัตถกรรมกระจูดแบบธรรมชาติและ

การนำเศษวัสดุเหลือใช้จากกระจุตมาเป็นกระดาดทำมือจากเศษกระจุต ซึ่งมีผู้มาศึกษาเรียนรู้เป็นจำนวนมากในแต่ละปี จนกลายเป็นแหล่งเรียนรู้วิถีชีวิตของชาวบ้านในหมู่บ้านเล็กๆ ที่มีขนบธรรมเนียมประเพณี ที่มีความโอบอ้อมอารี เกื้อกูลกัน และพร้อมที่จะเสนอประสบการณ์อันน่าประทับใจแก่กลุ่มผู้ศึกษาดูงานและกลุ่มนักท่องเที่ยวที่ต้องการพักผ่อนหย่อนใจพร้อมทั้งได้ศึกษาสถานที่ท่องเที่ยวที่น่าสนใจ ดังกล่าวในทะเลน้อยและบริเวณใกล้เคียง ผลสำเร็จที่เกิดขึ้นเป็นแรงผลักดันให้สมาชิกมีแรงใจในการขับเคลื่อนกันต่อไป ปัจจุบันกลุ่มศูนย์สาธิตวิสาหกิจชุมชนท่าช้างพื้นฟูเศรษฐกิจได้รวบรวมสมาชิกเป็นกลุ่มใหญ่ขึ้นและมีความเข้มแข็งมากขึ้น โดยยังคงเน้นการพึ่งตนเองเป็นหลักโดยการสร้างคุณค่าให้กับผลิตภัณฑ์ การลดต้นทุน และสร้างมูลค่าเพิ่ม โดยได้มีการลงมติดร่วมกันที่จะรวบรวมข้าวเพื่อมาแปรรูปเพิ่มขึ้น โดยเน้นข้าวสังข์หยดเมืองพัทลุง ซึ่งข้าวได้มาจากทั้งในหมู่บ้านและหมู่บ้านใกล้เคียง

การพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่องร่วมกับการเรียนรู้และการสนับสนุนจากภายนอก ส่งผลให้กลุ่มได้รับใบรับรองมาตรฐานการผลิตข้าวอินทรีย์ ปี พ.ศ. 2552 จากกรมวิชาการเกษตร ซึ่งได้ส่งผลให้มีการขยายจำนวนสมาชิกปลูกข้าวเพิ่มขึ้นเป็นจำนวน 30 คน นอกจากนั้นยังได้พัฒนาเพิ่มเติมในด้านการทำบรรจุภัณฑ์ด้วยกระจุต 10 คน เพื่อเสริมอาชีพและรายได้ให้แก่สมาชิกและครอบครัวเพิ่มขึ้น พัฒนาคุณภาพชีวิตและสร้างความเข้มแข็งแก่สังคมชุมชนให้สามารถพึ่งตนเองได้ตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงและผลิตภัณฑ์ของกลุ่มได้รับการคัดสรรเป็นผลิตภัณฑ์ระดับห้าดาว ประเภทข้าวกล้องและข้าวซ้อมมือตามโครงการคัดสรรสุดยอดหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ไทยปี พ.ศ. 2555 ต่อมาหลังจากทางกลุ่มได้รับเกียรติให้เข้าเฝ้าถวายข้าวสังข์หยดเมืองพัทลุงกับสมเด็จพระเทพรัตนสุตา สยามบรมราชกุมารี ซึ่งทำให้ข้าวสังข์หยดและบรรจุภัณฑ์กระจุตของกลุ่มเป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขึ้นและทำให้สินค้าเป็นที่ต้องการของตลาดในกลุ่มคนรักสุขภาพและกลุ่มที่อยากลองรับประทานข้าวสังข์หยด ทำให้ราคาข้าวสังข์หยดมีราคาเพิ่มขึ้นแบบทวีคูณซึ่งเป็นเป้าหมายหลักของกลุ่มอยู่แล้วที่ข้าวสามารถขายออกไปได้และมีเงินทุนสำหรับลงทุนมากขึ้น

นอกจากนี้ในพื้นที่อำเภอบางแก้ว งานศึกษาของ จักกฤษณ์ สามัคคี และคณะ (2559) ช่วยให้อาชีพเกี่ยวกับกระบวนการก่อรูปและพัฒนาความเข้มแข็งของชาวนาในพื้นที่ โดยการเริ่มต้นก่อรูปขบวนการจากชาวนาที่ผิดหวังกับระบบการทำนาแบบเดิม ซึ่งนับวันจะมีหนี้สิน

เพิ่มขึ้นและส่งผลกระทบต่อสุขภาพมากขึ้น โดยในปี พ.ศ. 2547 ชาวนาในพื้นที่อำเภอบางแก้ว จำนวน 17 ครอบครัว จึงได้รวมตัวกันภายใต้ชื่อ “กลุ่มบ้านเรียนรู้เกษตรธรรมชาติบางแก้ว” โดยมีเป้าหมายเบื้องต้นเพื่อการฟื้นฟูและรักษาวิถีวัฒนธรรมคนทำนา ผ่านการร่วมกันรวบรวม พันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่หลงเหลืออยู่ 12 สายพันธุ์มาปลูกในแปลงนารวมธรรมชาติ เพื่อเป็นการ สาธิต-อนุรักษ์สายพันธุ์ การปรับใช้ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการทำนาข้าวอินทรีย์และการผลิตปุ๋ย อินทรีย์แบบดั้งเดิม และได้มีการส่งเสริมให้ชาวนาที่เหลืออยู่หันมาทำนาอินทรีย์ โดยเน้นที่ พันธุ์กรรมข้าวพื้นบ้านเป็นหลัก การดำเนินการในช่วงนี้ ส่งผลให้พื้นที่ทำนาของอำเภอบางแก้ว ที่มีแนวโน้มลดลงในช่วงก่อนหน้านี้ได้เพิ่มขึ้น ถึงแม้ว่าจะยังไม่มากนักแต่ก็เป็นสัญญาณที่ดีของ อนาคตข้าวอินทรีย์และความมั่นคงทางอาหารของชุมชน นอกจากนี้ทางกลุ่มฯ ได้มีการพัฒนา กลไกทางการตลาดซึ่งสามารถเพิ่มราคาผลผลิตจากข้าวอินทรีย์แก้ปัญหาการค้าข้าวตกต่ำ จน ทำให้ชาวสังขะหยุดและชาวพันธุ์พื้นเมืองเป็นที่รู้จักและยอมรับกันอย่างกว้างขวางจากผู้บริโภค

การขับเคลื่อนงานอย่างต่อเนื่องเป็นระยะเวลากว่าสิบปีที่กลุ่มเกษตรธรรมชาติบางแก้ว พยายามฟื้นฟูระบบการทำนาอินทรีย์ขึ้น มีบทเรียนทั้งความสำเร็จและความล้มเหลวที่ช่วย เสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่สมาชิกและกลุ่มองค์กรของตนเอง ดอกผลที่เกิดขึ้นนอกจากจะ เป็นประโยชน์โดยตรงที่เกิดขึ้นกับประชาชนในอำเภอบางแก้ว ยังเกิดสิ่งที่เรียกว่าเป็น ชุดความรู้ ประสบการณ์และบทเรียนจำนวนมากขึ้นด้วย อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาพัฒนาการการฟื้นฟู ระบบการทำนาอินทรีย์ของกลุ่มเกษตรธรรมชาติบางแก้ว จะพบว่า ได้รับความร่วมมือในการ เสริมสร้างความเข้มแข็งจากหน่วยงานจำนวนมาก ทั้งหน่วยงานรัฐ เอกชนและสถาบันวิชาการ ซึ่งจะเห็นได้จากงานศึกษาที่มีการศึกษาวิจัยร่วมกับสถาบันการศึกษาจำนวนมาก เช่น มหาวิทยาลัยทักษิณ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลศรีวิชัย มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ เป็นต้น ซึ่งได้สร้างองค์ความรู้ไว้กับชุมชนจำนวนมากด้วยเช่นเดียวกับ จนถึงปัจจุบันองค์ ความรู้เกี่ยวกับการผลิตข้าวอินทรีย์จำนวนมากอยู่ในชุมชนทั้งในรูปแบบงานวิจัย งานเอกสาร หรือบางส่วนเป็นความรู้เฉพาะตัวกลุ่มทำนาอินทรีย์อำเภอบางแก้ว ซึ่งต่อมาก็ได้ขยายออกไป ในพื้นที่ตำบลใกล้เคียงมากขึ้น รวมถึงชาวนาพื้นที่ตำบลนาปะขอซึ่งอยู่ในอำเภอดีงกัน ซึ่งได้ พัฒนากลุ่มของตนเองขึ้นภายใต้ชื่อ กลุ่มบ้านนาสวนธรรมชาติ เป็นต้น

นอกจากนี้ ในขณะพัฒนาข้าวอินทรีย์ในพื้นที่เหล่านี้พัฒนาไป หลายพื้นที่ก็ได้มี การเติบโตควบคู่กันไปด้วยในเวลาเดียวกัน เช่น เครือข่ายชาวบ้านเขากลาง เครือข่ายชาวนา ตำบลตะโหมด พื้นที่บ้านชะรัด อำเภอกงหรา บ้านควนกุฎ อำเภอมะนัง และพื้นที่อื่นๆ อีกหลาย พื้นที่ในจังหวัดพัทลุง ซึ่งเมื่อเราพิจารณาในเชิงรายละเอียดจะพบว่า การก่อรูปและการ

เสริมสร้างความเข้มแข็งในความเคลื่อนไหวของขบวนการชาวนาอินทรี จังหวัดพัทลุง ซึ่งเริ่มขึ้นตั้งแต่ต้นปลายทศวรรษ 2530-ทศวรรษ 2540 นั้นได้รับการเสริมสร้างความเข้มแข็งโดยองค์กรที่หลากหลาย เช่น นักพัฒนาเอกชน สถาบันการศึกษาในระดับมหาวิทยาลัย หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องกับการเกษตรและการทำนา เช่น สถานีวิจัยข้าวพัทลุง เป็นต้น โดยมีกระบวนการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชาวนาอย่างหลากหลายทั้งในรูปแบบของการศึกษาดูงาน การทดลองปฏิบัติการจริงในพื้นที่ การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม จนสามารถยกระดับความสามารถของกลุ่มได้อย่างต่อเนื่องดังข้อมูลซึ่งได้อธิบายมาแล้วก่อนหน้านี้ นอกจากนี้งานศึกษาวิจัยในครั้งนี้ยังพบว่า นอกเหนือจากการเสริมสร้างความเข้มแข็งที่ได้รับมาจากหน่วยงานภายนอกเหล่านี้ คณะวิจัยยังพบว่า ปัจจัยสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่มีนัยสำคัญมากกว่าในการขับเคลื่อนขบวนการชาวนาจังหวัดพัทลุง คือ การเรียนรู้และพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่องของกลุ่มชาวนาเอง ทั้งในด้านการผลิตข้าวอินทรีย์ การแปรรูป การจำหน่าย และการทำการตลาด ซึ่งจะเห็นได้จากปฏิบัติการที่ดำรงอยู่อย่างต่อเนื่องในพื้นที่และข้อมูลที่ปรากฏข้างต้นและในงานศึกษาจำนวนมากเช่นเดียวกัน

จนกระทั่งถึงการออกแบบโครงการวิจัยในชุดโครงการนี้ ก็สามารถกล่าวได้ว่าเป็นผลผลิตจากกระบวนการเสริมสร้างความเข้มแข็งที่ได้รับร่วมกันจากหน่วยงานจำนวนมากมา และความสามรถในการพัฒนาตนเองได้ของแต่ละชุมชน และเป็นการสานต่อกลไกเครือข่ายที่ได้รับการก่อรูปไว้อย่างหลวมๆ ในช่วงระยะเวลาที่ผ่านมา โดยเป็นการทำงานร่วมกันของทั้งหน่วยงานระดับเครือข่ายที่ช่วยกันเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่ขบวนการชาวนาจากภายนอก และการพัฒนาความเข้มแข็งของตัวเองอย่างต่อเนื่องของกลุ่ม องค์กร ของชาวนาอินทรีเอง โดยจะเห็นได้ในการให้ความสำคัญของกระบวนการเหล่านี้จากการออกแบบงานศึกษาในครั้งนี้ด้วยเช่นกัน ดังนั้นการรายงานและวิเคราะห์ผลกระบวนการเสริมสร้างความเข้มแข็งที่เกิดจากการดำเนินของโครงการในครั้งนี้ จึงเป็นการรายงานผลในสองส่วน กล่าวคือ ผลการเสริมสร้างความเข้มแข็งในระดับพื้นที่ผ่านชุดโครงการย่อยสี่โครงการซึ่งถือเป็นกระบวนการเสริมสร้างความเข้มแข็งที่ต่อเนื่องมาจากต้นทุนเดิมที่มีอยู่ตามบริบทเฉพาะของแต่ละพื้นที่ และส่วนที่สองเป็นการเสริมสร้างความเข้มแข็งในระดับกลไกเครือข่ายของขบวนการชาวนาอินทรี โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

4.1.1 การเสริมสร้างความเข้มแข็งในระดับพื้นที่

4.1.1.1 การเสริมสร้างความเข้มแข็งที่เกิดขึ้นจากการดำเนินโครงการวิจัยย่อยในแต่ละพื้นที่

1) โครงการวิจัยเรื่อง พันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่เหมาะสมกับภูมิเวทชุมชนนาปะขอ ในสถานการณ์เปลี่ยนแปลง กรณีศึกษาชุมชนนาปะขอ ตำบลนาปะขอ อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง ซึ่งมีผลในการเสริมสร้างทั้งตัวนักวิจัยและกระบวนการภายในชุมชน โดยกระบวนการเสริมสร้างความเข้มแข็งในตัวของนักวิจัยดำเนินการผ่าน การประชุมทีมงาน การถอดบทเรียน การรวบรวมองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับพันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่มีอยู่ในพื้นที่ และการศึกษาดูงาน ซึ่งนำไปสู่ความสามารถในการออกแบบทดลองร่วมกันภายในทีมวิจัยและการดำเนินการทดลองจนสามารถสรุปเป็นผลการศึกษาออกมาาร่วมกัน กระบวนการเหล่านี้ทำให้องค์กรชาวนาของตำบลนาปะขอ มีความชัดเจนมากขึ้นในทิศทางการขับเคลื่อนของตนเอง การเรียนรู้เพิ่มเติมในกระบวนการทำงานเป็นทีม การเรียนรู้เกี่ยวกับเครื่องมือใหม่ เช่น การค้นหาความรู้โดยการทดลอง นอกจากนี้ การเสริมสร้างความเข้มแข็งต่อกระบวนการภายในชุมชนที่เกิดขึ้นจากการจัดกิจกรรมนำเสนอกระบวนการศึกษาวิจัย กิจกรรมการคืนข้อมูลสู่ชุมชน และการจัดกิจกรรมคืนเรีนข้าว ซึ่งพบว่า ทำให้ชุมชนและนักวิจัยได้รับรู้เกี่ยวกับการมีอยู่ของเรีนข้าวและวัฒนธรรมข้าวบางอย่างในพื้นที่ซึ่งถูกสืมเลือนมานานหรือดูเหมือนว่า มันจะไม่มีอยู่ในพื้นที่เหล่านี้อีกแล้ว

การขับเคลื่อนโดยกิจกรรมคืนเรีนข้าว เป็นลักษณะเด่นของกระบวนการเสริมสร้างความเข้มแข็งในระดับชุมชนของบ้านนาปะขอ เนื่องจากกระบวนการที่ใช้ซึ่งเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมตั้งแต่เยาวชนไปจนกระทั่งถึงผู้สูงวัยในชุมชน ซึ่งสามารถเชื่อมร้อยความรู้สึกร่วมกันได้เป็นอย่างดี ซึ่งสามารถเชื่อมโยงสู่การรื้อฟื้นกลไกการปกป้องพื้นที่ผลิตข้าว การเชื่อมโยงเข้ากับประเด็นความมั่นคงทางอาหารของชุมชนด้วยวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชนชาวนาภาคใต้ นอกจากนี้กระบวนการมีส่วนร่วมที่กลุ่มบ้านนาสวนธรรมชาติดำเนินการร่วมกับคนรุ่นใหม่ก็นับเป็นประเด็นที่สำคัญเกี่ยวกับการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนที่จะรับประกันความต่อเนื่องในการดำรงอยู่ต่อไปในอนาคตอย่างเข้าใจในวัฒนธรรมของตนเอง และการมองเห็นโอกาสและแนวทางในการแก้ปัญหาซึ่งได้จากการเรียนรู้ผ่านกระบวนการวิจัยที่มุ่งเป้าไปสู่การพยายามพัฒนากระบวนการคิดเพื่อหาแนวทางในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นภายในชุมชนของตนเอง มากกว่าการรอคอยการเข้ามาแก้ปัญหาให้โดยหน่วยงานจากภายนอกทั้งหมด อย่างไรก็ตาม กระบวนการวิจัยในครั้งนี้สามารถเสริมสร้างศักยภาพและความรู้ความเข้าใจของคนรุ่นใหม่

ใหม่ซึ่งเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการทำงานและยังคงร่วมทำงานกับกลุ่มตามความสามารถเฉพาะของตนเองต่อไป

2) โครงการวิจัยเรื่อง การเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิตข้าวพันธุ์พื้นบ้านเกษตรอินทรีย์บ้านท่าช้าง เป็นความพยายามที่จะตอบคำถามและสร้างความก้าวหน้าให้กับขบวนการชาวนาอินทรีย์ที่บ่อยครั้งจะพบว่ามีความคำถามจากสังคมหรือชาวนาด้วยกันเองต่อความเป็นไปได้และความยั่งยืนของการทำนาอินทรีย์ นอกจากนี้ยังเป็นการค้นหาคำตอบต่อข้อเสนอนี้หรือความคิดเห็นจากงานศึกษาจำนวนมากที่วิเคราะห์เกี่ยวกับศักยภาพในการผลิตข้าวของชาวนาไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การวิเคราะห์สภาพแวดล้อมการผลิตข้าว ของกรมการข้าว กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ในเอกสาร (ร่าง) ยุทธศาสตร์ข้าวไทย ด้านการผลิต ฉบับที่ 3 ปี พ.ศ. 2558-2562 ที่ได้วิเคราะห์จุดอ่อนการผลิตข้าวของไทย ว่ามาจากปัญหาเกี่ยวกับการขาดการบริหารจัดการที่ดี ประสิทธิภาพการผลิตข้าวต่ำ และต้นทุนการผลิตสูง คุณภาพข้าวไทยมีแนวโน้มตกต่ำ ชาวนายังขาดแคลนเมล็ดพันธุ์ดี การแปรรูปและผลิตภัณฑ์ที่สร้างมูลค่าเพิ่มได้ยังมีน้อย ชาวนาและองค์กรชาวนายังไม่มีความเข้มแข็งและขาดเอกภาพ และหน่วยงานวิจัยด้านข้าวขาดแคลนนักวิจัย

งานศึกษาของพื้นที่บ้านท่าช้างในประเด็นการเพิ่มประสิทธิภาพข้าวโดยชาวนา นอกจากจะสามารถตอบคำถามและแก้ปัญหาในเรื่องประสิทธิภาพการผลิตข้าวที่พบว่า การทำนาแบบประณีตและใส่ใจ โดยใช้กระบวนการผลิตข้าวแบบอินทรีย์สามารถเพิ่มคุณภาพและผลผลิตข้าวได้เป็นอย่างดี สามารถลดต้นทุนการผลิตลงได้ และสามารถนำไปสู่การพัฒนาและเก็บรักษาพันธุ์ข้าวไว้สำหรับใช้ในฤดูกาลต่อไปได้ ยังสามารถมองเห็นถึงศักยภาพที่ได้รับการพัฒนาของพื้นที่ซึ่งได้รับผ่านกระบวนการวิจัย กล่าวคือ กระบวนการวิจัยได้พัฒนาศักยภาพของทีมนักวิจัยในสร้างการเรียนรู้หรือสร้างความรู้จากการทดลอง โดยผลการศึกษาที่เกิดขึ้นเป็นสิ่งที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่งและเป็นประโยชน์สำหรับกระบวนการขับเคลื่อนเรื่องข้าวอินทรีย์ กล่าวคือ กระบวนการทำนาอินทรีย์โดยใช้วิธีการแบบประณีต สามารถผลิตข้าวได้มากเกือบ 2 เท่าของกระบวนการผลิตข้าวอินทรีย์โดยทั่วไป โดยอัตราที่เกิดขึ้นนี้แม้จะยังไม่มี การดำเนินการทดลองซ้ำเพื่อรับรองผลที่เกิดขึ้น แต่ก็ทำให้เห็นถึงศักยภาพของชาวนาในพื้นที่นี้ซึ่งสามารถใช้ต้นทุนที่มีอยู่และนำมาผนวกรวมกับความรู้ใหม่ที่เกิดจากการแลกเปลี่ยนกันมาตั้งแต่การพัฒนาโครงการ การแลกเปลี่ยนในพื้นที่กับทีมพี่เลี้ยง และการแลกเปลี่ยนด้วยตนเองในหมู่ชาวนา รวมถึงยังเป็นความรู้และกระบวนการเรียนรู้ที่สามารถนำไปสานต่อร่วมกันได้ดี

3) โครงการวิจัยเรื่อง การพัฒนาการบริหารจัดการกลุ่มศูนย์สาธิตวิสาหกิจทำข้าวพื้นฟูเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นการศึกษาเพื่อพัฒนาระบบการบริหารจัดการการผลิต การจำหน่าย

และการตลาดข้าวอินทรีย์ของศูนย์สาธิตวิสาหกิจชุมชนบ้านท่าช้าง และสามารถนำมาขยายผล และพัฒนาระบบการบริหารจัดการระบบข้าวอินทรีย์ที่เกื้อกูลกับเครือข่ายชาวนาในพื้นที่ จังหวัดพิจิตรภายใต้รูปแบบการผลิตโดยใช้ข้าวพันธุ์พื้นบ้านและการทำนาแบบอินทรีย์ จาก เอกสารการดำเนินการภายในโครงการวิจัยโดย มาลี พันธุ์วงศ์ และคณะ (2559) จะเห็นว่าการ ขับเคลื่อนงานในพื้นที่สะท้อนลักษณะเด่นใน 2 แนวทาง กล่าวคือ ทางหนึ่งเป็นการค้นหา คำตอบสำหรับการวิจัยที่สามารถนำไปสู่การเชื่อมโยงกับเครือข่ายที่กว้างขึ้น อีกแนวทาง หนึ่งเป็น การปรับเปลี่ยนมุมมองความคิดและการแสดงความคิดเห็นของสมาชิกกลุ่ม ซึ่งพบ เห็นได้ในกระบวนการ ถอดบทเรียน การแลกเปลี่ยนหลังจากการศึกษาดูงาน และประชุมเชิง ปฏิบัติการเพื่อปรึกษาหารือวางกลไกในการพัฒนาและรับรองมาตรฐานข้าวอินทรีย์ระดับ ท้องถิ่น ซึ่งการทำงานอย่างต่อเนื่องกันนี้ทำให้เกิดคณะทำงานเห็นถึงความสำคัญของพลังกลุ่ม ในการสร้างการรับรอง เช่น การรับรองในเรื่องการของบประมาณจากหน่วยงานรัฐ การ ประสานงานของความช่วยเหลือจากโครงการรัฐให้มีการดำเนินการให้สอดคล้องกับ ความ ต้องการที่แท้จริงของชาวนา การรับรองกับผู้ค้าข้าวอินทรีย์ในระดับจังหวัดมาร่วมสร้างกลไก การตั้งราคา การร่วมกันสร้างตลาดเชิงรุกด้านสุขภาพ เป็นต้น โดยงานศึกษาในส่วนนี้สามารถ เห็นได้ในข้อเสนอสรุปของ วีรศักดิ์ คงฤทธิและสุวัจน์ เพชรรัตน์ (๒๕๕๖) ซึ่งได้มีข้อเสนอที่ดู เหมือนว่าจะสอดคล้องกับแนวคิดการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชาวนาไว้ว่า ต้องทำให้ ชาวนาสามารถพึ่งตนเอง ทั้งในด้านการพัฒนาการผลิตและการตลาดข้าวให้มีความสอดคล้อง กับฐานทรัพยากรและความต้องการของตลาด สำหรับในส่วนของการพึ่งตนเองของชาวนา จำเป็นต้องทราบข้อมูลการผลิตของพื้นที่ สภาพแวดล้อมที่มีอิทธิพลต่อผลผลิตข้าว พันธุ์ข้าวที่ นำมาปลูก ราคาข้าว และต้นทุนการผลิต เป็นต้น

กระบวนการวิจัยในส่วนของการถอดบทเรียนเพื่อวิเคราะห์และสังเคราะห์หาจุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และความเสี่ยง ทำให้สมาชิกของกลุ่มได้เห็นบทบาทการทำงานของตนเองและ การทำงานของคนอื่นในทีมว่าดำรงอยู่ในลักษณะอย่างไร ช่วยในการแก้ปัญหาคความสงสัยและ ความคาดหวังต่อคนอื่น ๆ ในทีมและหันมามองที่ความเป็นจริงที่ดำรงอยู่ด้วยความเข้าใจมาก ขึ้น ซึ่งในกระบวนการนี้ช่วยเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่กลุ่มมากขึ้นในด้านของความเข้าใจ และพร้อมที่จะเดินไปพร้อมกันด้วยความไว้วางใจกันมากขึ้น นอกจากนี้ในกระบวนการ ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการพัฒนาผลิตภัณฑ์ได้สร้างการเรียนรู้ให้แก่ องค์กรชาวนาในกลุ่มนี้ คือ ความรู้เกี่ยวกับการนำทุนทางวัฒนธรรมมาใช้ในกระบวนการพัฒนาผลิตภัณฑ์ ซึ่งได้ทำให้ ชุมชนเห็นศักยภาพของคนและทรัพยากรของพื้นที่มากขึ้น การทำงานจะต้องให้ความสำคัญกับ กระบวนการมีส่วนร่วมกับคนหลายกลุ่ม หลายวัย เพราะแต่ละกลุ่มมีทั้งโอกาส ศักยภาพ

บางอย่างและขาดบางอย่าง เช่น ผู้สูงวัยมีความรู้ มีภูมิปัญญา แต่แนวคิดในการพัฒนาต่อ อาจจะเหมาะสมกับคนหนุ่มสาวมากกว่า เป็นต้น

4) โครงการวิจัยเรื่อง การพัฒนาศูนย์เรียนรู้เกษตรธรรมชาติชาวนาบางแก้ว เพื่อสร้างชาวนารุ่นใหม่ จังหวัดพัทลุง ซึ่งทำการศึกษาโดยการสังเคราะห์ชุดความรู้ที่อยู่บนพื้นฐานของประสบการณ์ชาวนาทั้งจากความรู้แบบดั้งเดิมและความรู้การทำนาอินทรีย์ที่ได้มีการปรับปรุงแก้ไขให้เหมาะสมกับบริบทของชุมชนและพัฒนาเป็นหลักสูตรการเรียนรู้เกี่ยวกับการทำนาอินทรีย์ซึ่งสามารถถ่ายทอดได้สอดคล้องกับกลุ่มเป้าหมายซึ่งมีหลายระดับ รวมถึงการสร้างวิทยากร และค้นหารูปแบบและวิธีการสื่อสารที่เหมาะสมกับหลักสูตรการเรียนรู้ต่างๆ โดยงานศึกษาทำให้เกิดการเสริมสร้างความเข้มแข็งของคณะทำงานโครงการวิจัยและชุมชนประกอบด้วย กระบวนการพัฒนาองค์ความรู้ที่เก็บมาจากการรวบรวมข้อมูลภายในชุมชนทำให้เกิดการผลิตซ้ำข้อมูลซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการขับเคลื่อนขบวนการชาวนาอินทรีย์ขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง หลายคนเริ่มมองเห็นความจำเป็นและความสำคัญและพร้อมเข้าร่วมในการเสริมสร้างการเรียนรู้ให้แก่คนหนุ่มสาวและผู้สนใจเกี่ยวกับการทำนาอินทรีย์ และในกระบวนการเสริมสร้างความรู้เกี่ยวกับการทำนาตามหลักสูตรที่ทีมวิจัยได้พัฒนาขึ้น สามารถสร้างการเรียนรู้ให้แก่ผู้เข้าร่วมทั้งที่เป็นคนรุ่นใหม่และกลุ่มชาวนาที่ต้องการพัฒนาตนเองเข้าสู่การทำเกษตรแบบอินทรีย์ได้เป็นอย่างดี

นอกจากนี้ข้อมูลจากงานศึกษาของ จักรกฤษณ์ สามัคคี (2559) ยังแสดงให้เห็นว่ากระบวนการวิจัยสามารถทำให้ทีมวิจัยและคณะทำงานได้รับการพัฒนาศักยภาพ ได้รับเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการการทำงานเป็นกลุ่ม การพัฒนาตนเองเพื่อทำหน้าที่เป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ที่จะต้องมีการเรียนรู้และปรับตัวตลอดเวลา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อต้องเผชิญกับโจทย์ที่ท้าทายต่อการออกแบบการเรียนรู้ซึ่งมีทั้งเด็กเล็ก เด็กรุ่นกลาง ไปจนถึงผู้ใหญ่วัยผู้ใหญ่ที่เข้าศึกษาโดยมีเป้าหมายที่แตกต่างกัน ซึ่งท้ายที่สุดทีมวิจัยก็สามารถพัฒนารูปแบบการสื่อสารที่เหมาะสมกับหลักสูตรการเรียนรู้ของกลุ่มต่างๆ ได้ นอกจากนี้ศักยภาพของชาวนาหลายคนในพื้นที่ที่ได้รับการยกระดับขึ้นสู่การเป็นวิทยากรที่ทำหน้าที่ในการสื่อสารเรื่องราวของกระบวนการในการทำนาอินทรีย์ออกไปได้ ตั้งแต่ประวัติศาสตร์การทำนาความรู้เกี่ยวกับพันธุ์ข้าวพื้นเมือง ความรู้เกี่ยวกับกระบวนการผลิตไปจนถึงการแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์เพื่อเพิ่มมูลค่าของข้าวให้หลากหลายมากขึ้น

การรายงานและการวิเคราะห์ผลภายใต้บริบทระดับพื้นที่แสดงให้เห็นถึงความเข้มแข็งที่ได้รับการเสริมสร้างซึ่งมีทั้ง 3 ระดับ กล่าวคือ ระดับบุคคล ระดับองค์กร และระดับชุมชน โดย

สามารถเกิดขึ้นได้ทั้งทางตรงและทางอ้อม และกระบวนการเสริมสร้างยังเป็นกระบวนการที่ได้รับการมาจากความร่วมมือกันของหลายหน่วยงานทั้งจากภาคเอกชน หน่วยงานราชการ สถาบันวิชาการ เครือข่ายชาวนาอินทรีด้วยกัน เป็นต้น นอกจากนี้จากข้อมูลยังแสดงให้เห็นด้วยว่า ชาวนายังสามารถได้รับการพัฒนาหรือเสริมสร้างความเข้มแข็งทั้งโดยการร่วมกับเครือข่ายหรือทีมพี่เลี้ยง และสามารถที่สร้างการเรียนรู้ซึ่งส่งผลต่อความเข้มแข็งขององค์กรตัวเองได้ในเวลาเดียวกัน ดังนั้นข้อเสนอ สำหรับการเสริมสร้างความเข้มแข็งขององค์กรชาวนาอินทรีในระดับพื้นที่นี้ คณะวิจัยเห็นว่า การใช้แนวทางที่สามารถสร้างการกระตุ้นให้ชาวนาสามารถพัฒนาทักษะและยกระดับตัวเองขึ้นมาได้เป็นอย่างดี คือ การใช้กระบวนการคิดแบบวิพากษ์ ซึ่งจะเห็นได้ในลักษณะการเสริมสร้างศักยภาพของตนเองในทุกกลุ่มของวิจัยย่อย อย่างไรก็ตามในหัวข้อนี้ยังเหลือส่วนของการวิเคราะห์เกี่ยวกับการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่ขบวนการชาวนาอินทรีโดยการโครงการกลางและกลไกเครือข่ายที่เกิดขึ้นจากการเชื่อมร้อยกันของภาคส่วนต่างๆ ในจังหวัดพัทลุง

4.1.1.2 การเสริมสร้างความเข้มแข็งผ่านกลไกเครือข่ายชาวนาอินทรี

การเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่ขบวนการชาวนาอินทรีโดยโครงการส่วนกลางดำเนินการในสามรูปแบบกล่าวคือ 1) การเสริมสร้างศักยภาพของนักวิจัยผ่านการประชุมและปฏิบัติการร่วมกับนักวิจัยในพื้นที่เป้าหมาย 2) การประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อเสริมศักยภาพทีมวิจัย 3) การประชุมประจำเดือนร่วมกันทั้ง 5 โครงการ และ 4) การจัดเวทีสังเคราะห์ข้อมูลและกระบวนการทำงานโดยเป็นการทำงานร่วมกันระหว่างฝ่ายวิเคราะห์ข้อมูลโครงการ คณะทำงานกลาง พี่เลี้ยงพื้นที่ และนักวิจัย โดยมีรายละเอียดของผลการดำเนินงานตามรูปแบบต่างๆ ดังต่อไปนี้

1) การเสริมสร้างศักยภาพของนักวิจัยในพื้นที่เป้าหมายผ่านการประชุมและปฏิบัติการร่วมกัน โดยการเข้าร่วมในกิจกรรมการทำงานทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน โดยพี่เลี้ยงโครงการและทีมวิจัยกลางทำหน้าที่ในการติดตามกระบวนการทำงาน วิเคราะห์แนวทางการทำงาน ร่วมแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น จนสามารถขับเคลื่อนการทำงานได้ตามแนวทางที่วางไว้ เช่น (1) กรณีโครงการวิจัย “พันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่เหมาะสมกับภูมินิเวศชุมชนนาปะขอในสภาวะการเปลี่ยนแปลง กรณีศึกษาชุมชนนาปะขอ ต.นาปะขอ อ.บางแก้ว จ.พัทลุง” ที่ประสบปัญหาที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงของสภาวะภูมิอากาศ ซึ่งมีผลต่อผลการทดลอง การปรึกษาหารือร่วมกับทีมวิจัย จึงเสนอให้มีการสรุปบทเรียนของงานที่ผ่านมา และวางแผนการดำเนินการวิจัยซ้ำอีกครั้ง โดยเพิ่มความรัดกุมในการออกแบบงานวิจัยมากขึ้น (2)

กรณีโครงการวิจัยการเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิตข้าวพันธุ์พื้นบ้าน เกษตรอินทรีย์บ้านท่าช้าง ต.พนาสูง อ.ควนขนุน จ.พัทลุง ซึ่งต้องมีการวางแผนออกแบบที่ครอบคลุมโจทย์ที่วางไว้ตามโครงการ กลไกการปฎิบัติการหรือที่จัดในชุมชนสามารถสร้างการเรียนรู้และการวิเคราะห์ให้แก่ชุมชนจนสามารถวางแผนการทำงานได้ แต่เช่นเดียวกับพื้นที่นาปะขอ ซึ่งการดำเนินการวิจัยที่ได้ออกแบบไว้ประสบกับปัญหาที่ไม่สามารถดำเนินการจนได้รับผลที่น่าพอใจได้ การปฎิบัติการหรือจึงนำไปสู่การวางแผนการศึกษาอีกครั้ง โดยเริ่มในรอบของการทำงานปีต่อไปซึ่งยังคงอยู่ในช่วงเวลาที่กำหนด ตามกรอบการวิจัยของโครงการ (3) กรณีศึกษาโครงการวิจัยเพื่อระบบบริหารจัดการกลุ่มเพื่อฟื้นฟูเศรษฐกิจของชุมชน กรณีศึกษา ศูนย์สาธิตวิสาหกิจบ้านท่าช้าง ต.พนาสูง อ.ควนขนุน จ.พัทลุง ที่มีการวางแผนการทำงานไว้ภายในขอบเขตชุมชนของตนเอง แต่เมื่อลงทำปฏิบัติการพบว่า การพัฒนาระบบการบริหารจัดการต้องมีความเชื่อมโยงกับหน่วยต่างๆที่มากไปกว่าที่ออกแบบไว้ จึงมีการวางแผนการทำงานที่ขยายผลออกไปเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่วางไว้ และในบางกระบวนการต้องมีการปรับปรุงแนวทางการศึกษาเพิ่มเติม เช่น การถอดบทเรียนที่จะเกิดผลในเชิงการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนอย่างแท้จริงจะต้องมีการทำซ้ำเพิ่มขึ้น เป็นต้น (4) กรณีโครงการวิจัยการพัฒนาศูนย์การเรียนรู้เกษตรกรรมธรรมชาติชาวนาบางแก้ว เพื่อสร้างชาวนารุ่นใหม่ ที่จะต้องดำเนินการให้เกิดชุดความรู้ที่เพียงพอสำหรับการสังเคราะห์เป็นหลักสูตรโรงเรียนชาวนา พบว่า การเก็บข้อมูลที่ดำเนินการมายังไม่ครอบคลุม จึงต้องมีการวางแผนในการเก็บข้อมูลเพิ่มเติม รวมถึงจะต้องมีการทบทวนเรียนรู้ข้อมูลจากแหล่งอื่นๆประกอบเพิ่มเติมด้วย ซึ่งหน้าที่ของโครงการในการหนุนพื้นที่นออยู่ให้การเชื่อมโยงให้เห็นสิ่งที่เป็นความรู้ กระบวนการในการหาความรู้ เพื่อสังเคราะห์เป็นกระบวนการในการถ่ายทอด ซึ่งในเบื้องต้นทีมวิจัยชุมชนมีความเข้าใจ แต่จะต้องติดตามผลในการทำงานช่วงต่อไปของชุมชน

2) การประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อเสริมศักยภาพทีมวิจัย ในส่วนนี้มีการดำเนินการเพื่อเสริมความรู้ของนักวิจัยในภาพรวมเป็นหลัก กล่าวคือ (1) การจัดกิจกรรมร่วมกันวิเคราะห์สถานการณ์ข้าวในพื้นที่จังหวัดพัทลุง โดยในการวิเคราะห์ร่วมกันนี้ทำให้มีการแบ่งปันข้อมูลที่ฝ่ายชุมชนมีร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในระดับจังหวัด ผลการฝึกอบรมทำให้ชุมชนเห็นภาพรวมของสถานการณ์ข้าวและสามารถเชื่อมโยงกับการทำงานในพื้นที่ได้รวมถึงสามารถใช้เป็นข้อมูลในการวิเคราะห์ทิศทางการทำงานของกลุ่มตนเองได้ (2) การจัดกิจกรรมฝึกอบรมเรื่องการจัดตั้งสมาคมชาวนาอินทรีย์ ซึ่งเป็นผลจากการปฎิบัติการหรือประจำเดือนซึ่งเห็นว่าคุณค่าความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับสมาคมและการจัดตั้งสมาคมมีความสำคัญ จึงเสนอร่วมกันว่าให้มีการฝึกอบรมเพื่อเสริมศักยภาพในด้านนี้ ผลการดำเนินงานพบว่า ชุมชนมีความรู้ความเข้าใจ

เกี่ยวกับสมาคม ความสำคัญของการจัดตั้งสมาคม และได้เรียนรู้เกี่ยวกับผู้เข้าร่วมที่มีประสบการณ์ในการจัดตั้งสมาคมมาก่อน จนสามารถนำไปสู่ผลักดันให้มีการร่างกลไกต่างๆ สำหรับการจัดตั้งสมาคมชาวนาอินทรีจังหวัดพัทลุง ประกอบด้วย ชื่อสมาคม ใช้ชื่อ สมาคม เกษตรอินทรีวิถีถิ่นเวศเมืองลุง การออกแบบสัญลักษณ์ การร่างวัตถุประสงค์ การเลือก คณะกรรมการชุดก่อตั้ง เป็นต้น

3) การประชุมประจำเดือนร่วมกันทั้ง 5 โครงการ ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนข้อมูล การติดตามความก้าวหน้า การรายงานผลการดำเนินงานและร่วมกันแก้ปัญหาอุปสรรคที่เกิดขึ้นได้อย่างต่อเนื่อง ซึ่งนอกจากจะทำให้ชุมชนสามารถนำไปปรับปรุงการทำงานในพื้นที่แล้วยังเป็นการเสริมความมั่นใจในการทำงานซึ่งถือเป็นส่วนที่สำคัญ เนื่องจากการทำงานต้องมีการแก้ปัญหาและการปรับปรุงให้สอดคล้องสถานการณ์หรือบทเรียนที่ได้ในแต่ละช่วง การได้รับการยืนยันร่วมกันของทีมงานทั้งหมดว่าสามารถดำเนินการได้เป็นสิ่งที่สำคัญ นอกจากนี้ในการประชุมประจำเดือนยังมีการนำข้อมูลความก้าวหน้าการขับเคลื่อนงานในระดับจังหวัดหรือสถานการณ์ต่างๆ ที่เกี่ยวกับเรื่องข้าวและชาวนาอินทรีมานำเสนอ ทั้งนี้เพื่อการสร้างการรับรู้หรือการสร้างวงในการวิพากษ์ร่วมกัน ส่งผลให้ชุมชนได้เรียนรู้ส่วนนี้ไปโดยปริยาย ซึ่งข้อมูลทั้งหมดที่มานำเสนอเป็นประโยชน์ต่อชุมชนทั้งในด้านการทำงานในพื้นที่ของตนเองและการเชื่อมโยงสิ่งที่ตนเองทำกับการขับเคลื่อนงานโดยภาพรวม

4) การจัดเวทีสังเคราะห์ข้อมูลและกระบวนการทำงานโดยเป็นการทำงานร่วมกันระหว่างฝ่ายวิเคราะห์ข้อมูลโครงการ คณะทำงานกลาง พี่เลี้ยงพื้นที่ และนักวิจัย ผลการดำเนินงานพบว่า สามารถทำให้ชุมชนเกิดการลำดับข้อมูลในการนำเสนอ เกิดการทบทวนในข้อมูลที่ตนเองนำเสนอ และการวิเคราะห์ร่วมกับทีมวิเคราะห์เกี่ยวกับปัญหาที่เกิดขึ้น ก็สามารถเป็นแนวทางที่ชุมชนสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการขับเคลื่อนงานของตนเองได้

โดยภาพรวม การดำเนินงานในส่วนนี้สามารถสร้างการเปลี่ยนแปลงให้แก่ทีมวิจัยและนักวิจัย กล่าวคือ (1) นักวิจัยทำหน้าที่ผู้มีบทบาทหลักในการทำงานวิจัย ซึ่งต้องมีการขับเคลื่อนงานด้วยตนเอง วางแผนการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นเบื้องต้นร่วมกับทีมงานในพื้นที่ (2) นักวิจัยสามารถเชื่อมโยงงานที่ตนเองทำในพื้นที่และวิพากษ์แนวทางการทำงานบางอย่างของชุมชนซึ่งนำไปสู่การปรับปรุงแนวทางการทำงานโดยภาพรวมอยู่เสมอ (3) นักวิจัยรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการขับเคลื่อนในภาพรวมและรู้สึกเป็นเจ้าของ ซึ่งสามารถเห็นได้จากการเสนอให้มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงหรือเสนอแนวความคิดต่อชุมชนในสิ่งที่ตนเองเห็นว่าไม่ถูกต้อง (4) เกิดการพัฒนาตนเองต่อบทบาทที่ตนเองรับผิดชอบมากขึ้นทั้งในบทบาทของหัวหน้าทีมวิจัยหรือการเป็นคณะกรรมการต่างๆ ที่ได้รับมอบหมาย และ (5) เกิดความมั่นใจในข้อมูลหรือความรู้ของ

ตนเองมากขึ้น อย่างไรก็ตาม ปัญหาและอุปสรรคในกระบวนการสนับสนุนของนักวิจัยในพื้นที่ ประกอบด้วย (1) ทีมวิจัยยังมีข้อจำกัดในการบันทึกข้อมูลอย่างเป็นระบบ การวิเคราะห์ข้อมูล ซึ่งในส่วนนี้ยังมีความจำเป็นต้องได้รับการช่วยเหลือจากพี่เลี้ยงในพื้นที่ (2) คณะกรรมการที่หลากหลายที่ต้องรับผิดชอบ จึงทำให้การขับเคลื่อนงานไม่สามารถดำเนินการได้อย่างเต็มที่ หรือตามกำหนดการที่ได้วางไว้ทั้งหมด บ่อยครั้งที่ต้องมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ (3) การดำเนินงานในการสังเคราะห์ข้อมูลร่วมกับพื้นที่เป็นกระบวนการที่สำคัญทั้งในเรื่องของ ข้อมูลและกระบวนการเสริมศักยภาพพื้นที่ ที่จำเป็นต้องได้รับความร่วมมือจากทุกฝ่ายอย่าง พร้อมเพรียงกันทั้งฝ่ายชุมชน ฝ่ายประสานงานกลาง ฝ่ายวิเคราะห์และพี่เลี้ยง การดำเนินงานที่ ผ่านมายังขาดบางองค์ประกอบที่จะทำให้กระบวนการมีความสมบูรณ์

4.2 ความเคลื่อนไหวเครือข่ายชาวนาอินทรีย์ จังหวัดพัทลุง ในการผลักดันเชิงนโยบาย

ก่อนการดำเนินโครงการวิจัยชุดโครงการเรื่อง “กระบวนการสร้างสำนึกชาวนาอินทรีย์ เพื่อสร้างพลังในการขับเคลื่อนขบวนการชาวนาอินทรีย์ จ.พัทลุง” ชาวนาบางส่วนในจังหวัดพัทลุง ได้มีการรวมตัวเป็นเครือข่ายเกษตรอินทรีย์ จังหวัดพัทลุงอย่างหลวมๆ ในรูปแบบของเครือข่าย ชาวนาอินทรีย์จังหวัดพัทลุง ซึ่งมีอย่างน้อย 11 กลุ่ม ประกอบด้วย กลุ่มเกษตรอินทรีย์ ศูนย์การเรียนรู้เกษตรธรรมชาติบางแก้ว ศูนย์วิสาหกิจชุมชนบ้านท่าช้าง วิทยาลัยรวงข้าว โรงเรียนบ้าน ธาราธารดิน บ้านสวนนกรำ ไร่ดอกฝน กรีนเวย์ร่วมในพัฒนาผู้ปลูกข้าวสังหยดเมืองพัทลุง กลุ่ม อนุรักษ์และฟื้นฟูพันธุ์ข้าวนาปะขอ โรงนาหลานยาแดง และโนราห์ข้าวสังหยด (สำนักงาน เกษตรจังหวัดพัทลุง, 2559) การเคลื่อนไหวของเครือข่ายในช่วงนี้ยังไม่ส่งผลต่อการผลักดัน ในทางนโยบายมากนักเนื่องจากยังมีลักษณะต่างคนต่างทำ ต่างคนต่างขาย ทำให้ขาดเอกภาพ ในด้านการควบคุมมาตรฐาน อัตราการผลิต การกำหนดราคา และอำนาจในการต่อรอง โดย ผลที่เกิดขึ้นในช่วงนี้คือ มีการขายตัดราคากันเองระหว่างกลุ่ม เกิดปัญหาข้าวนอกกลุ่ม การ กว้านซื้อจากนายทุนโรงสี เกิดปัญหาความไม่เป็นธรรมโดยภาครัฐเลือกช่วยเหลือเพียงบาง กลุ่ม หรือยังมีลักษณะการผลิตข้าวพื้นเมืองที่มีลักษณะกระจัดกระจาย เมื่อตลาดมีความ ต้องการก็ไม่สามารถจัดหาได้อย่างเพียงพอ เป็นต้น

การออกแบบชุดโครงการวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เบื้องต้นเพื่อแก้ปัญหาที่ดำรงอยู่เหล่านี้ เนื่องจากการวิเคราะห์ร่วมกันหลายครั้งของกลุ่มต่างๆ ก็มีความเห็นสอดคล้องกันว่า จะส่งผล

กระทบต่อกระบวนการชาวอินทรีและเป็นการเปิดโอกาสให้ทุนใหญ่ยังคงครอบงำการผลิตชาวอินทรีอยู่ต่อไป ดังนั้นในขั้นต่อไปของงานศึกษาเป็นส่วนของการนำเสนอผลการศึกษาใน 2 ส่วนคือ กระบวนการความเคลื่อนไหวและผลที่เกิดจากการเคลื่อนไหวในช่วงระยะเวลาที่ผ่านมาของการดำเนินโครงการ โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

4.2.1 การขับเคลื่อนเครือข่ายชาวนาอินทรี จังหวัดพัทลุง

การรายงานผลการขับเคลื่อนของขบวนการชาวนาอินทรีในส่วนนี้ จะเริ่มต้นตั้งแต่การดำเนินชุดโครงการวิจัย เนื่องจากสถานการณ์ก่อนหน้าบางส่วนได้ชี้แจงรายละเอียดไปแล้วเบื้องต้น โดยอ้างอิงถึงกิจกรรมที่มีการระบุไว้ในโครงการวิจัย ประกอบด้วย

4.2.1.1 การขับเคลื่อนเพื่อสร้างกรอบคิดและทำความเข้าใจเพื่อการขับเคลื่อนงานร่วมกันผ่านกิจกรรมเช่น การใช้กลไกการประชุมประจำเดือน การประชุมเชิงปฏิบัติการ เป็นต้น โดยจัดขึ้นการประชุมเชิงปฏิบัติการขึ้นเป็นจำนวน 2 ครั้ง โดยมีเป้าหมายเพื่อออกแบบการขับเคลื่อนขบวนการชาวนาอินทรีร่วมกับโครงการย่อยและภาคเครือข่ายอื่นๆ ภายในจังหวัด และการจัดครั้งที่ 2 เพื่อ สร้างการเรียนรู้เกี่ยวกับกระบวนการจัดตั้งสมาคมชาวนาอินทรี และหารเรียนรู้เกี่ยวกับการสืบสานการอนุรักษ์เมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน

4.2.1.2) การประชุมกลุ่มย่อยตามข้อตกลงซึ่งได้รับการพัฒนามาจากการประชุมประจำเดือนและการขับเคลื่อนกิจกรรมร่วมกับโครงการวิจัยย่อยวิสาหกิจชุมชนบ้านท่าช้าง ซึ่งเกิดเป็นข้อเสนอให้มีการจัดแบ่งพื้นที่ในการทำงานออกเป็น 3 เครือข่าย คือ เครือข่ายคัลลเตอร์ข้าวสังหยด เครือข่ายวิสาหกิจชุมชน และเครือข่ายชาวนาอินทรีวิถีนิเวศเมืองลุง 2 สมาคม คือ สมาคมผู้ผลิตและค้าชาวอินทรี สมาคมชาวนาอินทรี และได้มีการแบ่งงานในการขับเคลื่อนในระดับพื้นที่ออกเป็น 3 โซน ประกอบด้วย โซนเหนือมีอำเภอควนขนุนเป็นศูนย์กลาง โซนกลาง มีพื้นที่อำเภอเมืองเป็นศูนย์กลาง และโซนใต้ มีพื้นที่อำเภอปากพะยูน เป็นศูนย์กลาง ซึ่งกลไกการขับเคลื่อนงานจะต้องเข้าร่วมการประชุมกับเครือข่ายเหล่านี้อย่างต่อเนื่อง

4.2.1.3) การขับเคลื่อนเพื่อสร้างการสื่อสารกับสาธารณะ เช่น การจัดกิจกรรมตลาดเขียวเมืองลุง ครั้งที่ 1 ภายใต้ชื่อ “โครงการมหกรรมผลผลิตชาวนาและผลิตภัณฑ์เกษตรอินทรีย์วิถีนิเวศเมืองลุง เพื่อนำเสนอองค์ความรู้เรื่องชาวอินทรีและการขับเคลื่อนของขบวนการชาวนาอินทรีในจังหวัดพัทลุง โดยมีองค์กรร่วมจัด ประกอบด้วย สภาเกษตรกรจังหวัดพัทลุง วิทยาลัยภูมิปัญญาชุมชน (มหาวิทยาลัยทักษิณ) สำนักงานยุทธศาสตร์การ

พัฒนาจังหวัดพัทลุง (กรมการค้าภายใน) ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ คณะเทคโนโลยี และการพัฒนาชุมชน (มหาวิทยาลัยทักษิณ) เครือข่ายเกษตรทางเลือกภาคใต้ ศูนย์วิจัยข้าว พัทลุง ศูนย์เมล็ดพันธุ์ องค์การบริหารส่วนจังหวัดพัทลุง เทศบาลเมืองพัทลุง กลุ่มวิสาหกิจ บ้านเขากลาง กองทุนปลายข้าวพัทลุง สมาคมชาวนาเกษตรอินทรีย์วิถีนิเวศเมืองลุง

4.2.1.4 การสร้างการสื่อสารและการผลักดันหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในระดับนโยบาย เช่น องค์การบริหารส่วนจังหวัด เพื่อเสนอข้อบัญญัติองค์การบริหารส่วนจังหวัดพัทลุงว่าด้วยการคุ้มครองพื้นที่ทำนาเพื่อความมั่นคงทางอาหารในจังหวัดพัทลุง และการเข้าร่วมประชุมกับ หน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้องอย่างต่อเนื่องเพื่อผลักดันข้อเสนอและการติดตามข้อมูลสำหรับการ แลกเปลี่ยนเรียนรู้ภายในเครือข่าย

4.2.2 ผลที่เกิดขึ้นจากการเคลื่อนไหวของขบวนการชาวนาอินทรีย์ จังหวัดพัทลุง

4.2.1.1 เกิดการจัดตั้งเครือข่ายชาวนาอินทรีย์วิถีนิเวศเมืองลุงและการจัดทำร่าง ข้อเสนอเพื่อการจัดตั้งสมาคมชาวนาจังหวัดพัทลุง ที่เกิดจากการมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วน ประกอบด้วย สภาเกษตรกรจังหวัดพัทลุง วิทยาลัยเทคโนโลยีเกษตรและเทคโนโลยี พัทลุง กลุ่มไร่นาพอเพียง สมาคมรักษ์ทะเลไทย วิทยาลัยภูมิปัญญาชุมชน เครือข่ายเกษตรทางเลือก ภาคใต้ ศูนย์บ้านเรียนรู้เกษตรธรรมชาติบางแก้ว กลุ่มวิสาหกิจเขากลาง วิทยาลัยรวงข้าว กลุ่ม ผู้ร่วมใจพัฒนาผู้ปลูกข้าวสังหยดเมืองพัทลุง กลุ่มบ้านสวนนกร้า วิสาหกิจชุมชนท่าช้าง ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัด กลุ่มกรีนเวย์ โรงเรียนบ้านธนาคารดิน ธนาคาร เพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร สาขาบางแก้ว เกษตรอำเภอบางแก้ว

4.2.2.2 เกิดการสร้างเครือข่ายชาวนาอินทรีย์เพื่อการขับเคลื่อนนโยบายชาวนาอินทรีย์ ในระดับจังหวัด ประกอบด้วย 3 เครือข่าย คือ เครือข่ายคัลสเตอร์ข้าวสังหยด เครือข่าย วิสาหกิจชุมชน และเครือข่ายชาวนาอินทรีย์วิถีนิเวศเมืองลุง 2 สมาคม คือ สมาคมผู้ผลิตและ ค้าข้าวอินทรีย์ สมาคมชาวนาอินทรีย์ และได้มีการแบ่งงานในการขับเคลื่อนในระดับพื้นที่ ออกเป็น 3 โซน ประกอบด้วย โซนเหนือมีอำเภอดวนขนุนเป็นศูนย์กลาง โซนกลาง มีพื้นที่ อำเภอมือเป็นศูนย์กลาง และโซนใต้ มีพื้นที่อำเภอปากพะยูน เป็นศูนย์กลาง

4.2.2.3 เกิดกิจกรรมในการสร้างการสื่อสารสาธารณะเพื่อขับเคลื่อนเครือข่ายชาวนา อินทรีย์ในรูปแบบของตลาดสินค้าเกษตรอินทรีย์ ภายใต้ชื่อ “ตลาดเขียวเมืองลุง” และเกิดการ วางแผนต่อเนื่องกิจกรรม คือ ทำให้เกิดการวางแผนเพื่อการขับเคลื่อนขบวนการชาวนาจังหวัด พัทลุง ด้านแนวทางการสื่อสารกับผู้บริโภค ดังรายละเอียดประกอบด้วย (1) การจัดทำ

Brochure แผนที่การเข้าถึงแปลงผลิตภัณฑ์เกษตรอินทรีย์โดยแนบเข้ากับกล่องบรรจุภัณฑ์ ในรูปแบบ ๓ ภาษา ได้แก่ ภาษาไทย ภาษาอังกฤษ และภาษาจีน (2) การส่งเสริมให้คนพัทลุง บริโภคข้าวพื้นเมืองพัทลุง เพื่อเป็นการสร้างรายได้ให้แก่เกษตรกรในจังหวัดพัทลุง และสร้างความมั่นคงยั่งยืนให้แก่ชาวนาพัทลุง (3) ประสานงานกับหน่วยงานภายในจังหวัดพัทลุง สมาคมต่างๆ ได้แก่ โรงพยาบาล โรงเรียน ร้านค้าร้านอาหาร เพื่อขยายฐานการตลาดให้ถึงกลุ่มผู้บริโภคมากขึ้น (4) ให้แต่ละเครือข่ายเกษตรกรในจังหวัดพัทลุงจัดทำข้อมูลพืชพันธุ์ ผลผลิต พร้อมตัวอย่าง (5) จัดให้มีตลาดเขียวเมืองลุง แสดงสินค้าเกษตรอินทรีย์ของจังหวัดพัทลุง โดยเปิดตลาดทุกวันเสาร์ ณ คลองน้อย อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง และให้เครือข่ายเกษตรอินทรีย์ภายในจังหวัดพัทลุงได้นำผลิตผลมาวางจำหน่าย (6) เชิญชวนให้ตลาดเกษตรกร เข้ามามีส่วนร่วมในตลาดเขียวเมืองลุง โดยให้สำนักงานเกษตรจังหวัดประชาสัมพันธ์ และสอบถามข้อมูลเพื่อให้ผู้ขายกลุ่มย่อยได้เข้ามามีส่วนร่วม (7) ส่งเสริมและพัฒนาให้สมาชิกของแต่ละสมาคมสามารถรับรองคุณภาพผลิตภัณฑ์เองได้อย่างต่อเนื่องและยั่งยืนและจัดให้มีเครือข่ายตรวจสอบ QR CODE (8) จัดทำป้ายโฆษณาเพื่อรณรงค์ให้คนพัทลุงบริโภคข้าวพื้นเมืองพัทลุงและประชาสัมพันธ์ทางสื่อวิทยุ อ.ส.ม.ท. (9) วางแผนและจัดทำในเชิงยุทธศาสตร์เรื่องเกษตรอินทรีย์กลับสู่พัทลุง (10) ขอ Halal ให้แก่กลุ่มเกษตรกรข้าวสังข์หยด (11) สร้างฐานข้อมูลที่ชัดเจนในเรื่อง ผลผลิต พื้นที่การเกษตร กระบวนการสู่เป้าหมายของกลุ่ม (12) การสร้างจิตสำนึกให้แก่บริโภค (13) สร้างตลาดราคาเดียว เพื่อลดการผันผวนของราคาเกษตรอินทรีย์ (14) รวมกลุ่มเกษตรกรในจังหวัดพัทลุง และขยายตลาดเพื่อการเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายอย่างมีประสิทธิภาพ (15) มีการจัดการเมล็ดพันธุ์ การแปรรูป และการตลาดที่มีประสิทธิภาพ (16) ขยายตลาดสู่สังคมไทย เช่น ตลาดใต้โหนด ตลาดเขียว กลุ่มเกษตรกร (17) เป้าหมายกลุ่มผู้บริโภค ประกอบด้วยองค์กรต่างๆ ได้แก่ โรงพยาบาล เทศบาล ฯลฯ และปัจเจก บุคคล ได้แก่ ประชาชนในจังหวัดพัทลุง (18) สร้าง Brand ตลาดเขียวเมืองลุง เพื่อเป็นเอกลักษณ์ของพัทลุง (19) พัฒนาแปรรูปผลิตภัณฑ์ (20) วางจุดหมายร่วมกัน (21) ส่งเสริมให้เกิดเกษตรกรใหม่ๆ (22) จัดทำบัญชีครัวเรือน (23) สถานที่จัดตลาดเขียวเมืองลุง ได้แก่ ลำปาด คลองน้อย สวนสาธารณะ ตลาดใต้โหนด (24) เขียนโครงการตลาดเชิงองค์กร (25) กระบวนการตรวจคุณภาพเกษตรอินทรีย์ (26) เพิ่มมูลค่า การบวนการผลิต กระบวนการเก็บเกี่ยว การตรวจ GI ประวัติของพื้นที่ (27) ลดถุงพลาสติก ใช้ถุงกระดาษ หรือผู้บริโภคนำถุงมาเอง (28)

ปัญหาการรวบรวมและกระบวนการผลิต ได้แก่ คุณภาพของผลิตภัณฑ์ ราคาขนส่ง ราคาผลิตภัณฑ์ ความหลากหลายของผลิตภัณฑ์ การต่อรองการตลาด

4.2.2.4 เกิดการเรียนรู้และการขับเคลื่อนในประเด็นมาตรฐานอินทรีย์และการสร้างมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ในรูปแบบต่างๆ โดยขบวนการขับเคลื่อนมีความเห็นร่วมกันว่ามีความจำเป็นในการสร้างมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ เนื่องจาก สามารถใช้ในการแยกแยะระหว่างเกษตรอินทรีย์และเคมีได้ สามารถเพิ่มมูลค่าให้แก่สินค้าได้ สามารถสร้างความมั่นใจให้แก่ผู้บริโภคได้ โดยในกระบวนการจะต้องมีการสร้างการยอมรับร่วมกันในข้อตกลง เพื่อนำไปสู่การพึ่งตนเองได้ทั้งระบบในระยะยาว ระบบที่เครือข่ายชาวนาพหุลงจะนำมาใช้ในการรับรองมาตรฐานของตนเอง คือ ระบบการรับรองกลุ่มเกษตรอินทรีย์แบบมีส่วนร่วม (Participatory Organic Guarantee System: PGS) เนื่องจากเป็นกระบวนการรับรองที่สามารถออกแบบให้เหมาะสมกับท้องถิ่น เปิดโอกาสให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเข้าไปร่วมกำหนดกฎเกณฑ์และข้อกำหนดให้เหมาะสมตามสภาพเศรษฐกิจ ภูมิสังคม และทรัพยากรในท้องถิ่น มีความโปร่งใส สามารถสร้างความเชื่อมั่นโดยมีกลไกทางสังคมและวัฒนธรรมรับรองร่วม ส่งเสริมให้เกิดตลาดสินค้าเกษตรอินทรีย์ท้องถิ่น ทำให้เกษตรกรรายย่อยสามารถเข้าสู่ตลาดเกษตรอินทรีย์ได้ง่ายขึ้น นอกจากนี้ระบบนี้ยังมีความสำคัญที่กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน สามารถเสริมสร้างความเข้มแข็งและความรับผิดชอบของกลุ่มองค์กรชุมชนได้ และผลของระบบ PGS ที่สำคัญ คือ สามารถนำไปสู่การสร้างระบบอาหารที่ดีร่วมกันได้

4.2.3 ผลการขับเคลื่อนในระดับนโยบาย

4.2.3.1 เกิดการวางแผนและคณะทำงานในการขับเคลื่อนงานที่แบ่งเป็นฝ่ายแผนด้านต่างๆ ประกอบด้วย

1) แผนงานด้านการส่งเสริมชาวนาอินทรีย์จังหวัด ที่มีภารกิจในการขับเคลื่อนงานประกอบด้วย การจัดทำแผนแม่บทเกษตรอินทรีย์ การขับเคลื่อนการสร้างสำนึกชาวนา การจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ข้าว การผลักดันร่างข้อบัญญัติองค์การบริหารส่วนจังหวัดพหุลงเรื่องข้าวอินทรีย์ และการร่างมาตรฐานเกษตรอินทรีย์

2) แผนงานด้านฐานข้อมูลชาวนา ที่มีภารกิจในการขับเคลื่อนงานประกอบด้วย การจัดทำฐานข้อมูลการผลิต การแปรรูป ผู้ประกอบการ และฐานข้อมูลด้านการตลาด

3) แผนงานด้านการส่งเสริมการเรียนรู้ชาวนา ที่มีภารกิจในการขับเคลื่อนงานประกอบด้วย การสร้างความเข้าใจและปฏิบัติการส่งเสริมเรื่องการทำนาอินทรีย์ การสร้างผลิตภัณฑ์จากข้าวท้องถิ่น การสร้างสำนึกชาวนา

4) แผนงานด้านการสร้างมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ ที่มีภารกิจในการขับเคลื่อนงาน ประกอบด้วย การสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับมาตรฐานต่างๆที่มีอยู่ และมาตรฐานที่กำลังมีการขับเคลื่อนร่วมกันในเครือข่าย พร้อมทั้งจะต้องมีการยกย่องมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ด้วย

5) แผนงานด้านการตลาดและการประชาสัมพันธ์ ที่มีภารกิจในการขับเคลื่อนงาน ประกอบด้วย การสรุปแนวทางการจัดการตลาดที่ผ่านมา แผนการจัดการด้านการตลาดที่จะขับเคลื่อนต่อไปรวมทั้งจะต้องมีการวางแผนในการประชาสัมพันธ์เพื่อสร้างการสื่อสารทั้งในระดับเครือข่ายและในระดับสังคมทั่วไปด้วย

6) แผนงานการขับเคลื่อนจัดทำแผนแม่บทนาอินทรีย์จังหวัดพัทลุง ที่มีภารกิจในการขับเคลื่อนงานประกอบด้วย การขับเคลื่อน ติดตาม และวางแผนแม่บทชาวนาอินทรีย์ และการผลักดันให้มีการจัดตั้งคณะกรรมการแผนแม่บท โดยจะต้องมีการจัดทำบันทึกความร่วมมือจากหน่วยงานต่างๆที่เกี่ยวข้องด้วย

5.3.2.2 เกิดการนำเสนอและบรรจุข้อเสนอเชิงนโยบายเข้าสู่ยุทธศาสตร์แผนพัฒนาจังหวัดพัทลุง ดังต่อไปนี้

1) การอนุรักษ์ การส่งเสริม และการวิจัยพัฒนาพันธุ์ข้าวพื้นเมือง การสร้างเครือข่ายการผลิตข้าวแต่ละสายพันธุ์ในจังหวัด เพื่อให้ทราบถึงกำลังการผลิต อันส่งผลต่อการจัดการทางด้านการตลาด

2) การพัฒนางานวิจัยและปัจจัยการผลิตต่างๆ เพื่อสนับสนุนการทำนาอินทรีย์ เช่น ปุ๋ย สมุนไพรไล่แมลง การควบคุมศัตรูพืชโดยชีววิธี (Biological control) นิเวศวิทยานาข้าวแต่ละประเภท (นาดอน นาโคก นาสิ๊ก นาพรุ) การปรับปรุงพันธุ์ข้าว การจัดการระบบน้ำ

3) ขยายพื้นที่ทำนาอินทรีย์และการใช้ประโยชน์ในพื้นที่เดิมศักยภาพในรูปแบบของนาแปลงใหญ่หรือหมู่บ้านชาวนาอินทรีย์ (Organics rice village) การกำหนดมาตรการจูงใจ (Incentive) ในการเข้าร่วมกลุ่ม ดอกเบี้ย เครื่องจักร ค่าปรับปรุงแปลงนา เป็นต้น

4) การกำหนดเขตส่งเสริมการปลูกข้าวอินทรีย์ตามศักยภาพของพื้นที่ (Zoning) และสายพันธุ์ข้าว

5) การส่งเสริมระบบการรับรองแบบมีส่วนร่วม (Participatory Guarantee Systems – PGS) เพื่อช่วยเหลือเกษตรกรรายย่อย

6) การสร้างความเข้มแข็งแก่ชาวนาและองค์กรชาวนาอินทรีย์ โดยการส่งเสริมให้มีการรวมกลุ่มในรูปแบบของสหกรณ์ชาวนาอินทรีย์พัทลุง เพื่อสร้างอำนาจการต่อรองและสะท้อนปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้น กำหนดราคากลาง และกำหนดมาตรฐานของจังหวัด

7) โครงการส่งเสริมการจัดตั้งกองทุนเมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชน กองทุนชาวนา กองทุนระบบน้ำ กองทุนแปรรูป และสวัสดิการชาวนา

8) การสร้างศูนย์กลางและเครือข่ายการถ่ายทอดภูมิปัญญา และเทคโนโลยีการผลิตข้าวอินทรีย์ครบวงจรโดยโรงเรียนชาวนาและสถาบันการศึกษาในท้องถิ่น มีการจัดตั้ง Farmer club เพื่อนำปัญหาของการทำนามาแลกเปลี่ยนระหว่างชาวนาด้วยกัน

9) มาตรการเพื่อช่วยเหลือชาวนาที่ปรับเปลี่ยนมาปลูกข้าวอินทรีย์พันธุ์พื้นเมืองในช่วง ๓ ปีแรก เช่น การลดดอกเบี้ยเงินกู้โดยร่วมกับธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร เป็นต้น

10) การพัฒนาประสิทธิภาพการผลิต เพิ่มความสามารถในการรับซื้อ ส่งเสริมการแปรรูป เพิ่มมูลค่าการผลิตสินค้า เพิ่มตลาดและช่องทางการจำหน่ายข้าวอินทรีย์ทั้งในและต่างประเทศ

11) การเพิ่มจำนวนห้องบรรจุภัณฑ์ ยุ้งฉาง (เพราะเกษตรกรไม่มียุ้งฉางทำให้ต้องขายเลย) และโรงสี GMP

12) การปรับปรุงโครงสร้างของวิสาหกิจชุมชนผู้ปลูกข้าวอินทรีย์พัทลุง กำหนดบทบาทหน้าที่ของสมาชิกในกลุ่มอย่างเป็นทางการ

13) การสร้างแรงจูงใจในการทำนา การเพิ่มจำนวนชาวนารุ่นใหม่ เครือข่าย และการสร้างเกษตรกรต้นแบบที่ประสบความสำเร็จในการทำนาอินทรีย์

14) พัฒนาลาดการบริโภคข้าวอินทรีย์ภายในจังหวัด ยุทธศาสตร์การรณรงค์ให้คนพัทลุงกินอาหารปลอดภัย ซึ่งจะนำไปสู่ทิศทางการทำเกษตรอินทรีย์ที่มีการตอบสนองโดยคนในพื้นที่ การประชาสัมพันธ์ในการเชื่อมและกระชับความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกรกับผู้บริโภคโดยตรง โดยเฉพาะการประชาสัมพันธ์ผ่านทางวิทยุท้องถิ่น

15) การออกกระเป๋ยให้หน่วยงานราชการที่มีงบประมาณในการจัดซื้ออาหาร เช่น โรงพยาบาล โรงเรียนในสังกัด มาใช้บริการข้าวพื้นบ้านอินทรีย์ที่ผลิตในจังหวัดพัทลุง

16) โครงการส่งเสริมสืบสานอาชีพและวัฒนธรรมการทำนา เพื่อนำไปเชื่อมโยงกับการท่องเที่ยว

โดยสรุป การขับเคลื่อนงานร่วมกันของเครือข่ายชาวอินทรีจังหวัดพัทลุงควบคู่ไปกับโครงการวิจัยทำให้เกิดการเชื่อมร้อยเครือข่ายของชาวอินทรีในจังหวัดพัทลุงให้เข้ามาทำงานร่วมกันได้มากขึ้นและมีความต่อเนื่องมากขึ้นโดยมีการร่วมกันก่อตั้งองค์กรทั้งที่เป็นทางการเช่น การพยายามจัดตั้งสมาคมชาวอินทรีจังหวัดพัทลุง และองค์กรที่ไม่เป็นทางการ เช่น เครือข่ายชาวอินทรีวิถีนิเวศเมืองลุง โดยมีการออกแบบการทำงานที่หลากหลายทั้งการทำงานในแนวราบที่มีการกระจายการทำงานออกไปในระดับโซน ระดับหมู่บ้าน และการจัดโครงสร้างการทำงานที่เชื่อมโยงกับโครงสร้างขนาดใหญ่ เช่น คณะกรรมการข้าวจังหวัดพัทลุง ทั้งนี้เครือข่ายมีการจัดทำข้อเสนอทั้งที่เป็นแนวปฏิบัติของตนเองภายในกลุ่มเช่น ข้อเสนอที่บรรจุอยู่ใน (ร่าง) ข้อบังคับสมาคมชาวอินทรีวิถีนิเวศเมืองลุง และข้อเสนอต่อประเด็นข้าวและชาวอินทรีต่อหน่วยงานรัฐประกอบด้วย (ร่าง) ข้อเสนอ ข้อเสนอญัตติองค์การบริหารส่วนจังหวัดพัทลุงว่าด้วย การคุ้มครองพื้นที่ทำนาเพื่อความมั่นคงทางอาหารในจังหวัดพัทลุง ซึ่งข้อเสนอเหล่านี้บางส่วนยังอยู่ในระหว่างการผลักดันร่วมกันของเครือข่ายชาวอินทรีวิถีนิเวศเมืองลุง แต่บางประเด็นก็ได้รับการบรรจุเข้าเป็นยุทธศาสตร์การทำงานในระดับจังหวัด เช่น การบรรจุไว้ในยุทธศาสตร์ข้าวชาวอินทรีจังหวัดพัทลุง เป็นต้น

นอกจากนี้ ประเด็นที่เกี่ยวกับการผลักดันข้อเสนอการรับรองมาตรฐานของจังหวัดหรือระดับที่สูงไปกว่านั้น ความพยายามที่เป็นรูปธรรมอีกอย่างหนึ่งของเครือข่ายชาวอินทรีจังหวัดพัทลุงต่อประเด็นที่มีการขับเคลื่อนร่วมกันเกี่ยวข้องกับระดับนโยบาย คือ การพยายามสร้างและต่อรองการรับรองมาตรฐานแบบมีส่วนร่วม หรือ Participatory Guarantee System (PGS) ซึ่งกลไกกลุ่มที่ได้สร้างขึ้นร่วมกันมีประโยชน์เป็นอย่างยิ่ง อย่างไรก็ตาม เมื่อหวนกลับไปทบทวนการดำเนินงานที่เกิดขึ้นกับวัตถุประสงค์ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการสร้างความเข้มแข็งของกลุ่ม องค์การชาวอินทรีและกลไกชาวอินทรี และการสร้างการเคลื่อนไหวของเครือข่ายเพื่อการขับเคลื่อนในเชิงนโยบายก็จะเห็นได้ในข้อมูลที่ผ่านมาแล้ว ดังนั้นส่วนที่เหลือซึ่งเป็นประเด็นสำคัญที่สุด ที่จะต้องพิจารณาในลำดับต่อไปก็คือ การพิจารณาสิ่งที่เกิดขึ้นหรือมีอยู่ในกระบวนการของชุดโครงการวิจัยว่า มีนัยยะเกี่ยวข้องกับกระบวนการสร้างสำนึกชาวอินทรีเพื่อสร้างพลังในการขับเคลื่อนขบวนการชาวอินทรี จ.พัทลุง ได้อย่างไรหรือ มีความเกี่ยวข้องกันอย่างไร...การวิเคราะห์นี้ จะแสดงในบทต่อไป

บทที่ 5

กระบวนการสร้างสำนึกชาวนาอินทรีย์เพื่อสร้างพลังในการขับเคลื่อนขบวนการ

ชาวนาอินทรีย์ จังหวัดพัทลุง

สำนึกชาวนา แม้จะเป็นคำที่มีลักษณะนามธรรมสูง แต่วัฒนธรรมของชาวนาซึ่งสะท้อนผ่านปฏิบัติการเชิงพื้นที่ในรูปแบบต่างๆ สามารถสร้างความชัดเจนให้แก่การวิเคราะห์ในหัวข้อนี้ได้เป็นอย่างดี ดังนั้นในงานวิจัยนี้จึงจำเป็นต้องดำเนินการเพื่อเชื่อมโยงไปสู่สำนึกชาวนาที่เป็นรูปธรรมผ่านกิจกรรมหรือการดำเนินชีวิตของชาวนา โดยตั้งโจทย์ว่า เมื่อนึกถึงชาวนา เรานึกถึงอะไร เป็นคำถามตั้งต้นสำหรับการวิเคราะห์ในหัวข้อนี้ การสัมภาษณ์ชาวนาและการพูดคุยที่มขับเคลื่อนงานวิจัยซึ่งมีทั้งคนเมืองหรือคนที่หันมาทำธุรกิจที่เชื่อมโยงกับข้าวและชาวนาพบว่า มีรูปธรรมที่สะท้อนความเป็นชาวนาเรียงมาตามลำดับ ตั้งแต่วิถีการดำรงชีวิต สิ่งก่อสร้างที่เชื่อมโยง พิธีกรรมจนกระทั่งอาหารที่จัดทำขึ้นตามช่วงเวลาต่างๆ ดังนั้นเราจึงพอจะจินตนาการเห็นภาพของสำนึกชาวนาที่ปรากฏใน การลงแรงช่วยกันตั้งแต่การดำนา จนกระทั่งถึงเกี่ยวข้าว ซึ่งภาคใต้เรียกกันว่า “ออกปาก” ซึ่งสะท้อนสำนึกแห่งการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ภาพของเร็นข้าวซึ่งสะท้อนความคิดในวิถีเดิมที่การซื้อพันธุ์ข้าวมาปลูกขัดกับความเชื่อของชาวนาในช่วงก่อนการเปลี่ยนเข้าสู่การปลูกข้าวพันธุ์ผสมก่อนปี พ.ศ. 2524 ที่สะท้อนภาพการรักษาไว้ซึ่งความมั่นคงทางอาหาร ภาพพิธีกรรมการทำขวัญข้าว การบูชาแม่โพสพ ซึ่งเชื่อมโยงไปถึงการทำอาหารที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมต่างๆ ตามช่วงระยะเวลาของการทำนา เริ่มตั้งแต่การกวนข้าวยาคุ การต้มข้าว การกินข้าวใหม่ เป็นต้น

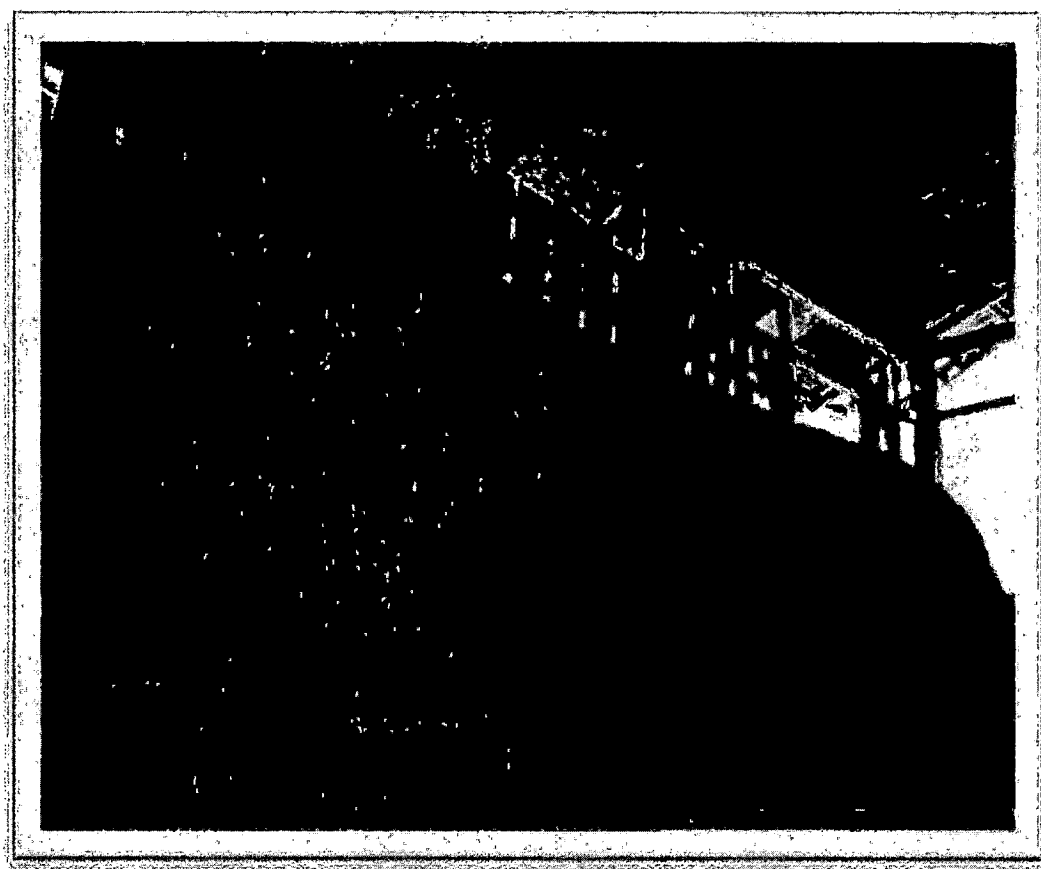
5.1 เร็นข้าว: ความมั่นคงทางอาหาร กับสำนึกชาวนา

การพิจารณาว่างานวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมในชุดโครงการวิจัยในครั้งนี้ได้สร้างให้เกิดสำนึกของชาวนาอินทรีย์อย่างไร สามารถพิจารณาได้ 2 ส่วน คือ การพิจารณาในส่วนของการสร้างการขับเคลื่อนในระดับพื้นที่หรือชุดโครงการวิจัยย่อย และการพิจารณาจากการขับเคลื่อนในระดับภาพรวมระดับเครือข่าย โดยจะเริ่มต้นพิจารณาจากปฏิบัติการในระดับ

พื้นที่ก่อนเป็นลำดับแรก และจะเริ่มต้นด้วยการเชื่อมโยงความคิดเกี่ยวกับสำนึกของชาวนากับแนวคิดเกี่ยวกับชาวนาในเรื่อง สำนึกชาวนาเกี่ยวกับการผลิตข้าวเพื่อการยังชีพ ซึ่ง Scott ได้เสนอไว้ว่า วัฒนธรรมชาวนานั้นมีหลักที่ยึดถือกันมาอย่างยาวนาน คือ สิทธิที่จะพอมีพอกิน และการเลือกเพื่อเผื่อแผ่ ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า ในอดีต สำนึกของชาวนาเบื้องต้นได้ให้ความสำคัญกับความมั่นคงทางอาหารของตนเองและครอบครัวเป็นหลัก ซึ่งสามารถเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมของภาคใต้ที่แสดงออกในลักษณะการมี “เร็นข้าว” ตามภาษาท้องถิ่นที่เรียกของพื้นที่ภาคใต้ ซึ่งจะมีการเก็บข้าวไว้ในระดับที่เพียงพอสำหรับการดำรงชีพของครอบครัวจนกว่าจะถึงฤดูกาลที่สามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตใหม่ได้อีกครั้ง การเติบโตขึ้นของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมภายใต้การสนับสนุนของรัฐได้ผลักดันให้ชาวนาผันตัวเองเข้าสู่ระบบการเกษตรแบบผลิตเพื่อขายและต่อพึ่งพิงระบบเศรษฐกิจจากภายนอกเพื่อสนับสนุนการดำรงชีวิตตนเองจนนำไปสู่การลดน้อยถอยลงของอาชีพชาวนา (deagrarianization) อย่างกว้างขวางทั่วประเทศ สำหรับพื้นที่ภาคใต้และจังหวัดพัทลุงจะเห็นได้ในงานศึกษาของ วีรศักดิ์ คงฤทธิ์ และสุวัจน์ เพชรรัตน์ (2556) ซึ่งชาวนามีแนวโน้มลดลงอย่างต่อเนื่องซึ่งมีแนวโน้มส่งผลกระทบต่อความมั่นคงทางด้านอาหารของจังหวัดพัทลุงและพื้นที่ภาคใต้ในอนาคต

โดยประเด็นความมั่นคงทางอาหารและการพึ่งตนเองได้ของชาวนาเป็นสิ่งที่มีความสำคัญภายใต้ระบบเศรษฐกิจทุนนิยมที่มีความผันผวนอย่างต่อเนื่อง โดยจะเห็นได้จากบทเรียนวิกฤติทางด้านเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 2540 ซึ่งถือเป็นหนึ่งในวิกฤติการณ์ทางเศรษฐกิจครั้งใหญ่ของประเทศไทย แรงงานในภาคการผลิตนอกภาคเกษตรซึ่งเป็นลูกหลานชาวนาที่ประสบปัญหาออกจากงานและไม่มีหลักประกันในการดำรงชีพนั้นได้หันหน้ากลับบ้าน แม้จะเป็นการกลับมาเพื่อพักพิงชั่วคราว ก่อนเดินทางกลับไปสู่ใหม่ แต่ปรากฏการณ์ก็สะท้อนให้เห็นว่า ความมั่นคงทางด้านอาหารที่ชาวนาสะสมไว้สามารถรับประกันการดำรงชีพได้เป็นอย่างดี ดังนั้น สำนึกของชาวนาในเรื่องการมีอาหารอย่างพอเพียงจึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญ ในช่วงเวลาที่ผ่านมাজังหวัดพัทลุงได้ชื่อว่าเป็นพื้นที่ซึ่งปลูกข้าวที่ตนเองไม่กิน แต่จะนำข้าวทั้งหมดออกขายหลังการเก็บเกี่ยว และนำเงินที่ได้ไปซื้อข้าวที่นำเข้ามาจากพื้นที่อื่นๆ มารับประทานเป็นช่วงๆ กระบวนการสร้างสำนึกของชาวนาจังหวัดพัทลุงเกี่ยวกับการผลิตเพื่อการยังชีพ ซึ่งหมายถึง การปลูกข้าวเพื่อการบริโภคในครัวเรือนได้มีการริเริ่มพร้อมๆ กับการ

ผลิตข้าวข้าวอินทรีย์ โดยงานศึกษาในครั้งนี้พบว่า ปัจจุบันชาวนาซึ่งทำนาอินทรีย์ในหลายพื้นที่ ได้นำข้าวซึ่งตนเองปลูกมาใช้ในการบริโภคในครัวเรือนของตนเองมากขึ้น โดยเฉพาะในพื้นที่ศึกษาทั้งสี่พื้นที่ที่มีการนำข้าวที่ได้จากการปลูกแบบอินทรีย์ของตนเองมาใช้ในการบริโภคในครัวเรือนของตนเองมากขึ้น นอกจากนี้ในการส่งเสริมให้มีการผลิตข้าวอินทรีย์ได้ผูกเงื่อนไขให้ชาวนาต้องมีการจัดการเรื่องเมล็ดพันธุ์โดยงานศึกษาพบว่า ชาวนาเริ่มมีการเก็บเมล็ดข้าว มีการเรียนรู้เกี่ยวกับพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน และมีการประยุกต์ใช้วิธีการที่เรียนรู้มาพัฒนาพันธุ์ข้าวให้เหมาะสมกับระบบนิเวศของตนเอง โดยเงื่อนไขเหล่านี้มีแนวโน้มขยายตัวมากขึ้นในหมู่ชาวนาจังหวัดพัทลุง

ภาพที่ 8 การเก็บรักษาข้าวในเรือนข้าวชุมชนนาปะขอ

โดยเฉพาะอย่างยิ่งกระบวนการฟื้นฟูเรือนข้าวในงานศึกษาของ ธิดา คงอาษา และคณะ (2559) ในพื้นที่ชุมชนนาปะขอ ซึ่งสะท้อนข้อมูลออกมาให้เห็นอย่างชัดเจนว่า สำนึกของชาวนาต่อเรื่องความมั่นคงทางอาหารยังไม่ได้หายไปทั้งหมด แต่ยังคงดำรงอยู่ร่วมกันภายใต้การ

เปลี่ยนแปลงมากมายที่เกิดขึ้น งานศึกษาให้ข้อมูลเกี่ยวกับสำนักที่มีพลังของชาวนาว่า “ความเชื่อเรื่องเร็นข้าว มีความสัมพันธ์กับวิถีการดำรงชีวิตของผู้คน การช่วยเหลือแบ่งปันซึ่งกันและกัน” โดยเร็นข้าวของนาปะขอมีอายุตั้งแต่ 26-60 ปี บางหลังจะสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ นอกจากนี้ การศึกษาพบว่า ชุมชนนาปะขอยังมีเร็นข้าวอยู่อีกเป็นจำนวน 70 หลัง ซึ่งในการทำงานวิจัยได้รับความสนใจจากเจ้าของและสามารถฟื้นฟู เร็นข้าวขึ้นมาเป็นเร็นข้าวต้นแบบได้เป็นจำนวน 10 หลัง สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่ยืนยันได้ถึงการดำรงอยู่ของสำนักชาวนาได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้ การดำรงอยู่ของเร็นข้าว ยังสามารถเชื่อมโยงไปยังประเพณีหรือวัฒนธรรมอย่างอื่นๆ ได้อย่างกว้างขวาง เนื่องจาก พิธีกรรมทั้งหมดมักจะมีความเชื่อมโยงกัน และสำนักของชาวนาสวนใหญ่เราจะพบว่า มีการแฝงฝังไว้ในพิธีกรรมเป็นหลัก

5.2 สำนักชาวนากับพิธีกรรมและประเพณีเกี่ยวกับการทำนา

การทำความเข้าใจเกี่ยวกับสร้างสำนักชาวนา ประเด็นหนึ่งที่ต้องทำความเข้าใจ คือ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่มีกระบวนการสำคัญ คือ กระบวนการผลิตใหม่ ที่สืบสานมาจากประเพณีเก่า แต่นำมาใช้ในการความหมายใหม่ ใช้ในความหมายที่ต้องการให้คนเข้ามามีส่วนร่วม ในการพัฒนาเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนเอง มีการดึงความรู้จากที่อื่นเข้ามาผสมผสาน และประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับบริบทพื้นที่ของตนเอง ทำให้ความรู้ท้องถิ่นเป็นความรู้ที่ไม่หยุดนิ่ง แต่เป็นความรู้ที่ต้องผ่านกระบวนการเรียนรู้ การผสมผสาน การปรับตัวตลอดเวลา (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2544)

การพิจารณาในมิติ “การรื้อฟื้นสำนักขึ้นมาใหม่” เกี่ยวกับวัฒนธรรมชุมชน จะเห็นได้ ในความรู้ที่ได้มีการศึกษามายอย่างชัดเจนแล้วว่า ปัจจัยสำคัญที่จะรื้อฟื้นให้ชุมชนเข้มแข็ง หลังจากถูกทำลายหรือทำให้อ่อนแอเนื่องจากการเข้ามาของการพัฒนาแบบทันสมัย ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม โดยมีเงื่อนไขทางวัฒนธรรม คือ กระบวนการที่การถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่งอย่างต่อเนื่องไม่ขาดสาย การคิดถึงประโยชน์ของส่วนรวม ความสำนึกร่วมของคนในชุมชนต่อชุมชนของตนเอง การมีภูมิปัญญาและความรู้ของชุมชน การมีวิสัยทัศน์ที่จะมองเห็นปัญหาและแนวทางการแก้ปัญหา คุณธรรมที่คนในชุมชนยึดถือร่วมกันเป็นแนวปฏิบัติ ในการดำรงชีวิต ระบบความสัมพันธ์แบบพี่น้อง ระบบความสัมพันธ์ในแนวราบ ซึ่งไม่มีการแบ่งแยกชนชั้น ทั้งนี้คนในชุมชนต้องตระหนักในคุณค่าของวัฒนธรรมร่วมกันว่าเป็นประโยชน์

ในการดำเนินชีวิตและสามารถปรับตัวหรือประสานกับวัฒนธรรมภายนอกอย่างเหมาะสมด้วย (สุรุฒิ ปัดโรสง, 2545) โดยประเด็นการรื้อฟื้นให้เห็นรากเหง้าของชุมชนซึ่งเป็นเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ของการดำรงอยู่ของชุมชนในช่วงที่ผ่านมาเป็นประเด็นหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงในกระบวนการสร้างสำนึกของชาวนาอินทรีย์ ในเกือบทุกพื้นที่ของการวิจัย เช่น ชุมชนท่ามะเดื่อ ชุมชนนาปะขอ และชุมชนท่าช้าง เป็นพื้นที่ซึ่งสะท้อนให้เห็นความสำคัญของประเด็นนี้ โดยเห็นได้จากการจัดกิจกรรมไหว้แม่โพสพ การจัดกิจกรรมทึ่มมาว การจัดกิจกรรมกินข้าวใหม่ หรือแม้กระทั่งการจัดกิจกรรม คีนเร็นข้าว ของกลุ่มนักวิจัยนาปะขอ ได้รับการตอบรับเป็นอย่างดี จากชาวบ้านในชุมชนโดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มผู้สูงวัยในหมู่บ้านที่มีความเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมดั้งเดิมเหล่านี้ หลายชุมชนเคยมีอดีตที่รุ่งเรืองในการด้านการผลิตข้าว บางพื้นที่ตระหนักถึงความสุขของชุมชนตนเองก่อนการปรับเปลี่ยนทางสังคม กระบวนการผลิตข้าเหล่านี้สามารถหลอมรวมสำนึกร่วมกันของชุมชนขึ้นมาใหม่ร่วมกันได้ โดยที่ไม่จำเป็นต้องมีความหมายแบบเดียวกับในอดีต แต่เป็นการเกิดขึ้นภายใต้บริบทใหม่บนพื้นฐานของรากเหง้าความคิดเดิม ซึ่งเป็นสิ่งที่คนรุ่นใหม่ก็สามารถรับการสื่อสารนี้ได้ด้วย

งานศึกษาในโครงการย่อยเกือบทุกโครงการจะมีมิติของเยาวชน คนรุ่นใหม่อยู่ด้วย โดยข้อมูลที่ได้จากงานศึกษาพบว่า คนรุ่นใหม่ให้ความสนใจกับกระบวนการเกี่ยวกับการทำนาอินทรีย์เป็นอย่างมาก มีการเข้าร่วมตั้งแต่ระดับการเรียนรู้ช่วงระยะเวลาสั้นๆ แต่มีความต่อเนื่องหลายครั้ง หรือบางพื้นที่เข้าร่วมระยะยาวตั้งแต่เริ่มจนกระทั่งจบโครงการและหลังจากจบโครงการยังมีการขับเคลื่อนงานของตนเองต่อไป ดังนั้นหากเราไม่มองโลกแบบหยาบๆ เกินไป ลองพิจารณาสิ่งเหล่านี้อย่างละเอียดจะพบว่า ขบวนการชาวนาอินทรีย์เป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ กระบวนการวิจัยที่จัดทำขึ้นทั้งหมดมีหน้าที่เปิดเผยและกระตุ้นสำนึกเหล่านี้ออกมา ซึ่งเราก็ได้เห็นอีกว่า สำนึกเหล่านี้ไม่ได้ดำรงอยู่เฉพาะในพื้นที่ศึกษาในโครงการวิจัยย่อย แต่โลดแล่นอยู่ในหลายพื้นที่ ซึ่งอย่างน้อยก็ 11 พื้นที่ที่มาร่วมกันขับเคลื่อนขบวนการชาวนาอินทรีย์จังหวัดพัทลุง

5.3 การพัฒนาสำนึกชุมชนชาวนาที่ได้รับผ่านปฏิบัติเพื่อสร้างตัวตนของตนเอง

การขับเคลื่อนขบวนการชาวนาอินทรีย์มีความเชื่อมโยงกันตั้งแต่ระดับบุคคลจนกระทั่งถึงระดับเครือข่ายจังหวัดพัทลุง โดยผลที่เกิดขึ้นมีในหลายระดับ โดยระดับบุคคล ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงศักยภาพภายในตัวเองที่สามารถสนับสนุนการขับเคลื่อนของกลุ่มและเครือข่าย

ซึ่งบางคนสามารถพัฒนาตนเองให้เป็นผู้เชี่ยวชาญต่อเรื่องต่างๆ เป็นการเฉพาะตั้งแต่การทำนา การผลิตปุ๋ย ไปจนกระทั่งถึงการค้าขายการทำตลาด ระดับครัวเรือน คือ สามารถสร้างความมั่นคงทางอาหารให้แก่สมาชิกในครัวเรือนได้ การปรับเปลี่ยนมาทำการเกษตรแบบอินทรีย์ทำให้แหล่งอาหารที่มีอยู่เดิมในท้องถิ่นได้รับการฟื้นฟูขึ้น และสุขภาพของคนภายในครอบครัวก็ได้รับการฟื้นฟูให้ดีขึ้นด้วย ระดับกลุ่ม-องค์กรทำให้เกิดการพัฒนาศักยภาพเพื่อการต่อสู้ต่อรองผลประโยชน์ภายในกลุ่มของตนเองได้อย่างเป็นธรรมมากขึ้นและทำให้สามารถเข้าถึงแหล่งทรัพยากรที่จำเป็นสำหรับการขับเคลื่อนขบวนการของตนเองได้

สำหรับระดับที่ใหญ่ไปกว่านั้น กระบวนการขับเคลื่อนของชาวนาอินทรีย์สามารถมีตัวตนขึ้นและได้รับการยอมรับมากขึ้นไม่โดยทางตรงก็ทางอ้อม พลวัตภาพการเปลี่ยนแปลงของชาวนาที่เกิดขึ้นตั้งแต่อดีตจนกระทั่งถึงปัจจุบัน สามารถเชื่อมโยงได้กับงานศึกษาของ Vandergeest (1986) ซึ่งทำการศึกษาเกี่ยวกับสังคมเกษตรกรรมที่ตอนแรกสะท้อนให้เห็นภาพของการลดน้อยถอยลงของสังคมเกษตรกรรม (deagrarianization) ในพื้นที่อำเภอสะเทิงพระ จังหวัดสงขลา ซึ่งมีขอบเขตที่ติดต่อกับพัทลุง สามารถให้ภาพการเปลี่ยนแปลงของสังคมเกษตรซึ่งในช่วงเวลาหนึ่งอยู่ในสภาวะถดถอยอย่างต่อเนื่อง แต่ต่อมา Vandergeest (2012) พบว่า เกษตรกรได้หวนคืนสู่วิถีการเกษตรอีกครั้งในภาพรวม ทั้งนี้เขาสรุปว่า มีเงื่อนไขมาจากชาวนามีการพัฒนารูปแบบการดำรงชีพที่หลากหลายมากขึ้น และมีการพัฒนาช่องทางทางการตลาดที่มากขึ้นด้วย

ประเด็นสำคัญที่อยากจะกล่าวถึงในข้อเสนอของ Vandergeest (2012) คือส่วนที่เกี่ยวข้องกับตัวตนและสำนึกของชาวนา ซึ่งงานศึกษาของเขาพบว่า ก่อนหน้านั้นในช่วงของการพัฒนาเข้าสู่การผลิตเพื่อขายเป็นหลัก ชาวนาทำนาโดยถือความจำเป็นหรือมีเพียงทางเลือกเดียวเพื่อการดำรงชีพและชาวนาสวนใหญ่ที่มาทางเลือกหรือโอกาสที่ดีกว่าก็จะหาทางออกโดยการปรับเปลี่ยนไปทำอาชีพอย่างอื่นแทนหรือเพิ่มเติม แต่ในช่วงหลังปี 2012 เป็นต้นมา เกษตรกรรวมทั้งชาวนาได้ทำการผลิตโดยถือว่าวิถีการดำรงชีพที่ตัวเองเลือก หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าเป็นเกษตรกรรมที่มีสำนึกในตนเอง โดยงานศึกษาครั้งนี้พบว่า การหันมาทำเกษตรแบบอินทรีย์เป็นทางเลือกที่ต้องต่อสู้ดิ้นรนเป็นอย่างมากในช่วงของการเริ่มต้นทั้งในเรื่องของการปรับเปลี่ยนพฤติกรรม การปรับเปลี่ยนพื้นที่ การแสวงหาความรู้เพื่อพัฒนากระบวนการผลิต

ข้าวแบบอินทรีย์ และการหาช่องทางการตลาด รวมถึงต้องการพัฒนาตนเองและกลุ่มชาวนาให้สามารถผลิตข้าวที่ได้มาตรฐานและการเรียนรู้เกี่ยวกับการตลาดทั้งในพื้นที่และนอกพื้นที่ การขับเคลื่อนจนกระทั่งดำเนินมาถึงปัจจุบันในกระบวนการของคนเหล่านี้ เรียกได้ว่า เป็นผู้กระทำการที่เลือกในวิถีอย่างมีสำนึกในตนเอง และด้วยตรรกะเดียวกับนี้ก็สามารถเชื่อมโยงขึ้นมาจากระดับหมู่บ้าน ขึ้นมาสู่ระดับเครือข่ายของชาวนาในจังหวัดพัทลุงได้เช่นเดียวกับ เพราะการขับเคลื่อนของผู้คนที่โลดแล่นอยู่ในระดับเครือข่ายไม่ได้แยกตัวเองออกจากชุมชน ทุกมิติของการเคลื่อนไหวมีการซ้อนทับกันอยู่ สำนึกที่ดำรงอยู่ในระดับชุมชนเป็นปัจจัยที่ขับเคลื่อนขบวนการระดับจังหวัดของชาวนาพัทลุง

ดังนั้น เราจึงพอจะสามารถสรุป “กระบวนการสร้างสำนึกชาวนาอินทรีย์เพื่อสร้างพลังในการขับเคลื่อนขบวนการชาวนาอินทรีย์ จ.พัทลุง” จากงานศึกษาในครั้งนี้ได้ว่า สำนึกของชาวนาอินทรีย์เป็นสิ่งที่แฝงฝังและดำรงอยู่ในวิถีของชาวนา แม้บางครั้งอาจจะเปลี่ยนรูปแบบไปบ้าง แต่ก็ยังคงวางอยู่บนรากฐานและเงื่อนไขตั้งต้นที่มีอยู่ การกระตุ้นเตือนหรือการสร้างการผลิตซ้ำสามารถเผยให้เห็นการดำรงอยู่ของมันได้ชัดเจนขึ้น และแม้คำอธิบายนี้จะไม่สามารถอธิบายชาวนาได้ทั้งหมด อย่างน้อยก็สามารถอธิบายได้ในกระบวนการเคลื่อนไหวของชาวนาอินทรีย์ที่เชื่อมโยงขึ้นมาตั้งแต่ระดับปัจเจกบุคคล ระดับกลุ่ม จนกระทั่งขึ้นมาถึงระดับเครือข่าย สิ่งที่เป็นแรงผลักดันและขับเคลื่อนอยู่เบื้องหลัง คือ สำนึกของชาวนา ไม่ว่า เราจะมองหรืออธิบายมันในมุมไหน ในมุมมองของความมั่นคงทางอาหาร มุมมองของสำนึกที่ผูกพันอยู่กับความทรงจำทางประเพณีหรือวัฒนธรรม หรือในมุมที่เกี่ยวกับของในฐานะวิถีการดำรงชีพที่ตนเองเลือก ดังนั้น การเสริมสร้างความเข้มแข็งของขบวนการชาวนาจึงเป็นสิ่งที่จะต้องดำเนินควบคู่กันระหว่างการเสริมสร้างความเข้มแข็งในระดับปัจเจกบุคคล ระดับกลุ่ม-องค์กรหรือพื้นที่ จนกระทั่งถึงการเสริมสร้างความเข้มแข็งในระดับเครือข่ายในท้ายที่สุด

บรรณานุกรม

- กิตติ ดันไทย. (2552). *หนึ่งศตวรรษเศรษฐกิจของคนลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา*. กรุงเทพฯ. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
- กรีนเนท. (2559). *ภาพรวมสถานการณ์เกษตรอินทรีย์ไทย 2559*. สืบค้นจาก www.greennet เข้าถึงเมื่อวันที่ 20 กรกฎาคม 2561.
- กรมส่งเสริมการเกษตร. (2554). *หลักการผลผลิตข้าวอินทรีย์*. สืบค้นจาก www.kasetorganic.com เข้าถึงเมื่อวันที่ 20 กรกฎาคม 2561.
- กรมการค้าภายใน. (2558). *โครงการศึกษาการใช้และการบริโภคข้าวไทย ปีงบประมาณ ๒๕๕๘*. กระทรวงพาณิชย์, กรุงเทพมหานคร
- กรมวิชาการเกษตร. (2543). *เอกสารวิชาการพันธุ์ข้าวพื้นเมือง*. กรุงเทพฯ. สำนักคุ้มครองพันธุ์พืชแห่งชาติ.
- เกตุวดี ชื่อสัตย์ดี. (2561). *เอกสารวิชาการเรื่อง “ข้าว: วิถีและเศรษฐกิจของไทย”*. กลุ่มงาน คณะกรรมการการเกษตรและสหกรณ์ สำนักกรรมการ 1 สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร.
- จิตติมา ผลเสวก และ อาวีวรรณ คูสันเทียะ. (2546). *ข้าวพื้นบ้าน เชื้อพันธุ์แผ่นดินอีสาน*. กรุงเทพฯ. บริษัทอมรินทร์ บ๊ค เซ็นเตอร์ จำกัด.
- จักกฤษณ์ สามัคคี และคณะ. (2559). *การพัฒนาศูนย์การเรียนรู้เกษตรธรรมชาติชาวนาบางแก้วเพื่อสร้างชาวนารุ่นใหม่ จังหวัดพัทลุง*. ในรายงานฉบับสมบูรณ์ชุดโครงการวิจัยเรื่อง “กระบวนการสร้างสำนึกชาวนาอินทรีย์เพื่อสร้างพลังในการขับเคลื่อนชาวนาอินทรีย์ จ.พัทลุง, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
- ชลิต อังวิทยาธร. (2544). *การแลกเปลี่ยนและการค้าข้าวบริเวณชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา*. กรุงเทพฯ. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ณัฐวิวัฒน์ สุทธิโยธิน (2559). การพัฒนารูปแบบการตลาดข้าวอินทรีย์สำหรับเกษตรกรเขตภาคเหนือตอนบน. *วารสารเกษตร มสธ.*, 1(2): 31-47
- ธนรักษ์ เมฆขยาย. (2555). *ความสามารถในการทำกำไรของชาวนาอินทรีย์และชาวนาเคมี*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

- ธิดา คงอาษา และคณะ. (2559). พันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่เหมาะสมกับภูมิเวศชุมชนนาปะขอ ใน *สภาวะการเปลี่ยนแปลงกรณีศึกษาชุมชนนาปะขอ ตำบลนาปะขอ อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง*. รายงานฉบับสมบูรณ์ชุดโครงการวิจัยเรื่อง “กระบวนการสร้างสำนึกชาวนาอินทรีย์เพื่อสร้างพลังในการขับเคลื่อนขบวนการชาวนาอินทรีย์ จ.พัทลุง.สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
- บริบูรณ์ สมฤทธิ์. (2542). *ทรัพยากรพันธุ์ข้าว: การคุ้มครองและการใช้ประโยชน์*. เอกสารประกอบการบรรยายพิเศษการสัมมนาข้าวข้าวภาคใต้ “รวมใจรักดี รักข้าวไทย” วันที่ 15-16 กันยายน 2542 ณ โรงแรมทวินโลดส์ จังหวัดนครศรีธรรมราช. 28 หน้า
- บริบูรณ์ สมฤทธิ์. (2547). *ข้าวกับความหลากหลายทางชีวภาพ*. เอกสารประกอบการบรรยายการประชุมเชิงปฏิบัติการเรื่อง “ความหลากหลายทางชีวภาพ: อาหาร น้ำ และสุขภาพ” 19-20 พฤษภาคม 2547 ณ โรงแรมนารายณ์ กรุงเทพฯ. 21 หน้า
- มูลนิธิชีววิถี. 2555. *ชุมชนกับการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ บทเรียนจากพื้นที่และข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย*. สืบค้นจาก www.biothai.net. เข้าถึงเมื่อวันที่ 10 สิงหาคม 2561
- ประภาส ปิ่นตบแต่ง. (2559). *ข้าวไทยยังไม่หมดหวัง ถึงเวลาสร้างโอกาสให้ “ข้าวพื้นเมือง”*. ข่าวสารและสาระความรู้: รู้ลึกกับจุฬา. ที่มา www.chula.ac.th เข้าถึงเมื่อวันที่ 10 สิงหาคม 2561
- ปราโมทย์ ยอดแก้ว. (2560). การพัฒนาการตลาดข้าวอินทรีย์ในสังคมไทย. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, 5(ฉบับพิเศษ): 406-420
- พรไทย ศิริสาธิตกิจ และธีรศักดิ์ อุ่ณอารมย์เลิศ. (2559). การพัฒนารูปแบบการปรับตัวของชาวนาอย่างยั่งยืนในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา. *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ*. 11(1): 95-118
- มาลี พันธุ์วงศ์ และคณะ. 2559. *แนวทางการพัฒนาระบบบริหารจัดการกลุ่มเพื่อฟื้นฟูวิสาหกิจบ้านท่าช้าง*. รายงานฉบับสมบูรณ์ชุดโครงการวิจัยเรื่อง “กระบวนการสร้างสำนึกชาวนาอินทรีย์เพื่อสร้างพลังในการขับเคลื่อนขบวนการชาวนาอินทรีย์ จ.พัทลุง, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

- ศิริพร แป๊ะเล็ง. (2550). *กว่าจะเป็นปฏิวัดเดียว*. สืบค้นจาก <https://www.gotoknow.org> เข้าถึงเมื่อวันที่ 20 มิถุนายน 2561
- สุรวุฒิ ปัดโธสง. (2545). วัฒนธรรมชุมชน: เงื่อนไขความเข้มแข็งของชุมชน/หมู่บ้าน. *ว. พฤติกรรมศาสตร์*, 8 (1): 11–20
- สงกรานต์ จิตรากร. (2547). *การรวบรวมและอนุรักษ์พันธุ์เชื้อข้าว*. เอกสารประกอบการประชุมเชิงปฏิบัติการ “ระบบงานอนุรักษ์เชื้อพันธุ์กรรมข้าว” วันที่ 15–17 กันยายน 2547 ณ โรงแรมสิดารีสอร์ท อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก. 11 หน้า
- วราภรณ์ เกตจินดา. (2555). *ชุมชนปรับตัวรับมือโลกร้อน: ทรัพยากรและชุมชน*. กรุงเทพฯ. บริษัทศูนย์การพิมพ์แก่นจันทร์ จำกัด.
- วิกิพีเดีย. (2557). การปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ. สืบค้นจาก www.th.m.wikipedia.org. เข้าถึงเมื่อวันที่ 10 มิถุนายน 2561
- วีรศักดิ์ คงฤทธิ์ และสุวัจน์ เพชรรัตน์. (2556). *พลวัตเศรษฐกิจข้าวในภาคใต้ของประเทศไทย*. กรุงเทพฯ. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- สุดสวาสดี ดวงศรีไสย์. (2555). *นโยบายส่งเสริมการผลิตข้าวอินทรีย์: ข้าวปลอดภัยต้นทุนต่ำ*. โครงการกิจกรรมการเชื่อมโยงงานวิจัยกับภาคนโยบาย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. สืบค้นจาก www.prp.trf.or.th เข้าถึงเมื่อวันที่ 15 มิถุนายน 2561
- สำเร็จ แซ่ตัน. (2546). *การปรับปรุงพันธุ์ข้าวนาหว่านในภาคใต้*. เอกสารวิชาการ “การปรับปรุงพันธุ์ข้าวนาหว่านในภาคใต้. ศูนย์วิจัยข้าวพัทลุง สำนักวิจัยและพัฒนาการเกษตร เขตที่ 8 กรมวิชาการเกษตร. 87 หน้า
- สำเร็จ แซ่ตัน. (2550). *ข้าวพันธุ์พื้นเมืองภาคใต้ เล่ม 1*. ศูนย์วิจัยข้าวพัทลุง สำนักวิจัยและพัฒนาข้าว กรมการข้าว. กรุงเทพฯ.
- สำเร็จ แซ่ตัน. (2553). *ข้าวพันธุ์พื้นเมืองภาคใต้ เล่ม 2*. ศูนย์วิจัยข้าวพัทลุง สำนักวิจัยและพัฒนาข้าว กรมการข้าว. กรุงเทพฯ.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2544). *วิธีคิดท้องถิ่นว่าด้วยสิทธิ อำนาจและการจัดการทรัพยากร*. กรุงเทพฯ. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

- อรกช เก็จพิรุฬห์. (2555). การสร้างแรงจูงใจในการปลูกข้าวอินทรีย์ด้วยการวิจัย. *Journal of Community Development Research*, 5(1): 113–124
- อรกช เก็จพิรุฬห์. (2556). โครงสร้างต้นทุนและผลตอบแทนทางเศรษฐกิจของการปลูกข้าวแบบเกษตรเคมีและเกษตรอินทรีย์ กรณีศึกษา ตำบลหนองโสน อำเภอสามง่าม จังหวัดพิจิตร. *วารสารแก่นเกษตร*, 41(2): 171–180.
- อำมร สุขวิน และคณะ. (2559). การเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิตข้าวพันธุ์พื้นบ้าน เกษตรอินทรีย์ บ้านท่าช้าง ที่ ๕ ตำบลพนาสูง อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง. รายงานฉบับสมบูรณ์ชุดโครงการวิจัยเรื่อง “กระบวนการสร้างสำนึกชาวนาอินทรีย์เพื่อสร้างพลังในการขับเคลื่อนขบวนการชาวนาอินทรีย์ จ.พัทลุง. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
- อรทัย อัจฉา. (2554). การสร้างเสริมพลังอำนาจชุมชนชาวนาและผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นผ่านกระบวนการทัศน์ใหม่ทางการวิจัย: ประสบการณ์จากอำเภออุซันต์ ศรีสะเกษ. นครปฐม. สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- Greenpeace. (2011). *วันข้าวและชาวนาแห่งชาติ*. กรุงเทพฯ. บริษัท ออฟเซ็ท ครีเอชั่น จำกัด
- Vandergeest, Peter. (2012). **Deagrarianization and Re-agrarianization: Multiple Partways of Change on Sathing Pra Peninsula**. In J. Rigg and P. Vandergeest (eds). *Revisiting Rural Places: Partway to Poverty and Prosperity in Southeast Asia*. Honolulu, HI: University of Hawaii Press. pp. 135–156